

Polcz Elaine

Kit siratok?
Mit siratok?

JELENKOR

Polcz Elaine

Kit siratok? Mit siratok?

Prológus

Egyedül vagyok. Most megtehetem: leszedelem a hajamról a festéket, megőszülök. Még egy kicsit mákos, de nem kell már sokat várni.

A fodrász Marika, akinek két éve pusztult el a farkaskutyája, azt mondta akkor: – „Ne tessék kérdezni, nem tudok róla beszélni!”

Ani, a kozmetikus, aki kezelés közben a bizalmas órákban hosszan beszélt anyja haláláról – „Hiába múlnak a hónapok, néha csapkodni és ordítani tudnék, máskor ok nélkül sírok.”

Feketébe öltözve lépek be. Tudják, hogy meghalt a férjem.

Ott áll Marika, előjön Ani a függöny mögül. Régóta nem láttak.

Nem tudják, mit mondjanak. Állunk. Nézzük egymást.

Én elmosolyodok: – „Könnyebb lett azóta?” – kérdezem.

„Nem.” Intenek mind a ketten.

Kit siratunk? Mit siratunk? Hogyan gyászolunk? – fut át rajtam a gondolat.

Beülök a fodrászszékbe: – „Szedjük le a hajamról a festéket!” – mondom Marikának.

Réka barátnőm már nem él. Ezeket a vallomásokat régen, kérésemre írta, és rám hagyta őket.

A temetőben

Ismerkedés

A halállal kapcsolatos első élményem távoli és homályos. Három-négy éves lehettem, apai nagyanyámmal virágot vittünk soha nem ismert nagyapám sírjára. Tettünk-vettünk a sír körül, nem volt szabad beszélni, imádkoztunk, és rettenetesen unatkoztam.

Szüleim elváltak, én az anyámmal és anyai nagyanyámmal éltem. Tízéves lehettem, amikor nagyanyám minden érzelgősség nélkül vett egy kriptát a saját részére, majd amikor úgy érezte, hogy még sincs szüksége rá, eladta, mint egy fazekat, és élt még harmincnégy évet.

Apai nagyanyám, aki a válás után árgus szemekkel figyelte családunk életmenetét, tüstént csináltatott egy fölöttébb ízléstelen, de nagyon drága kriptát. A márványszobor alján nagy aranybetűkkel ragyogott apám és nagyanyám neve és születési éve.

Kis padot csináltatott a kripa elé, és gyakran kimentünk oda üldögelni. A temetőbejárás, az elkövetkező halál gondolata teljesen megszokottá vált számomra, és üldögelésünk közben minden felindulás nélkül néztem a szomszédos parcellákban zajló temetési szertartásokat. A gyászolók fájdalma semmi hatással nem volt rám, legfeljebb a nagyon hangos jeleneteket találtam túlzottnak. Nem a nyilvánosság elé valónak. Persze ezt csak magamban gondoltam, mert nagyanyám ilyenkor mindig tisztességtudóan szippantott a zsebkendőjébe, megadva eljövendő szomszédainknak azt, ami szerint illendő volt.

Apám halála

Tizenhárom éves koromban költöztünk Szentendréről Leányfalura, és rendszeres vasárnapi látogatásaim apáméknál megritkultak.

Augusztus 1-én jött át egy ismerős a hírrel, hogy reggel apám hivatalába készülődven lehajolt, hogy cipőzsinórját megkösse, és sugárvérzést kapott. (Súlyos tbc-s volt.) Hanyatt fektették az ágyon, három orvos szaladt össze hamarjában, akik lelkesen biztatták: „Köpd ki, Tibor, köpd ki.” Apám megfulladt saját alvadt vérdarabjaitól.

Apámhoz különösebb szeretet nem fűzött. Közös zenei tehetségünk és humorérzékünk, jó haveri kapcsolatot alakított ki közöttünk, ami talán később barátsággá fejlődhetett volna, de egyelőre minden mély érzést és összetartozást nélkülözött. Akkori szokás szerint a háznál volt felravatalozva, különös volt látni mindig tréfás apámat súlyos és merev gyászpompájában. Minden színpadszerű volt, mert két oldalt díszörség állt, a szoba szűknek bizonyult, kandeláberek, füst, és rengeteg virág. Feleslegesnek és oda nem tartozónak éreztem magamat és anyámat, aki igen fegyelmezett volt. Nagyanyám egyetlen fia elvesztése után fel tudta venni legszebb ruháját, és fáradhatatlanul fogadta a rengeteg részvétlátogatót. Szinte dúskált a gyászban, és amikor megérkezett a polgármester távirata, egyenesen megdicsőült, és azt hiszem, nem cserélt volna senkivel.

A temetés és a gyász előírt ceremóniái megakadályoztak abban, hogy átérezzem, felfogjam a halál valóságos tényét és apám létének megszűnését. A kisvárosban harminckilenc éves apám halála nagy eseményszámba ment, 1939-ben az élet még nem rohant

úgy, mint most, az emberek ráértek egy-egy esemény mellett megállni, ha közvetlenül nem érintette is őket.

Gyászruhát kellett próbálni, gyászcipőt, tömérdek emberrel kezet fogni, ez mind rettenetesen zavart. Nagyanyám illő pillanatban történő könnyezése és zokogása, a hangos jajgatás rettentően bénított, idegennek és oda nem tartozónak éreztem magam, és száraz szemmel csináltam végig az egész külsőségesnek érzett temetést.

Amikor a koporsót felemelték, és megpillantottam az oldalán, hogy „Élt 39 évet”, nagyon megrendültem, mert a harminckilenc év nem a halál ideje.

Arra nem emlékszem, hogy később aztán magamban, meggyászoltam-e apámat. Azt hiszem, nem, de egész éltemen végigkísért a tulajdonképpen soha nem látott jelenet, hogy ott fekszik harminckilenc évesen, ömlik belőle a vér, és meghal három orvos jelenlétében, magányosan, és senki sincs, aki egy kézmozdulattal is az együttérzés és a biztonságérzetét adta volna. Azt, hogy meghalt, nem sajnálom annyira, de azt, hogy úgy halt meg, azt rettenetesen.

A halál ténye nem hagyott nyomot bennem, de a halál módja igen. Tizenhárom éves koromban, és most, ötvenegy évesen is az az érzésem, hogy ha az ember nagy veszélyben van, akár fizikai, akár lelki bajban, egy együttérző, időben odanyújtott kéz (nem képletesen) sokat tud segíteni. Ha a gyermekeim betegek voltak, még tíz-tizenkét éves korukban is jobban tűrték a fájdalmakat, ha átöleltem őket, vagy fogtam a kezüket. Úgy érzem, ez valahogy így van az ember halála óráján is, amikor az ismeretlen előtt áll, és én is úgy szeretnék meghalni, hogy valaki bátran és szeretettel fogja a kezemet.

Férjem halála

Huszonnyolc éves voltam, mikor kiújult tbc-vel megint a szanatóriumban feküdtem. Férjem súlyos szívbajos volt. Betegségének két éve, és az ezzel járó tétlenség teljesen megváltoztatta a természetét. Örök békétlenségre és civakodásra való hajlama kórossá vált, kínozott mindenkit, de önmagát is, és bárki bármit tett, békére, megnyugvásra nem talált. Halála megoldás volt abban a helyzetben, de soha sem kívántam. Érzelmileg annyira érintett, hogy lezárult életemnek egy hatéves szakasza, két gyerekemnek volt az apja, de még magam előtt sem akartam nagyobb gyászt produkálni, mint amilyent az ember ilyen helyzetben érezhet.

Karácsonykor szabadságot kaptam a szanatóriumban, kiutaztunk a gyermekekhez, akikre nagyanyám vigyázott, majd következő nap visszatértünk Budapestre.

December 26-án éjjel két órakor kapott egy szívrohamot, amely úgy kezdődött, mint szokott, átrohantam a velünk egy emeleten lakó anyámhoz, hogy hívjon orvost, majd visszaszaladtam hozzá – még bevett egy-két gyógyszert, aztán mintha feladta volna, nem kért semmit, visszafeküdt, és azt mondta, „szeretlek, szeretlek”, és addig ismételte, amíg egy kis hab buggyant ki a száján, és aztán nem szólt többé semmit. A megérkező orvos csak a beállt hálált tudta megállapítani. Én bezártam a szobát, és átmentem anyámékhoz. Ott sikoltoztam egy keveset, helyesebben visítottam, mint egy állat, de nem a bánattól, hanem mert az egész szörnyű volt, az éjszaka, a lámpa tompa fénye a szobánkban (kis lámpa égett, olyan gyorsan történt az egész, hogy nem gyújtottam nagy villanyt?)

Én az események ideje alatt egy szót sem szóltam, valahogy ki kellett törnie a feszültségnek belőlem.

Reggel jött a tisztiorvos, és át kellett vele mennem. Mi egy hosszú panziófolyosó végén laktunk, az utolsó szobában. Ahogy az orvossal mentem, féltem, ahogy a kulcsot a zárba dugtam, még jobban. Mikor beléptünk és megláttam a férjemet, a félelem elmúlt, otthon

voltam, és éppen olyan szeretetet éreztem iránta, mintha soha semmi baj nem lett volna közöttünk.

Amikor kiléptünk és becsuktam az ajtót, megint féltem, ez ugyanúgy volt délután, amikor jöttek a halotyszállítók. Kértem őket, hogy vigyázzanak rá, és minden kifejezett gondolat nélkül tettem be a gyerekekről és rólam egy-egy fényképet a zsebébe, hogy „ne legyen egyedül”. Ez furcsa, mert felfogásom vallási dolgokban közel állt az ateizmushoz, a túlvilágot illetően pedig végképp nem volt elképzelésem, de nem is törődtem vele. A temetést nem én intéztem, mert vissza kellett térnem a szanatóriumba.

A halál utáni harmadik napon, hirtelen történt. Nem volt semmi misztikum benne, olyan volt, mintha teljesen természetes úton jutott volna tudomásomra a dolog. Egyszer csak éreztem, hogy idegen és társatlan, és nem érzi jól magát a hideg, nyirkos, esős decemberben, és nem akar a hideg földbe menni. Engedélyt kértem a távozásra, és megpróbáltam elintézni, hogy elhamvasszák, de nem sikerült. Mi soha nem beszéltünk erről a kérdésről, és akkoriban még nem volt olyan divat a hamvasztás, noha ki is adták a hamvakat, és én haza akartam volna vinni. Hangsúlyozom, hogy tulajdonképpen csak a kötelesség tartott mellette az utolsó két évben, tehát nem az iránta érzett szeretet indított a cselekvésre, hanem mert úgy éreztem, hogy ezt kívánja. Hogy pontosabban fejezzem ki magam: „úgy tudtam”.

Ezt nem sikerült elintézni, mert túl későn kezdtem a dologhoz, de körülbelül egy hét után már nem is volt aktuális, mintha már valahogy beilleszkedett volna az új helyzetbe.

Viszont egy különleges adottságom maradt, ami talán egy évig tartott. Véletlenül jöttünk rá egy alkalommal, aztán később rendszeresen kipróbáltuk. Miután megmagyarázni nem tudom, kénytelen vagyok részletesen leírni. Semmi misztikum nem volt benne, amíg tartott, nem lényegültem át, nem estem transzba, csupán magától értetődően „tudtam” a dolgokat, mint ahogy tudok németül, vagy tudom, hogy kétszer kettő négy.

A szanatóriumban minden hónapban volt úgynevezett tájékoztatás a havi ellenőrző vizsgálat után. Nyolc–kilenc beteg üldögélt, várakozott a sorára, és jobb híján egymással beszélgetett. A tbc gyógyszeres kezelése viszonylag gyerekcipőben járt, erősen divatozott a „töltés” és a műtét. És a „hogyan tovább?” mindig a havi státusnál dőlt el. Cs. I.-né idegesen ült, mert az előző napi vizitnél a főorvos közölte vele, hogy státuskor beszéljek meg a töltés elkezdésének idejét. Erről beszélgettünk, mikor mondtam, hogy ne drukkoljon, mert nem fogják tölteni. Kérdezte, hogy honnan veszem, mivel bizalmas viszonyban voltunk, szégyenérzet nélkül mondtam, hogy nem tudom, „úgy érzem”. Aktív és meggyőződéses párttag volt, nagy hatást tettem rá az érzésemmel, hiszen a töltés ténye már biztos volt, csak a kezdet ideje képezte a megbeszélés tárgyát. Én sem törődtem a dologgal, csak éppen kimondtam, ami a begyemben volt. Annál jobban meglepődtem vele együtt, mikor elképedve és ragyogva jött ki, mert a röntgenvizsgálat állapotának több hónapi stagnálása után némi javulást mutatott, és a főorvos egy hónapi haladékot adott a kérdés eldöntéséhez. Nem is gondoltunk az esetre, hiszen nem volt semmi különös. Néhány nap múlva jött egyik ismerősünk, sírva búcsúzott, mert áthelyezték a János kórház sebészetre. Műteni kellett. „Ne sírj”, mondtam én, „nem fognak műteni.” Persze nem hitte, de tulajdonképpen én sem. Mert arra nem volt példa, hogy akit műtéti indikációval áthelyeznek a sebészetre, azt nem operálják meg.

Egy hét után érkezett vissza, az ellenőrző röntgen – vizsgálat után konzíliumot tartottak, és visszaküldték, hogy nem műtéti eset.

Erre már felfigyeltünk, és mivel nagyon fiatalok voltunk, minden státus előtt avval szórakoztunk, hogy meg kellett mondanom, kinek mi lesz a további kezelésével. Hangsúlyozom, hogy semmi természetfelettit nem éreztem, csupán az kellett hozzá, hogy öt-hat percig beszéljek az illetővel, „törődjek, rágondoljak” a betegségére és a személyére, és már tudtam az is elkövetkező választ. Gyógyulásom után még körülbelül fél évig tartott ez az állapot, megéreztem más gondolatait, a másokat érdeklő események alakulásait (a magamét

soha), de nem foglalkoztam vele, és pontosan nem is tudom, mikor szűnt meg ez a képességem. Az biztos, hogy férjem hirtelen megrázó éjszakai halála „szabadította fel”, de soha többet nem tért vissza.

Szemben a halállal

Tbc-s lévén tizennégy-húsz éves koromig minden évben néhány hónapot szanatóriumban töltöttem. Akkoriban ez nem volt biztonságos betegség, mindig tudtuk, mikor, ki haldoklik, és mikor hal meg. Egyáltalán nem törődtem vele, egyetlen gondom volt, hogy ne kelljen látnom, és ne kerüljek a halállal szemtől szembe.

Elkényeztetett egyke gyerek voltam, amit állandó kisméretű, se nem gyógyuló, se nem rosszabbodó tbc-m részben indokolt. A háború aztán véget vetett ennek a védett állapotnak, és az én életem is, mint annyi más ember élete, gyökeresen megváltozott. Jóformán a beteg-ágyamból egyenesen egy kórházba kerültem mint ápolónő, és masszív, szorgalmas társaim között igyekeztem hasznosítani azt a tudást, amit mint beteg a tömérdek szanatóriumi ápolás alatt felszedtem. Kézzelfogható közelségbe a halállal először a női belgyógyászati osztályon kerültem.

Egy öreg néni hosszas betegség után meghalt. Félttem hozzányúlni, de azért ott voltam, amikor előkészítették az elszállításra.

Megrendítő élmény volt, bár nem a halál ténye rázott meg, hanem furcsa élettelenisége, és amikor levetkőztették, és láttam összeaszott, sovány testecskejét – az első meztelen öregasszonyt életemben –, nagyon megrendültem, napokig a hatása alatt voltam az élménynek, de azt hiszem, hogy inkább testének megöregedett, elsorvadt látványa rázott meg, nem a halál ténye.

Következő munkaterületem a sebészet volt. Polgári kórház lévén, csupa idős bácsi feküdt az osztályon. Műtétek után az altatott beteget külön szobába tették egy ideig, és amíg az altatásból magához tért, egy nővér ült mellette. Két beteg mellett ültem, aki „átaludta magát a másvilágra”, de akkor már semmit nem éreztem, úgy vettem, mint olyan dolgot, ami a munkakörömmel összefügg, és bár szolgálatkész, türelmes és kedves voltam a betegekkel, és a végletekig lelkiismeretes, semmi emberi kapocs nem fűzött hozzájuk, gyógyulásuk csak úgy érdekelt, mint az adott betegség alakulásának egyik variációja, ugyanúgy haláluk esetén is teljesen személytelen maradtam. Hallatlanul érdekelt minden „eset” alakulása, de a beteg mögött nem éreztem az embert sem élve, sem halva, az első halott öregasszony kivételével.

Közvetlen életveszély

Közvetlen életveszélyben először tizenhat éves koromban voltam. Fiúismerőseimmel versenyt úsztunk a Dunában, mindenkit megelőztem, mikor hirtelen elfogyott az erőm, és elmerültem. Anyám a parton napozott, és én szó nélkül, nagy önfegyelemmel nyeltem a vizet, és nem kiabáltam segítségért, holott éreztem hogy nem tudok tovább úszni. Egyrészt nem akartam anyámat megijeszteni, másrészt szégyelltem a kudarcot. Többször lemerültem és felbukkantam, mire észrevették a fiúk, hogy baj van, és a legjobb úszó fellökött a víz színére, és mondta, hogy fogjam át a vállát. Én egy szó nélkül átfogtam a két vállát, gondosan vigyázva, hogy ne akadályozzam meg az úzásban, és mindenki azt hitte, hogy csak jelentéktelen epizód volt az egész, csak én tudtam, hogy kevés választott el a vízbefúlástól. Semmi halálfélelem nem volt, inkább tudatosan vízbefulladtam volna, mint hogy feltűnést keltsek.

Második.

Húszéves voltam, vizes mellhártyagyulladásom volt, háborús időket életünk, orvos nélkül, félig lábon hordoztam. A villanyszolgáltatás megszűnt, rettenetes vihar volt. Ahogy ülő helyzetemből lefeküdtem az ágyba, hirtelen elkezdtem hangosan hörögni, és éreztem, hogy kezem–lábam lassan zsibbadni kezd, és a zsibbadás egyre terjed feljebb, feljebb. Képtelen voltam a hörgést abbahagyni, rettenetesen zavart, mindent hallottam, tudtam, hogy baj van, nagyanyám hangosan kiáltotta, „már hűl a keze és a lába”, de én csak azokkal a visszataszító hangokkal törődtem, amiket kiadtam, és képtelen voltam abbahagyni. Még mindig hörögtem, de már ki tudtam mondani, hogy „bocsánat, muszáj”.

Semmi halálfélelmet nem éreztem, és egy darabig azt hittem, meghalok. Mintha más hörögött volna, furcsa volt, hogy szervezetem önállósította magát, de egy cseppet sem féltem. Háború alatti veszélyek közepette nyugodtan jártam-keltem a legnagyobb bombázások idején, amikor a németek is óvóhelyre mentek. Egyetlen egyszer féltem, de akkor kanyarós voltam, negyven fokos lázzal, igen súlyos állapotban, úgy vittek le a pincébe.

A nagymamák meghalnak

Negyven éves voltam, amikor anyai nagyanyám, aki egy ideig nevelt is engem, nyolcvannégy éves korában meghalt. Az utolsó félévben nem mentem ki hozzá, ápolását anyámra hagytam, mert nem bírtam a leromlás és a pusztulás látványát elviselni.

Mikor meghalt, nagyon sajnáltam, de természetesnek vettem. Anyámat behoztuk, hogy ne legyen egyedül, és én vigasztaltam.

Elhamvasztottuk, de valami hiba történt, és nem értesítettek bennünket a hamvak elhelyezésének időpontjáról, így mi nem voltunk ott.

Úgy éreztem, hogy nagyanyám egy pillanatig sem maradt itt halála után, pedig erős kapocs fűzött hozzá, mert ő nevelte a gyermekeimet is.

Anyám meghalt – de nem ment el

Anyám váratlan halálakor negyvenöt éves voltam. Kettőnk viszonya szívélyes, vita nélküli, de nem bensőséges baráti viszony volt. Szívrohamot kapott, és mire Pestről kiértünk Leányfalura, már halott volt.

A temetést én intéztem, utána rögtön dolgoznom kellett, tulajdonképpen nem tudtam elsiratni, mert szinte soha nem voltam egyedül, és nem akartam a gyerekek előtt sírni, mert amúgy is nagyon bánatosak voltak. Igen erős kapocs fűzte őket a nagyanyjukhoz.

A halála utáni második éjszakán recsegni kezdtek a bútorok és a parketta, a harmadik éjszakán is, úgy hogy alig tudtunk aludni. Ezt mindenki hallotta. Férjem félig tréfásan, félig komolyan megjegyezte: „itt van Anna”. Családunk nem vallásos, nem babonás, nincs kialakult – illetve semmilyen – elképzelésünk a lélekről, a halál utáni életéről. A gyerekek inkább a „semmi”, én a férjemmel a „nem tudom” álláspontján vagyunk. A semmit már túlhaladtuk.

Két recsegős éjszaka után, minden előzetes fejtörés nélkül támadt az a képzetem, hogy anyám itt van, és nem találja a helyét. Miután senkinek sem ártottam vele, nem küzdöttem le ezt az érzést, hanem hagytam magam irányítani általa. Kerestem egy helyet a vitrin tetején, ami egyedül ennek céljára szolgált, illetve anyámé lett. Tettem egy csokor virágot, mert nagyon szerette a virágot, egy üveg jó parfümöt és nagyanyám képét, mert nagyanyámat szerette a legjobban. Ha visszagondolok, teljesen fölösleges volt, mert nagyanyám évekk

azelőtt meghalt, és ha van túlvilág, akkor találkozhatott volna vele. Tevékenységem közben azt éreztem, hogy anyám még nem helyezkedett el odaát, vagy hogy a kettő között van, és ez neki kellemetlen. Azért csináltam neki azt a helyet, ami csak az övé. Családomnak nem szóltam semmit, féltem, hogy kinevetnek, de mikor megszűnt a recsegés, akkor megmondtam, és noha „hívők” nem lettek, és én sem, azért elgondolkoztunk. Nem tudom, mennyi idő után, elraktam anyám „szállását”, mert úgy éreztem, nincs rá szüksége.

Soha nem éreztem többé, hogy visszajött, de soha nem volt olyan érzésem, hogy meghalt, hanem mintha elutazott volna valahová, ahol nincs postai összeköttetés.

Megérezztük halála percét

Nevelőapám 1958-ban lábtrombózissal kórházban feküdt, nem volt nagy ügy.

Hirtelen lett belőle tüdőembólia, amelynek kifejlődésére, illetve a teljes elzáródására néhány nap kellett. Tudtuk, hogy meg fog halni, de nem tudtuk, hogy mikor. Anyám megbeszélte az ápolónővel, hogy ha bármi történik, telefonálni fog.

Egy emeleten laktunk, de sarokház lévén, igen távol egymástól.

Egy éjszaka férjemmel egyszerre ébredtünk fel, hirtelen mintha bekopogott volna valaki, olyan éberek lettünk. Nem tudtuk mire vélni a dolgot, hiszen semmit nem hallottunk. Megnéztük az órát.

Másnap reggel mondta anyám, hogy nevelőapám meghalt az éjjel, és ő egy perccel a telefon megszólalása előtt ébredt fel, ugyanolyan hirtelen, mint mi. Leányfalun lakó nagyanyám, aki az egész betegségről nem tudott semmit, ezen az éjszakán azt álmodta, hogy nevelőapám bekopogott az ablakon. Felébredt, felkelt és kinézett, kinyitotta a bejárati vasajtót, de nem volt ott senki. Akkor megnézte az órát, és arra gondolt, hogy ilyen későn nincs is jármű, amivel jöhetne. Az idő a halál órája volt.

Ezen kívül semmi egyéb nem történt.

A nagynénik is elmennek

Utolsó idősebb hozzátartozóm anyám nénje volt. 1971-ben ismét szanatóriumban voltam. A hétvégi kimenőmet töltöttem itthon, mikor hetvenegy éves nagynéném, aki Kanadából hazatelepülve nálunk lakott, és reumás bántalmain kívül semmi baja sem volt, odahívott magához, és jegyzetkönyvét elővéve részletesen elmondta, hogy halála esetén kit értesítsek Kanadában, és kit ne. Próbáltam mondani – feleslegesnek érezve a témát —, hogy hagyjuk, de ő ragaszkodott hozzá, és nagyon élénken és határozottan mondta: „Babukám, én nem félek a haláltól.” Két nap múlva meghalt.

Másnap rosszul lett, huszonnégy órával később kómás állapotban kórházba szállították, ahol pár óra múlva – anélkül, hogy eszméletét visszanyerte volna – meghalt. A boncolás hirtelen epevezeték elzáródást állapított meg a halál közvetlen okaként.

Eltemettük. Nagyon sajnáltam, szerettem, azonkívül gyermekeimet leszámítva, egyetlen élő rokonom volt, de semmi különöset nem tapasztaltam halála után, bánatot nem éreztem, a kis szomorúság hamar elmúlt.

Ez volt a legnehezebb

1975. szeptember 20-án, szombaton, Böbe halála

Úgy kezdődött a nap, mint máskor. A másik szobában aludt. Kuksi reggel fél hétkor levitte. Mikor visszajöttek, új szokása szerint odajött, hogy felébresszen. Kuksi elhívta, de akkor már kinyújtottam a kezemet, és megvakartam a fülét.

Miért nem tudom legalább ezt az utolsó reggelt visszahozni? Mennyi idő veszett el, ha tudtam volna, legalább mellé ülök, átölelem, amíg lehet. Viki és Kuksi elment, áthoztam a szokásos nappali helyére, és visszafeküdtem. A délelőtt mindig az alvás ideje volt, addig csi-nálhattam, amit akartam. Olvasni kezdtem, mikor láttam, hogy felül az ágyon és fejlehajtvá gondolkodik. Felkeltem, levittem sétálni, gondoltam, megint hasmenése van, de nem volt. Visszafeküdtem olvasni, de akkor már az ágyam melletti szőnyegre feküdt, és az ölembe hajtotta a fejét. Szerettem volna olvasni, ezért feltettem a szokásos „mi kell a kutyának?” kérdést, és bizonytalan reagálására megtettem mindent, ami ugyan nem tartozott a délelőtti sorrendjéhez, de amire szüksége lehetett. Adtam egy keveset enni, adtam inni, mindent végigcsinált, de utána ugyanúgy mellém feküdt a szőnyegre, és rám téve a fejét kényszerített, hogy vele foglalkozzam.

Fél tizenegykor megint felkeltem, és megadva magam a sorsomnak, felöltöztem. Állandóan követett, mire én félreértve a dolgot, megint levittem, persze fölöslegesen.

A homokdomb mellett ajánlottam neki, hogy feküdjön egy kicsit a napra. Lefeküdt, de nem láttam rajta, hogy különösebben élvezi, megint azt a tétova bizonytalanságot mutatta, mint aki nem tudja, mit akar. Első hívó szavamra felkelt, és követett haza. Itthon aztán végre lefeküdt a rekamiéra és elaludt. Ezt látva én is lefeküdtem, és tovább olvastam. Körülbelül tíz perc múlva két egészen halk vonítást hallottam. Soha nem vonított, igen szűken mérte a hangokat. Felkeltem és láttam, hogy felfelé feszített fejjel fekszik, de már hangok nélkül. Beleszorult a feje az ágy melletti könyvespolc állványába. Kiszabadítottam, és akkor láttam, hogy nem is tud róla, hogy ott vagyok. Nem mertem hozzányúlni, mert olyan furcsa volt. Pár másodpercbe telt, míg megértettem, hogy haldoklik, és nincs magánál. Hangosan és gátlástalanul sírtam. Annyi időre vettem erőt magamon, amíg a férjemnek telefonáltam és a központtal beszéltem. Mire a telefonálást befejeztem, meghalt.

Teljesen megzavarodtam, és felhívtam orvosát, kérve, hogy szállítsák el. Viki taxival jött haza, és nem engedte elvinni.

Kivittük a telekre, Viki ásta meg a sírt, amibe betettük a matracát, alája egy vastag takarót, és betakartuk a saját takarójával. Három kővel jelöltük meg a sírt, és körbeültettem, de úgy, hogy idegen nem látja, hogy ott fekszik valaki. Csak avval akarok róla beszélni, akivel nem zavar a beszéd.

Másnap még kaliforniai évelő pipacsot szórtam a sírra. Életemben ez az első sír, amit gondozok és látogatok.

Soha senki sírját nem látogattam, és nem igényeltem a kapcsolatot a sírral. Ez az egyetlen. Ha itt vagyok a lakásban, és a telekre gondolkodom, mindig a sírt látom magam előtt. Azelőtt szerettem kimenni. Szerettem a házat, az erdőt, a csendet és a végtelen békességet ott kint. Most elsősorban a sírért megyek.

Szeptember 22.

Hétfőn este ágyneműt varrtam magamnak a fürdőszoba melletti gardrób-szobában. Nagyon elmerültem a munkában, mert újszerű elképzeléseim voltak. Egyszer csak megzörrent a fürdőszoba kilincse, mint amikor Böbike be akart menni vizet inni. Hirtelen az az érzésem

támadt, hogy itt van a lakásban, kinyitottam a fürdőszoba ajtaját, és engedtem egy kis vizet. Majd vettem a takaróját, és megvetettem a szokott éjszakai helyét.

Egy héttel a halála után kint voltam a nyári házban. Gyönyörű napfényes reggel, fent olvastam az emeleti hálósobában az ágyon, és a macska rajtam feküdt. Mindenütt csend és némaság, az egész telep lakatlan és üres volt, ősz és hétköznapi lévén. Egyszer csak egy mély és erős kutyavakkantás hallatszott, egyetlen „vau”, az ablak alatti teraszról, közvetlenül az ablak alól. A macska leugrott rólam, én is boldogan felugrottam, hogy egy kutya tévedt a kertbe, lerohantam, de sehol senki. Leültem és gondolkoztam. Nem hallucináltam, hiszen a macska is hallotta. Az ablak alól egy „vau” volt, kutya nincs, akkor ez csak Bőbike lehetett, ő szokott engem egyetlen „vau” hanggal lehívni az emeletről, ha valamire szüksége volt. De mi lehetett a kívánsága reggel nyolckor?

Visszagondoltam az együtt eltöltött napjainkra a nyaralóban, és kitettem a szőnyegét a napra, mert ha szép idő volt, délelőtt mindig napfürdőzött.

Ez a két hanggal kapcsolatos élményem volt, a hozzá fűződött gondolatokkal és megérzésekkel. Bár én most sem merném hinni, illetve állítani, hogy a halál után van élet – csak hagytam minden érzékemet lazán és felfogó képesen, mikor észrevettem, hogy egy kutya a halála után – a maga értelmi szintjén – éppen annyira képes, mint egy ember.

Október 15.

Tegnap este megszagoltam a szíját, de semmi kutyaszaga sincs már. Ma arra gondoltam, hogy talán a fémláncnak van valami szaga, és csakugyan úgy rémlett, mintha volna. Szombaton Kuksi lemosta a pamlag bőréről az utolsó kis nyálfoltokat, még az ajtón van valamennyi, és néhol egy-egy kutyaszőr, de ez már a negyedik hét, és az idő telik. Ki tudja, hol van, és elérhető-e? Ha lenne hitem valamiben, akkor megkapaszkodhatnék, de csak érzéseim vannak, melyek váratlanul jönnek, és megmagyarázhatatlanok. El kell fogadnom őket, mert könnyebb, de rájuk bízni nem merem magam. Talán ha ennél is rosszabb lesz, és nem lesz veszténivalóm. Talán akkor megpróbálom rájuk hallgatni, de még eddig semmi sem úgy volt, ahogy képzeltem. Hátha rossz cserét csinálnék?

Sem ide nem tartozom már, sem oda még. Olyan, mint – ha egy libikóka közepén állnék, egyik oldalon az összes halottaim, de legfőképpen Bőbike, a másik oldalon Viki és Kuksi, de nem a személyük, hanem az irántam érzett ragaszkodásuk erőssége. Ez pedig igen szubjektív valami, mert elég, ha Vikinek veszekedős napja van, vagy a lányom kicsit kíméletlenebbül mond valamit, és a hintám már veszett ingadozásba kezd. Persze igazán sohasem szerettem élni, csak úgy belejöttem gyakorlat közben. Néha azért sok mindenben örömöm is volt. Szerettem a telket, az erdőt. Persze most ott a sírja, és úgy érzem, hogy már csak a saját testéhez kötődik, de ránk nem emlékezik. Megkérdeztem magam tegnap este, amikor a takaró alatt bögttem, hogy tulajdonképpen mit is szeretnék? Nem akarom, hogy éljen, mert ki tudja, milyen fájdalomtól menekült meg. Szeretnék testetlenné válni, és kint a telken élni, csak a testetlen Bőbével, de úgy, hogy együtt lehessünk, mint mikor éltünk.

Október 17.

Tegnap kint voltam a sírjánál, de a tompa hiányérzeten kívül nem éreztem semmit. Azt hittem, végre nyugalmasabb fázisba kerültem.

Ma reggel siettem a takarítással, és éppen a szőnyeget sepertem, mikor váratlanul elkapott megint a fájdalom a szokott módon.

Soha sem hittem, hogy a bánat tud olyan erős lenni, mint a fizikai fájdalom. Mikor elkap hirtelen, olyan, mint egy görcs, mint egy fogfájás, összegörnyedek, mert nem bírok

egyenesen maradni. Összeszorítom az öklömet, hullanak a könnyeim, és azt hiszem, megrepedek és kihullanak a belső részeim.

Talán ha ordítanék, széttépnék valamit, vagy a földhöz verdesném magam, az segítene.

Hirtelen elkezdtem köhögni, és arra gondoltam, hogy hiszen én meghalok. Ezt éreztem januárban, akkor lelkileg teljesen jól voltam, viszont fizikailag nem, és olyan érzésem volt, mint akinek végelgyengülése van. Kilencvenes volt a vérnyomásom. Ez a halálérzés később elmaradt.

Ma éreztem megint, és könnyű és vidám lettem. Elapadtak a könnyeim, és végeztem tovább a munkámat.

Már a takarójának sincs kutyaszaga. Itt-ott még találok egy pár kutyaszőrt. Csúszik ki a kezemből. És csak telik az idő.

Elvittem a szennyest a Patyolatba, ma voltam először a pisiltetések, séták helyén. Nem merek elmenni oda, ahol utoljára napozott. Istenem, de fáj.

Október 21.

A szíj ott lóg a helyén. Itt ülök és hullanak a könnyeim. Sírok, ráz a zokogás, de ez már nem az a szörnyű görcse a fájdalomnak. Ez a bánat, ez a gyász, de ebbe nem hal bele az ember, és nem bolondul bele. Siratom magamat, a szeretet és kedvesség elvesztését, de nem érzem, hogy a belső részeim kiszakadnak és össze kell görnyednem a fizikai kintől.

Böbike elment, és én nem tudtam megfogni. Süket vagyok a halállal szemben, elmulasztottam az alkalmat.

Két hét után éreztem, hogy távolodik, még elérhető, de már nem sokáig. Talán ha akkor meg tudtam volna halni, akkor még találkozom vele. Szörnyű volt tudni, hogy nincs idő, hogy most kéne tenni valamit gyorsan, mert különben soha sem találom meg.

De hiába akartam, nem haltam meg, talán elindultam az úton, mert nem vagyok jól, de ez már késő, és bár nem érdekel az életem, céltalan lenne a halál is.

Tegnap kint voltam a sírnál, macskát ettettem, és úgy éreztem, hogy ott van valahol, de teljesen idegen, és nem törődik velem, illetve nem tud rólam. Már elfelejtette, hogy hozzánk tartozott.

Nem tudom, mi legyen és hogy legyen.

Hat hét volt régen a gyász ideje. Nagy és bölcs dolog volt ez. Ha az ember hat hétig sír, halkan jár, nem mosolyog, és akkor is keveset eszik, ha van étvágya, mert nem illik egy gyászolónak sokat enni, végül is elege lesz az egészségből, kigyásolja magát alaposan.

Persze nem tudom, hogy ebben az esetben mi lett volna jobb. Talán felköthettem volna magam, hogy egy legális gyásznak adhassam át magamat, és nem kell arra gondolnom, hogy megsértődnek, hiszen csak egy kutya.

Messziről néztem ma a sétahelyünket, valami vonz oda, talán holnap elmegyek, megnézem, miért kell odamennem.

Október 25.

Öt hete halt meg. Bögök, nem enyhül a hiányérzetem, de nem sürget semmi, hogy tegyek valamit, mert tudom, hogy késő, és úgysem találkozunk.

Ma elmentem a séták helyére. Átalakítják az egész parkrészt, de az egyik oldal még változatlan marad. Úgy éreztem, mintha ott lenne, talán ezért kellett oda mennem. Nagyon zavarosak az érzéseim, megpróbálom leírni hátha segít. A telken nincs, illetve nem vesz rólunk tudomást. A lakásban nincs, de a sétahelyén – a nagy mezőn úgy érzem, ott van.

Napok óta kényszerített valami, hogy odamenjek. Ez az egyetlen hely, ahol még valamennyire megtalálom. Nem valamennyire, egészen. Ez teljes képtelenség, csak leírom,

mert megfogadtam, hogy mindent úgy írok le, ahogy érzem. Eddig soha sem volt a sétahelyén. Soha sincs egyszerre két helyen. Már napok óta azt hittem, hogy egészen odaát van.

Most néztem meg, amit eddig írtam. Október 17-én tettem említést először a sétahelyről.

Akkor nem éreztem kint a telken sem a jelenlétét, jaj de furcsa. Még furcsább, hogy még a sírást is abbahagytam, mert annyira érdekes az egész. Ma délután vagy estefelé megint kimegyek, hátha vissza tudom hozni a lakásba. Persze most megint böögök. Lassan ez lesz „az örült naplója”, csak nem tudom, ki fogja előadni.

Kint voltam a konyhában főzni, és gondolkoztam a dolgon. Ha lehet, megpróbálom tárgyilagosan összefoglalni.

Józan eszemmel nem tudom elhinni, amit most leírok. Ha Elaine nem lenne, nem is lenne bátorságom leírni ezeket a képtelenségeket.

Napokig azt hittem, illetve képzeltem, hogy már tőlünk függetlenül megy a maga útján. Viszonylag nyugodt voltam, nem éreztem azt a furcsa zaklatottságot, amit a jelenléte szokott okozni. Tizenhetedikén vonzott először a séta helye, addig nem is törődtem vele. Elsején írtam másodszor róla. Ma ott voltam, és utána kezdtem csak írni ezt a zagyvaságot, és közben alakult ki az egész. Ezért nem találtam, mert itt van kint, és ezért éreztem ezt a kényszert. Megtanultam kutyául beszélni Böbike mellett most halottul is meg kell tanulnom. Ha ellazítom magam, akkor jobban megy, de nagyon nehéz hit és elképzelés nélkül csupán elcsökevényesedett ösztöneimre hallgatni. Meg zavar a dolgok képtelensége is, csak avval vigasztalódom, hogy magamon kívül senkinek sem ártok vele, és talán egy pár száz év múlva nem tűnik olyan hülyeségnek ez, amit most leírok.

Október 29.

Az egész várost köd borítja, itt hömpölyög az ablak alatt, alig látni a parkoló autókat. Nem tudom, miért kezdtem az íráshoz, talán azt várom, hogy a betűket olvasva elszégyellem magam, hiszen a fájdalom és a bánat egy bizonyos mértéken felül édeskés és giccses. Talán kiírom magamból, és elviselhetőbb lesz. Nem tudom.

Mindent megtettem ma, amikor észrevettem, hogy megint ott tartok, ahol az elején voltam. Rendeztettem a lakást, aztán kézímunkáztam, szól a rádió, undorító szórakoztató zene, ami legfeljebb dühössé teszi az embert, de nem depresszióssá, és mondtam magamnak, hogy ez már mégiscsak túlzás, hiszen nem dőlt össze a világ, csak egy kutya volt. Istenem, csak egy kutya. Nem olyan nagydolog, csak éppen nem bírom tovább.

Ülök, és mást látok, mint ami éppen az orrom előtt van. Napfényben úszik a kert, és ott bóklászik nagy csettegő füleivel, itt fekszik mellettem, és erőszakosan rám csapja a fejét, hogy észrevegyem és hagyjam abba a kézímunkázást.

Igen kihasználtam – tudatosan – minden percet, amit együtt töltöttünk, tudtam, hogy egyszer vége lesz, de nem gondoltam, hogy ilyen hamar, és hogy nem tudom elviselni.

Ronggyá áznak a zsebkendőim, és összeviszsa ütögetem a billentyűket. Ebből elég! Úgysem segít.

Tegnap itt volt a leánya, talán ez lendített ki a nehezen megszerzett, relatív egyensúlyomból.

Pötyike nagyon aranyos, de messze nem olyan intelligens, mint az anyja volt. Persze az utolsó három évben én tudatosan hagytam önállóan gondolkozni, és fejlesztettem a kettőnk közötti kommunikációt. Elég jól tudtam „kutyául”, de ő is rájött arra, hogy van lehetőség a „tárgyalásra”, és neki is sok közlési találánya volt. Élvezte is, és ha valamit nem értettem meg, azonnal nagyon megbotráncozott, elém állva, hangos ugatással közölte lesújtó véleményét ostobaságomról. Aztán akkor újra kezdtük a „mutasd meg, mit akarsz” játékot, és ő

fáradhatatlanul újra kezdte a tájékoztatást, amíg végre kitaláltam, mit akar. Zsarnokoskodott fölöttem, de én voltam az egyetlen a háznál, akivel szemben ezt megengedte magának.

Vikit szerette a legjobban, de bennem bízott, mert tudta, hogy zokszó nélkül mindent megcsinállok. Utálta, ha valaki kelletlenül szólt hozzá, és legközelebb elkerülte a szidás vagy kellemetlenség megnyilvánulásának még a lehetőségét is. Nagyon önérzetes volt és nagyon fegyelmezett.

Október 31.

Tegnap kint voltam, dolgoztam a kertben. Háromszor mentem el a sírhoz, amelyen körben egy éles repedés látszik. Ez a kezdődő süllyedés jele, a bánaton kívül semmit sem éreztem, de legalább el tudom titkolni.

Rémes volt a zabolátlan, folytonos bőgési hajlam, amit nem tudtam elfojtani. Ma előkerestem Viki kesztyűjét, amin rajta volt a foga nyoma. Nyeltem és nyeltem a könnyeimet, de nem vette észre senki. Azt hiszem, ez már így marad. Viszont rettenetesen fásult és kedvetlen vagyok, ami soha nem fordult még elő. Olyan bajom még életemben nem volt, hogy ne végeztem volna a munkámat szívesen. Most semmihez sincs kedvem. Semmi sem vidít fel. Mintha kiürültem volna. Csak fáradtságot érzek, de azt rettenetesen. A nagy kétségbeesést részben kiírtam magamból, úgy érzem, minden könnyebbé válik, ha leírom. De semmi nem oldódik meg.

Nincs becsvágyam, nincs célom, talán még a kert, de ahhoz erőm nincs.

Vajon mi lesz?

Valaminek történnie kellene, de minek?

Félelem Böbikétől, anyámtól és a férjemtől – a haláluk után. Amikor Böbike meghalt, nem irtóztam, inkább féltem tőle. Rettenetesen sírtam, de a biztos távolból, mintha egy idegen és kiszámíthatatlan viselkedésű kutya lett volna. Ez akkor nem volt tudatos, csak ahogy most nyugodtan visszagondolok. Haláltusájában összepiszkította magát, lemostam, és egy cseppet sem undorodtam, de féltem, hogy valami történik közben.

Ezt a félelmet éreztem tulajdonképpen, mikor férjem halálakor a halottas szoba felé mentem, és mielőtt anyámhoz beléptem.

Mintha valami idegen dolog szabadult volna fel, ami nem ismer engem, és általában nem tudatos, és árthat nekem. Mint amikor egy epilepsziás csapkod, és nem tud róla, és ha az ember nem elég erős, jobb, ha kitér. Én ezt akkor a halál fizikai tényétől való idegenkedésnek tartottam, de nem az volt, hanem rettegés az ismeretlen „idegen” állapottól, amibe kerültek. Mintha ők is idegenné váltak volna saját eddigi életükkel és hozzátartozóikkal szemben. Temetés után, aztán a második és harmadik napon észlelt és érzett különböző jelenségeknél már féltem, mert akkor már nem voltak idegenek, hanem a maguk módján csupán hozzánk való ragaszkodásuknak adták tanújelét.

A negyvennégy éves, négy gyermekes édesanyát, Olgát egy gyászstanfolyamon ismertem meg.

Gyermek voltam, így gyászoltam

Négyéves voltam, amikor édesapám megbetegedett, szilikózisa volt, komoly tüdőműtéten esett át, éveken át kórházakban és szanatóriumokban kezelték, tíz éven át rokkantnyugdíjasként élt.

Édesanyám ebben a tíz évben családfenntartó volt.

Ilyen körülmények között nem merték vállalni, hogy testvérem szülessen.

Kilencéves voltam, amikor halottak napján édesanyámmal a temetőben voltunk, és a buszon hazafelé elsírtam magam, és azt mondtam: „Nekem még egy testvérem sincs, aki virágot hozzon a síromra, ha meghalok.”

Egy év elmúltával fiútestvérem született, Jánoska. Az én boldogságom határtalan volt. Jánoska 1966. augusztus 13-án született. Abban az évben volt életem legkülönlegesebb karácsonya. Az én kezemben lehetett, amikor a karácsonyfa alatt álltunk, pontosan emlékszem a csillagszórókra, a szemére, ahogyan csillogott, és itt van az érzés a karomban, ahogyan öleltem.

Karácsony utáni napon édesanyám és Jánoska a budapesti Heim Pál gyermekkórházba feküdtek be kivizsgálásra, mert (ahogyan ezt később megtudtam) december elején a gyermekorvos Jánoskánál szívzörejeket észlelt, és ezt kellett kivizsgáltatni.

Mi akkor Inotán laktunk, és édesanyám az indulás előtt azt kérdezte tőlem, mit hozzon nekem Budapestről. Abban az időben nagy szó volt, ha valaki Budapestre ment, nekünk pedig olyan, mint amikor valaki manapság egy másik kontinensre.

Azt válaszoltam neki, hogy nekem csak Jánuskát hozza haza. Meg is dorgált érte, hogy mit beszélek, de én ragaszkodtam hozzá, hogy nekem semmi más nem kell, csak Jánoska.

Édesapám december 31-én volt meglátogatni Jánuskát és az édesanyámat. (Édesanyám még szoptatott, így egy másik emeleten, egy másik szobában, de a kórházban maradhatott.)

December 31-én édesapám azzal jött haza, hogy egy kicsi lyuk van Jánoska szívében, ami hároméves koráig begyógyulhat, ha nem, akkor megoperálják, és minden rendben lesz, csak a kontrollvizsgálatok eredményét meg kell várniuk, és január 3-án jöhetnek haza.

Január másodikáról harmadikára virradó éjszaka a felső szomszédjaink csöngettek (csak nekik volt a környéken telefonjuk), és az ágyban fekvé hallottam, hogy azt mondják az édesapámnak, hogy ha még élve látni akarja Jánuskát, azonnal menjen be a kórházba.

Semmit nem értettem az egészből, nem tudtam, mi történt, édesapám felöltözött és elment, hallottam, hogy nagyon sír. Valaki elvitte autóval Budapestre a kórházba. Én kettesben maradtam nagymamámmal, aki nálunk lakott telenként, hogy ne kelljen tüzelőt vennie.

Emlékszem, reggelig sírtam a paplan alatt, semmit nem értettem.

Ma sem tudok visszaemlékezni arra, honnan tudtam meg mi történt. Feltételezem, a felnőttek beszélgetéseiből csíptem el részleteket, és úgy raktam össze a történeteket.

Eszerint: szilveszterkor a nővérek szellőztettek, és nyitva felejtették az ablakot, Jánoska közvetlenül az ablak alatti ágyban feküdt. Édesanyám éjjel kettőkor felébredt, azt mondta, hogy valami húzta őt a gyerekszoba felé és felment Jánuskát megnézni. Ott találta a nyitott ablakot, és Jánoska szemöldöke, haja meg volt deresedve. Jánoska olyan súlyos tüdőgyulladást kapott, hogy január 5-én meghalt.

Január 3-tól éreztem, hogy nagy a baj, nagyon szorongtam, és emlékszem, hogy nagyon jól viselkedtem, mert, arra gondoltam, hogy ha annyira jó leszek, hogy rám nem kell

figyelniük a felnőtteknek, akkor minden erejüket arra fordíthatják, hogy legyőzzék azt a bajt, aminek fenyegetését pontosan éreztem, csak nem volt neve annak a bajnak.

Édesanyámat vonaton, buszon cipelte haza édesapám a kórházból. Szó szerint cipelte, a lakásba az ölében hozta be. Letámasztotta a fal mellé az előszobában, édesanyám a földre roskadt, én az ölébe ültem, emlékszem, hogy nagyon sírtunk, és az anyukám mindenfélét kiabált. Arra emlékszem, hogy azt kiabálta: „Nem tudtam hazahozni neked Jánoskát”, meg arra: „Nem merem kinyitni a szemem, mert mindig a halott kisfiamat látom magam előtt”. Én ott könyörögtem neki, hogy nyissa ki a szemét, ott vagyok előtte.

Nagyon sok látogató jött hozzánk azokban a napokban. Mindig ott voltam a felnőttek között, átéltem a felnőttek gyászát, de bennem egyre nőtt a feszültség, amit nem engedtem felszínre törni. Mérhetetlen haragot éreztem, de nem tudtam, hogy kire haragszom. (Mostani felnőtt eszemmel visszaemlékezve az akkori érzéseimre, azt hiszem, a szüleimre haragudtam, mert elvesztettem a mindenhatóságukba vetett hitemet. Csalódtam bennük, hiszen én csak azt kértem ajándékba, hogy hozzák vissza a testvéretem. Úgy éreztem, hogy nem vigyáztak rá eléggé, és akkor rám sem tudnak vigyázni.)

Ettől kezdve, úgy emlékszem, soha többé nem bíztam meg a felnőttekben úgy, mint előtte, megéreztem, hogy ők is majdnem olyan kiszolgáltatottak, mint én, a gyermek.

Úgy hiszem, az én gyermekkorom ekkor ért véget.

A temetés

Jánoskát az öthónapos születésnapján temették.

A temetésből alig emlékszem valamire. Csak arra emlékszem, hogy üveglap volt az arca előtt, és én határozottan láttam, hogy lélegzik, csak alszik. Kiabáltam, ordítottam, hogy ne zárják le a koporsót, mert élve nem temethetik el.

A pap mondott valamit Istenről, és (ma is nagyon szégyellem) megrúgtam a papot, és azt kiabáltam neki, hogy nincs Isten, és ha van, akkor nagyon gonosz, és ne beszéljen róla.

Valaki elvezetett valahová, nem is emlékszem a temetésből többre.

Ugyanez év novemberében húgom született. A húgomat felnőtt szeretettel, sok felelősségérzettel, inkább anyaként, mint testvérként szerettem. Soha nem volt egyenrangú testvércapcsolatunk.

Az ezután következő tizenöt évet végigperlekedtem Istennel. Veszekedtem vele, haragudtam rá, követeltem, hogy tegye jóvá a jóvátehetetlent, és sűrűn megkérdeztem tőle, hogy miért?

Többféle vallásban kerestem a választ, hogy miért történhetett meg mindez, és miért velem, velünk. Soha nem kaptam olyan választ, amilyen nekem megfelelt volna.

Húszévesen férjhez mentem, huszonhárom éves voltam, amikor az első kislányom született.

Amikor huszonöt évesen a második gyermekünket vártam, különleges dolgot fedeztem fel. Anyai nagymamámnak a második gyermeke fiú volt, és öt hónapos korában meghalt tüdőgyulladásban.... Édesanyámnak a második gyermeke fiú volt, és öt hónapos korában meghalt (a boncolás eredménye szerint) tüdőgyulladásban.

A terhességem alatt sokszor gondoltam arra, hogy nehogy az én második gyermekem is fiú legyen. Mire megszületett a kisfiam, beállt nála a klinikai halál, de újraélesztették. Én csak számoltam a másodperceket, mert tudtam, hogy ha bizonyos ideig nem sír fel, minden másodperccel nagyobb a maradandó károsodás veszélye. Nyolc vagy kilenc másodpercig juthattam el, amikor felsírt. Nem mutatták meg, elrohantak vele, inkubátorba tették. Egy óra múlva láthattam, addigra már minden életfunkciója rendben volt.

Ettől a naptól kezdve öt hónapon át a poklok kínját álltam ki. Ma is csodálom a családom türelmét, és hálás vagyok a gyermekorvosunknak, aki megértette szörnyű fé-

lelmeimet, és éjjel-nappal elérhető volt számomra. Ahogy közeledtünk az öt hónapos korhoz, a szorongásom elviselhetetlenné fokozódott. Nem sokat beszéltem a félelmeimről, de annál intenzívebben éltem meg a rettegést a kisfiam életéért.

Furcsa még visszagondolni is arra, hogy alkudoztam Istennel, hogy „megbocsátok” neki, ha élhet a fiam. Könyörögtem, zsaroltam.

Keveset aludtam abban az időben, azt is felszínesen. Éjszaka többször is arra ébredtem, hogy nem hallom a gyermekem lélegzését.

Aztán elmúltak a kritikus napok, a fiam életben maradt, és bár gyermekként voltak egészségi problémák, semmi különös baj nem történt.

Úgy éreztem, kozmikus erők segítettek abban, hogy átprogramozzam a családi „törvényszerűségeket”. Megtapasztaltam Isten kegyelmét. Olyan kegyelemben részesültem, amely lehetővé tette, hogy közvetlen utam legyen Istenhez, és lehetőséget kaptam arra, hogy átírtam a családuk sorskönyvét.

A lelkem olyan elszántan küzdött a kisfiam életéért, és olyan erős voltam, hogy úgy éreztem, ha kell, kiforgatom sarkaiból a világot.

Úgy gondolom, hogy nekem ez volt a küldetésem, amiért a világra jöttem. Persze még sok feladatom van, amit el kell végeznem, de a fő mű már elkészült.

Mind a négy gyermekem a létező legnagyobb ajándék számomra.

A gyászt, amit leírtam, most sikerült megértenem, feldolgoznom.

A szüleimmel soha nem beszélünk Jánoskáról. Az édesanyámról tudom, hogy nem tudta feldolgozni a történeteket.

A húgom ez év nyarán, harminckét évesen ment férjhez. Novemberben elköltöztek a férjével két utcával arrébb.

A húgom minden nap hazajár, az édesanyám minden nap látogatja a húgomat.

Az édesanyám minden nap siratja a húgomat, és a legkisebb lányomat – lelki nyomással élve – arra kérte, hogy költözzön hozzájuk. Néhány hétre hozzájárultam, hogy a kislányom a mamánál lakjon, de aztán hazavittem, és bár naponta megy a mamiékhoz iskola után, visszaállítottuk a megszokott rendet.

A szüleim naponta elmondják, hogy nem tudják, mi lesz velük így, gyermektelenül.

Még mindig Jánoska hiányzik?

Gizi barátnőm hetvenöt éves, fehérhajú, derűs nagymama, egyedül él egy nyugdíjas házban. Miután elmesélte, kéresemre leírta élményeit.

Találkozásaim a halállal

Születésemtől tizennyolc éves koromig éltem Kassán, abban a családi házban, ahonnan első élményeim származnak. A házat még nagyapám építette a századfordulón. Három szobás nagy ház volt. Négy utcai ablakkal, szárnyas ajtókkal, egybe nyíló szobákkal, a kert felé széles tornác (mi gangnak hívtuk), ami fedett és két oldalt üvegezett volt. Innen nyolc lépcső vezetett a virágos kertbe, amelyet léckerítés zárt el a gazdasági udvartól, amit szintén kerítés zárt le, s kiskapun lehetett a zöldséges-gyümölcsös nagy kertbe jutni.

Az udvar két oldalán melléképületek voltak, ezek nagy része műhelynek, raktárnak épült, csak később alakították át szoba-konyhás lakásokká. Emlékeim kezdetén hét-nyolc család lakott az udvarban, és mi a gangról a nyolc lépcső magasságából, mint egy színpadról szemléltük az udvar életét. Házunk a város elején volt, a Pesti úton, közel a temetőhöz. Széles országút, a Fő utca egyenes folytatása, ha kiálltunk az úttest közepére, pontosan ráláttunk a Dómra. Az országutat árok és gyalogjárda választotta el a házaktól.

A városnak ez a vége nem volt közművesítve, így a háromszobás emeleti „úri” lakásba ugyanúgy vödörrel kellett a vizet felhordani, mint az udvari szegényesebb kislakásokba. Az összkomfortot lavor-teknő, sparherd és fabudi jelentette.

A lakók élete – születés, betegség, veszekedés, esküvő halál – nyitott könyv volt előttünk, sőt nemcsak könyv, hanem nyíltszíni előadás. Ha rokonok, barátok nem jöttek hozzánk, akkor legszívesebben az udvaron játszottunk a lakók gyerekeivel.

Mivel közel volt a temető, s a városból egy-egy temetési menet elindult – akkor többnyire a házaknál ravataloztak, vagy a templomokban -, el kellett vonulniuk a házuk előtt. A méltóságteljes üveges gyászhintó – gyászhuszárral, bóbítás lovakkal, sokszor zenekarral, papokkal, ministránsokkal, utánuk a gyászmenet gyalogosan vagy néhány fiákerrel, konflissal, koszorúkkal – gyakori élmény volt. Amelyik gyerek előbb észrevette, hogy közeleg egy-egy gyászmenet, elsikkantotta magát: „Temetés!” És mi hanyatt-homlok rohantunk ki az utcára, és az árok szélén szájtátva néztük az elvonulókat. Láttuk, hogy a rokonok – a nők – talpig fátyolban, feketekeretes zsebkendővel, sírva kísérték a koporsót szállító hintót, de részvétet nem éreztünk, valószínűleg át sem futott az agyunkon, hogy akit ott visznek és siratnak, tegnap még élt, szeretett és őt is szerették, és hogy ez az előadás a halállal kapcsolatos.

Az igazi szenzáció azonban a gyerektemetés volt. Ilyet ritkán láthattunk, mert a kis gyerekkoporsókat vagy fiákeren, vagy a szegényebbek a hónuk alatt, gyalogosan vitték ki a temetőbe. A gyerek-gyászhintó világoskék és ezüst díszítésű volt, fehér-szürke lovak húzták, a kis koporsót a bak alá tették, és az üvegezett hátsó részben a család foglalt helyet, két egymással szembe állított padon. Hófehérke üveggoporsója sem lehetett szebb ennél. Ilyenkor nem csak ácsorogtunk az árokparton, hanem a gyalogjárón jó darabig futottunk is a hintó mellett, s utána még sokáig emlegettük.

Egyszer aztán igazi csoda történt. Ez a mesebeli hintó – miután egész délelőtt separték, takarították az udvart, kitárták a kaput – beállt az udvarunkba. Meghalt az egyik lakó Erzsikéje. De nem Erzsiké volt az első gyermek-halott, akit láttam, hanem Istvánka.

Istvánka

Az udvaron, az egyik jobb minőségű szoba-konyhás lakásban laktak Istvánka szülei. Volt egy kislányuk, Editke, aki elújságolta, hogy kistestvére lesz. Nekünk nem tűnt fel, hogy a mamája kövérebb lett, legfeljebb az, hogy a papa egy nap nem ment dolgozni, hanem izgatottan vödörszámba hordta a vizet a mosófazékba, egy-két szomszédasszony is ott fontoskodott, kisteknő, nagy lavór a konyha közepén, majd futva megérkezett a bábanéni is, akit mi, gyerekek gólya néninek hívtunk. Néhány óra múlva a férj diadalmasan kirohant az udvarra és „Megszületett Istvánka! Fiú! Fiú!” kiáltozta, majd átrohant a kocsmába, hogy örömeiben leigya magát, ahogy illik. Istvánka szép kisfiú volt, de pár hónapos korában megbetegedett. Bélhurutot kapott, akkoriban ez gyakori volt, a csecsemők is korán haltak. Valószínűleg a rosszul mosott cumisüveg, a lenyalt, cukorba mártott cumi és a kiszáradás okozhatta a bélhurutos csecsemők gyakori halálát. Istvánka néhány nap múlva meghalt. Az udvaron ravatalozták fel, ott búcsúztatta a pap is, s gyalogosan vitték ki a temetőbe. Megnéztük a felravatalozott kisfiút, aki "szépen aludt". Hogy ez a halál, és nekik nincs többé fiuk, azt öt-hat éves fejjel nem fogtam fel.

A születés, a halál ott játszódott le az udvaron, aminek szemlélői és részesei voltunk, de értői nem.

Erzsiké

Erzsiké, aki szintén ott született, más eset volt. Négy-öt gyerek volt már a családban, főleg fiúk, az apa asztalos– mester, kis műhelye az udvaron állt. Szerettem az esztergapad szélére felülni és nézni, hogyan dolgozik, beszívni a fűrészpor illatát, játszani a göndörödő faforgáccsal. Különösen szórakoztatott, amikor fejfát készített, és a nevet véste a fejfába. Többféle vésővel – egy lapos ceruzával előre beosztva a betűk helyét – szép cifra betűket tudott vésni. Jó mester lehetett. Erzsike úgy halt meg, mint Istvánka. Az édesanyja vigasztalhatatlan volt. A szobában ravatalozták fel (vele is aludtak egy éjszakát), és engem külön behívott a néni, hogy nézzem meg, milyen szép a ravatalon Erzsike. Ezüst koporsóban feküdt, fehér fodros ruháskában, selyem párnán, a két szemén egy-egy fémpénz, a fején kicsi zöld koszorú. Mesés szép volt. Mondtam is az édesanyjának, hogy olyan szép, mint Hófehérke, mire ő mosolyogva megpuszilt. Meg volt elégedve a hatással, amit a házinéni kislányára tett.

Már a kora délelőtt is más volt, mint a többi. Az asztalosmester kicsi fakeresztet készített – én, mint máskor is, ott ültem és néztem – nehezen tudta a betűket elosztani, hosszú volt a vezetéknevük is, az Erzsike is, a kereszt meg kicsi, s addig bajmóldott vele, amíg a véső beleszaladt a kezébe, csúnyán felsebezte, vérezett is. A zsebéből előhúzott zsebkendővel becsavarta, kis káromkodást morzsolta el a fogai között, majd nagy sóhajjal az égre nézett és tovább dolgozott. Akkor vettem észre, hogy remeg a keze, alig tudta befejezni, hogy „Élt 6 hónapot”. Csak évek múlva gondoltam bele – mivel a jelenetet pontosan megőriztem emlékezetemben –, hogy mit érezhet egy asztalos, ha a saját, szeretett gyermeke nevét kell a fakeresztbe vésnie.

Felesége közben a négy-öt gyermekét fürdette, súrolta, öltöztette ünneplőbe, söpörte az udvart, és mikor mindennel készen voltak, beállt az udvarra a gyerek-gyász– hintó. Persze az összes lakó kicsődült az udvarra, és néztük, amint Erzsike koporsóját elhelyezik a bak alatt, s végül kinyitották az üveghintó hátsó ajtaját, ahová a család beülhetett.

Az addig kissé megilletődött testvérek tovább már nem tudták fékezni az örömeiket és büszkeségüket, hogy ők – és csak ők – beülhetnek az üveghintóba. Egymást lökdösve, visongva-röhécselve próbáltak minél előbb befurakodni, míg édesanyjuk sűrű pofonokkal

próbálta őket rendre terelni. „Sírsz rögtön, te bűdös kölkök!” „Mindjárt elveszem a jókedvedet!” Piff-paff!

Végre sikerült rendbe gyömöszölni a családot, s ahogy a hintó kihajtott az udvarról, engem evett a sárga irigység.

A titokzatos pesti fiatalember halála

Lakott az udvarban egy asszony. Asszonynevet viselt, de egyedül élt egyetlen helyiségből álló lakásában. A szoba mindig ragyogóan tiszta volt. Frissen súrolt padlón rongyszőnyegek, keményített falvédők a csikó-tűzhely és a vizes lóca mögött, muskátlik az ablakban; ezek rendezett életet sugalltak. Gyereke nem volt, látogatói, rokonai sem. Napközben mosott, főzött, takarított, estefelé azonban furcsa változáson ment át. Magas sarkú cipőt húzott, kibodorította a haját, szép ruhát vett fel, és egy táskaszerű retiküllel kilibegett az udvarról a belváros felé. A szomszédok összekacsintottak: „dolgozni megy”... Nem értettem a gúnyos mosolyokat, hiszen más is járt dolgozni, gyárba vagy házakhoz. Egyszer-másszor az is megütötte a fülemet, hogy a rossz lányok utcájába jár dolgozni, egy bizonyos házba. Ezt sem igen értettem, bár voltam akkor már vagy tízéves.

Egy reggel izgatottan kopogott be hozzánk, apámat kihívta a gangra, sebesen magyarázott valamit. Miután sohasem jött fel hozzánk, ez rendkívüli esetnek számított. Apám válaszaiból elkapott félmondatok is jelezték, hogy itt dráma történt. „Hívni kell a rendőröket!” „Rendőrorvost!” „Mondtam magának, hogy a lakásán nem fogadhat vendéget!” „Ez nem volt vendég, esküszöm”, zokogta az asszony, „itt találkoztam vele a ház előtt, egy pohár vizet kért, rosszul volt, bekéredzkedett.”

Apám biciklire ült (telefon az egész környéken nem volt), és fél óra múlva megjött két egyenruhás és két civil rendőrrel (az egyik orvos volt), követte egy fekete zárt lovaskocsi, amiből egy bádogdobozt emeltek ki, annak négy nyele is volt – akkor láttam olyat először és bementek a lakásba. Persze gyerekek, felnőttek ott tipródtunk az ajtó előtt, hiába próbáltak minket a lakásba küldeni.

Eltelt tán egy óra is, mire előjöttek, a koporsót letették az udvaron a földre. A fedele nyitva volt. Egy húsz év körüli feketébe öltözött – igen jól öltözött –, sápadt fiatalember feküdt benne, fekete, oldalt fésült haja szépen elrendezve, olyan titokzatos és romantikus, hogy eldöntöttem magamban, biztosan költő volt. „A költők fiatalon halnak meg, lám Petőfi is!” – gondoltam. Ez a kép erősen bevésődött az emlékezetembe.

A koporsót azután elszállították, bebizonyosodott, hogy az asszony igazat mondott, a fiatalember szívrohamban halt meg, felöltözve. A jegyzőkönyvet lezárták. Mikor elmentek, az asszony a szokásosnál is gondosabban kitakarított, és este elment „dolgozni”.

Néhány nap múlva autó állt meg a ház előtt. Az autó nagy ritkaság volt akkor egy kisvárosban. Egy férfi és két fekete gyöngyös-fátyolos nő szállt ki. Bejöttek az udvarba, és az asszonyt keresték, akinél az a pesti fiatalember meghalt. Mi, gyerekek készségesen kalauzoltuk őket az ajtajához. A nő meglehetősen zavarban volt, amikor megtudta, hogy ők a meghalt fiatalember szülei és a húga. Eljöttek megnézni, hol halt meg a fiuk – aki köztudottan szívbeteg volt –, és megköszönni az idegen asszonynak, hogy befogadta, inni adott neki, és „lefogta a szemét”. Mégiscsak emberhez méltóbb halál, mintha az utcán esett volna össze.

Az emberhez méltó halál kifejezés ekkor tudatosult bennem először. Az asszony ezután sokszor elmesélte, hogy milyen hálások voltak a gyászolók, akiknek valószínűleg fogalmuk sem volt a jóságos asszony foglalkozásáról. Egyébként a fiatalember nem költő volt, hanem gyógyszerész egyetemi hallgató. Így egy illúzióval szegényebb, de egy halálélménnyel gazdagabb lettem.

A nagymamám halála

Apám édesanyja fiatalon özvegyült meg, és velünk élt. Negyvenöt éves volt, mikor én születtem, és tizenegy éves voltam, mikor ötvenhat éves korában meghalt. „Szegény Gizi néni, milyen fiatalon halt meg” – hallottam a rokonoktól, bár én nem láttam fiatalnak. Nekem a nagymamám volt, ő tanított meg kézimunkázni, varrni, virágokat gondozni.

A tübe nem talált bele a cérnával, csak ha jó messze eltartotta. Szóval, nagymama volt.

A halál, mint visszafordíthatatlan folyamat, mint veszteség, hogy valaki öröktől fogva velem van, s egyszer csak végleg eltűnik, ekkor érintett meg először. A gyászt és a fájdalmat is ekkor éltem meg először.

Nagymamám ötvenöt éves korában egy napon rapid arcüregi szarkómát kapott. (Korábban volt egy orrpolip műtétje, ami nem sikerült tökéletesen.) Néhány hónap alatt tönkretette a betegség; a műtétek, injekciós kezelések se megállítani, se lassítani nem tudták a folyamatot. Az utolsó hetekben a fájdalomcsillapítás morfiummal is csak ideig-óraig sikerült. Végstádiumban hoztuk haza a kórházból. A kórházban is naponta látogattuk, de előfordult, hogy én – tizenegy évesen – egyedül is beszaladtam hozzá, s így nyomon követhettem, hogy napról-napra válik felismerhetetlenné, s ő is alig ismer fel minket.

Néhány napi otthoni ápolás után egy este apám elment az orvosért – aki egyébként naponta látogatta és hosszan konzultáltak az ágya mellett. Bár mi, többiek, nem abban a szobában voltunk, de átsurrantunk, ha a konyhából a hálósobába mentünk, nem lehetett elkerülni. Két szót elcsíptem a beszélgetésükből – a morfium és a kálium szavakat. Mikor az orvos elment, apám megnyugtatót minket, hogy nagymama ezen az éjjelen csendesebben fog aludni, nem fog jajgatni, mert nem lesznek fájdalmai. Ő mellette virrasztott. Korán reggel apám ébresztett minket, és elmondta, hogy nagymama az éjjel örökre megpihent, elaludt, vagyis meghalt. Békésen fekszik az ágyában letakarva, ne féljünk átmenni a szobán. Emlékszem, a húgommal kézen fogva úgy igyekeztünk átmenni a szobán, hogy ne nagyon kelljen az ágyra néznünk. Elmentünk az iskolába, s mire hazajöttünk, nagymamát már elszállították a temető ravatalozójába. Úgy emlékszem, október volt, talán már fűteni is kellett, s a lakás beosztása nem tette lehetővé az otthoni ravatalozást. Bár addig már több halottat is láttam, temetési szertartáson még nem vettem részt.

Görög-katolikus szokás szerint nyitott koporsóban feküdt a szertartás alatt, s apám meg a két testvére búcsúzóul megcsókolta a homlokát, mielőtt lezárták a koporsót. A név szerinti búcsúztatás, a hosszú menet, a sírgödör, a rögök bedobálása mind új volt számomra, úgy éreztem valami nagyon szomorú színlelőadás szereplője vagyok, ahol a nagymama örökre eltűnik egy süllyesztőben.

Utána sokáig féltem átmenni a konyhából a sötét előszobán és az ebédlőn keresztül a hálósobába. Apám, amikor észrevette, hogy vonakodom este átmenni az előszobán, velem jött, megálltunk az előszobában egy nagy, sötét szekrény előtt, felcsavarta a petróleumlámpa lángját, és azt mondta: „Nézd, a szekrény mögött milyen keskeny a hely, még egy söprű sem férne el, nincs ott senki, ennyi hely még a szellemeknek is kevés. Én nem tudom, hogy van-e túlvilág, vannak-e szellemek, és a meghaltak lelkei hol vannak. Ha nincsenek szellemek és nincs túlvilág, ahonnan visszajárnak, akkor nem kell félned, de ha van, akkor nagymama is ott van közöttük, és mivel ő szeretett minket, egész biztosan megvéd minket a rossz szellemektől.”

A félelmem valóban csökkent, de ha mégis féltem, csak nagymamámra gondoltam, és tudtam, hogy ő megvéd.

Két dologban közelebb kerültem a halál máig megfejtethetlen misztériumához. Egyik a lélek, a túlvilág és az e világ kapcsolata. Ha meghal, akit szerettünk, azzal gondolatban, lélekben kapcsolatban maradunk.

A másik, ami csak évek, évtizedek múlva tudatosult bennem, akkor este volt, amikor apám az orvossal konzultált, valamit megsejtettem a kegyes haláláról.

Egy osztálytársam halála

Nyári szünidő volt, talán a harmadik vagy negyedik gimnázium elvégzése után, tizenhárom-tizennégy éves voltam. Valamilyik messzebb lakó rokonomhoz indulom, a Rákóczi körút padokkal és fákkal övezett sétányán ballagva. Kora ebédutáni idő volt, a sétányon nemigen sétáltak, de az egyik padon egyedül ült az egyik osztálytársam. Nagy örömmel üdvözöltük egymást, s megkérdeztem, miért ül itt egyedül, a strandon vagy a hűvös lakásban jobb lenne. Azt felelte, hogy nincs kedve egyedül otthon lenni, az anyukája rosszul lett és bevitték a kórházba, az apukáját várja.

Másnap a kassai újságban nagy cikk jelent meg arról, hogy házalóktól vásárolt gombától a család gombamérgezést kapott, a mamát kórházba kellett szállítani. A kislányt csak egy nappal később vitték kórházba, s míg a mamát megmentették, a kislány meghalt. Ma is szemem előtt van az első oldali szalagcím az újságban: „Haldoklik a detektív kislánya.” (Édesapja rendőrtiszt volt.)

Rettenetesen megdöbbenem, hiszen amikor előző nap találkoztunk, makkegészségesnek látszott, pedig a mérge már benne volt... halálra volt ítélve... – gondoltam, és nem bírtam felfogni máig sem, hogy az orvosok miért nem vitték be őt is a mamájával együtt. Az időközben felépült új nagy temetői ravatalozóban ravatalozták fel, s mi, osztálytársak tanárostul mind ott voltunk sötétkék bocskai ruhában, mint egy riadt kis varjúcsoport. Ki-ki vérmérséklete szerint zokogott vagy csak a könnyeit nyelte, amikor a tiszteletes úr a lánycsapattól búcsúztatta, akikkel oly sok vidám órát töltött el, s akik mindig emlékezni fognak rá. S én valóban emlékszem!

Már akkor is sokat foglalkoztatott a család „görög sorstragédiája”. Volt korábban egy kisfiúk is, aki még Kassára költözésük előtt meghalt Budapesten. Hogy az édesanyja gyakrabban látogathassa a sírját, exhumálták, Kassán újra eltemették, és nagyon szép, fényképes, fehér márvány síremléket állítottak neki. A főút mellett volt, gyakran láttam, ha a nagymamám sírjához mentünk. Ide temették a kislányt, az ő fényképe is felkerült a márványra 1945 után a szülőket kitelepítették Kassáról, vissza Magyarországra, de a két gyerek sírja ott maradt. Amíg ott laktam, gyakran vittem rá virágot. 1947-ben mi is Magyarországra kerültünk. Csak tíz év múlva mehettem először haza „látogatóba”.

Addig a két ország között útlevéllal sem lehetett utazni. Természetesen már az első napok egyikén kimentünk a temetőbe a régi és időközben megszorodott rokoni sírokhoz. A két gyerek sírköve akkor még ott volt. De egykét év múlva már nem. Megtudtam, hogy a szülők ismét exhumálták, most már két gyermeküket, és a síremléssel együtt Magyarországra szállították. Ez volt az ő családjuk, és együtt akartak maradni... Közben persze 1944-ben több osztálytársam is meghalt koncentrációs táborokban, gázkamrákban, jeltelen sírokban pihennek.

Háború után – hetedikes gimnazisták voltunk – az a régi osztály soha többé nem állt össze. Szétzilálódtunk, aki életben maradt, itt-ott leérettségizett, vagy nem tanult tovább. Mi nem ballagtunk, nem volt érettségi bankettünk, érettségi találkozónk. De az összes fájdalom együtt sem volt olyan éles, mint ez, az első fiatal értelmetlen halála.

Ica halála

Ica távolabbi unokatestvérem volt, öt-hat évvel idősebb nálam. Asszisztensként dolgozott a kórházban, ha jól emlékszem, mint laborasszisztens. Négyen voltak testvérek, ő a második a sorban.

Édesanyjuk, Ilonka néni a világ legszelídebb és legkedvesebb asszonya. Nagyon szerettem hozzájuk menni látogatóba, főleg ha Győző bácsi nem volt otthon. Kellemetlen, arrogáns ember volt, amolyan diktátor családfő, élet-halál ura.

1942-43 nyarán történt, hogy másik hasonló korú unokatestvérem, aki özvegyen maradt anyai nagymamámnál lakott, kezdte kiheverni azt a gyászt, amit a háború első hónapjaiban az orosz fronton elesett vőlegénye elvesztése okozott.

Új udvarlója és kérője, akit igen nehezen fogadott el, igyekezett társaságot szervezni köréje, s így a többi unokatestvérek, köztük Ica és az öccse is, sok délutánt töltöttünk ott, gramofon zenére táncoltunk, tréfálkoztunk. A prímet Ica vitte, veszett jókedvvel bolondozott, kacagott mindenben. Ő lett a társaság lelke.

A hír, hogy Ica egy napon öngyilkos lett, villámcsapásként ért mindannyiunkat. Mérget kevert magának a kórházban, és megitta. De nem halt meg azonnal, huszonnégy órán át haldoklott, az édesanyja mellette ült, és neki még el tudta mondani, hogy gyermeket várt egy külföldi – ott hospitáló – orvos-gyakornoktól, aki hazautazott, és nem jött vissza. Halála, temetése, amolyan kisvárosi szenzáció lett. A tiszteletes úr gyászbeszédéből egyetlen mondatra emlékszem: „Elvitte nagy titkát a sírba.”

Ő volt az első leányanya a családban és a baráti körben, és bizony megoszlottak a vélemények, hogy inkább a szégyen (szülés), vagy a halálán is tisztára mosni a becsületet. Mellesleg szólva Győző bácsi biztosan elverte volna a háztól gyermekestül. Minket, lányokat mindenesetre megeskettek, hogy ha... akkor inkább megszülni!

Az epilógus még drámaibb. A háború vége felé vagy már a háború után megjelent a „tettes” mint kész orvos, hogy megkérje és magával vigye. Nem tudott róla, hogy terhes volt, és kétségeesése határtalan volt, amikor megtudta, hogy szerelme és gyermeke a temetőben vannak. Sírja közel volt a nagymamám sírjához, így gyakran vittem rá virágot, amíg Kassán éltünk. Csak a fejfárol tudtam meg, hogy nem is Ica volt az igazi keresztnéve. A háború után Győző bácsi meghalt, Ilonka néni a három gyermekével szintén Magyarországra került.

Mikor tíz év után ismét lehetett utazni, unokatestvéremmel már hiába kerestük a sírját, nem találtuk a régi helyén. Az irodában kapott sorszám alapján megtaláltuk végre a parcellát és a helyét. A sír a temető kerítése tövében lévő utcácska melletti legszélső sír volt, az utat kiszélesítették, és minden sor legszélső sírját legyalulták. Kiderült, hogy amíg kerestük, mindvégig rajta tapostunk, és mindenki rajta taposott – mintha büntetnék, akik arra járnak. Úgy éreztem, égeti a föld a talpamat. A virágot valahogy odaszórtuk, de soha többé nem léptem arra az útra.

Ahogy az ember öregszik, egyre több barátját, rokonát veszíti el. Lassan többen vannak a temetőben, mint az élők sorában. Nagyszülők, szülő, nagynénik, akiknél nyaraltunk, unokatestvérek, akikkel együtt nőttünk fel, örültünk egymás gyermekeinek, barátok, akikkel évtizedeken át dolgoztunk, összejártunk, ismertük minden gondjukat-bajukat. Mindegyik halála, elvesztése, temetése, gyásza másként hatott ránk, rám. Mindegyik egy-egy önálló történet lehetne, de csak kettőt szeretnék még megírni.

Édesapám halála

Apám 1958 táján megbetegedett. Már fiatal kora óta időnként jelentkező neurózisa – gyomorfekélye, tériszonya – egyre inkább elhatalmasodott rajta. Leszázálekolták, gyógykezelése időnként kórházban, de többnyire otthon történt. Ápolását – munka mellett – anyánk és velünk élő öcsénk látta el. Egyetemi tanulmányaimat igen későn kezdtem el, mivel Magyarországon a háború után közel húsz évig nem volt pszichológia oktatás, és én klinikai pszichológiát szerettem volna tanulni.

Így felnőttként munka, két gyerek, háztartás mellett esti tagozaton végeztem egyetemi tanulmányaimat. Nagyon messze laktunk egymástól, így az ápolásból nem igen tudtam a részemet kivenni, és ha meglátogattam, néha sürgetett is, hogy siessek azzal az egyetemmel, mert én biztosan meggyógyíthatnám őt. Negyedéves voltam, éppen a nyári év végi vizsgák idején, amikor anyánk értesített, hogy állapota igen rosszra fordult, beszállították a kórházba.

Meglátogattam, meséltem az egyetemről és arról is, hogy négy nap múlva (egy keddi napon) nagyon nehéz vizsgám lesz. Arra kért, hogy ne látogassam addig, csak tanuljak. Így vasárnap helyettem is a férjem látogatta meg. Nagyon nyugodtnak, derűsnek találta, sokat mesélt a fiatakoráról, régi slágereket dúdolgatott („Látta-e már Budapestet éjjel?”... „Ma éjjel önről álmodtam...”)

A férjemet meglepte ez az évek óta nem tapasztalt derűs állapot, örömmel mesélt nekem róla. Így kedden nyugodtan mentem vizsgázni (Dr. Radnai Bélánál vizsgáztam), és vizsga után felhívtam a férjemet a jó hírrel.

A férjem gratulált, majd azt mondta: „Akkor most menj ki édesanyádhoz Újpestre, a család már összegyűlt, mert édesapád még vasárnap éjjel meghalt.” Alig pár órával azután, hogy a férjemmel derűsen nótáztak, perforálódott az ulcusa, és a műtőasztalon altatásban meghalt.

Nem bírtam felocsúdni a döbbenettől! Apám már két napja halott, előttem mindenki titkolta, és hogy én, aki szinte mindent megérzek, megálmodok, semmit sem gyanítottam. Rohantam anyámhoz, akinél valóban gyülekezett a rokonság, s mikor sírva számon kértem, hogy miért hallgatták el előlem, anyám azt mondta: „Apád is így akarta volna, hogy te nyugodtan levizsgázz. Agyon is csapott volna, ha megzavarlak, és emiatt öszre kellett volna halasztanod a vizsgáidat.” Akkor tanultam meg, hogy a szülői szerep nemcsak a halálunkig tart, hanem még a síron túl is.

Édesanyám halála

Anyám – ha jól számolom – mintegy tizennyolc évvel élte túl apánkat. Amit ápolásban elmulasztottam apámnál, bőven bepótoltam édesanyámnál. Édesanyánk öcsémrel élt együtt, aki közben befejezte az egyetemet, megnősült, két kisfia született, ezért nagyobb lakásba költöztek az akkor épülő Újpalotára. Anyám betegségei epekőműtéttel kezdődtek, mellrák, amputáció, sugárterápia, pancreas gyulladás, sok szövődmény... Mindig ugyanannak a kórháznak a sebészetén műtötték, kezelték, ahol egyébként édesapánk meghalt. Két betegsége között, ha felépült, tevékeny, életvidám nagymama volt, segített az öcsémék háztartásában, hozta-vitte előbb bölcsődébe, majd óvodába a két kisfiát. Szeretett zongorázni, sakkozni, olvasni.

A végkifejlet – a korábbi mellrák áttételeként jelentkező – tüdőrákkal kezdődött. Ekkor már rendszeres gondozásra szorult. Ekkor hárman, az öcsémék, mi (én és a férjem) és az egyik nős fiam, elcseréltük a lakásainkat egy hűvösvölgyi háromlakásos házrészre, ahol külön lakásban, de egy emeleten lakva, tudtam segíteni az ápolásában.

Egyre sűrűbben került kórházba, kezdetben még taxival, autóval, később mentővel szállítva; citostatikus kezelések, infúziók, naponkénti látogatás. Betegsége utolsó félévében nyugdíjba mentem, és teljesen felvállaltam az ápolását. Az éjszakákat sokszor az öcsém vállalta.

Mikor a végső stádium közeledett, hazavittük a kórházból. Soha nem felejttem el annak az ismeretlen, másik beteg látogatójának az elképedését, aki látva a mentősök küzdelmét, amíg anyánkat átemelték az ágyról a hordágyra úgy, hogy a legkisebb fájdalmat okozzák, azt kérdezte: „Olyan jól van a néni, hogy haza lehet vinni?” „Nem, olyan rosszul van” – feleltem, s próbáltam megértetni, hogy az otthoni ápoláshoz, a megszokott környezethez, a családban való meghaláshoz joga van a betegnek.

A köztudatban az a szemlélet élt akkor, hogy a halált levezetni a kórház, az orvosok, az ápolók dolga – és a családnak is jobb így, és mást el sem tudtak képzelni.

Az otthoni ápolásra felkészülni nem könnyű, és ehhez a kórházból semmilyen segítséget nem kaptunk. Hiába kértük az addigi kezelőorvosát, hogy illő tiszteletdíjért legalább hetenként egyszer-kétszer látogassa meg, irányítsa a gyógyszereszedést és minket, egyetlen látogatás után többet nem vállalta.

Az akkori körzeti orvosunk sajnos egy anti-orvos volt, meg sem kértük, végül egy barátunk bátyja segített tanácsaival, aki medikus korában idős betegek ápolását vállalta. Hamar megtanultuk az ágytálazás, az etetés-ítatás, fürdetés fogásait, a decubitus lepedő használatát, a felfekvések kezelését. A hetek haladtával – miközben szubjektíven jobban érezte magát – annyira leromlott, hogy előbb egy nővért, aki reggel-este injekciózni jött, majd még egyet kellett fogadnunk, aki az ágyban való lemosdatást, a lepedő cseréjét is szakszerűen ellátta.

Az utolsó tíz hétben átköltöztem éjszakára a mellette lévő szobába, s régi paraszti módszerrel madzagot kötöttem a kezére és a lábam ujjára, így csak meg kellett emelnie a kezét, és éreztem, hogy megrántja a lábamat, és máris szaladtam hozzá.

Egy délután, két nappal a halála előtt, annyira fáradt voltam, hogy öcsémék, akik egyébként dolgoztak s csak akkor érkeztek haza, felváltottak és átküldtek a mi lakásunkba, hogy egy-két órát pihenjek. Augusztus vége volt, csendes, nagy kertre néztek a sarkig nyitott franciaerkély-ajtók, magas fenyőfák árnyékolták be a szobát. Nem feküdtem le, csak leültem a fotelba, felraktam a lábamat, igyekeztem relaxálni, és néztem a kertet.

És akkor az egyik erkélyajtó közelében, mintha ott jött volna be, megjelent az apám. Olyan korú volt, mint amikor meghalt, abban a ruhában, amiben eltemettük. Előbb csak a körvonalait láttam, majd egyre sűrűsödtek a pontok, míg teljes életnagyságban ott nem állt, vagy inkább lebegett, úgy a boka táján elmosódtak a lábai, nem érintette a földet. Azt hittem, hogy elaludtam egy percre, próbáltam meggyőződni arról, hogy ébren vagyok, összeszorítottam az öklömet, majd egyik kezemet a másikra tettem, kicsit megdörzsöltem, hogy érezzem, nem álmodom.

A kert sem változott, a madarakat is hallottam. Olyan volt apám alakja, mint egy filmes trükk, vagy egy hologram – akkor is ezt gondoltam -, és rettenetesen vágytam arra, hogy valaki lépjen be a szobába, és lássa más is, ne csak én. De nem jött senki. Apám nyugodtan, de komolyan nézett rám, és tudtam, hogy azért jött, jelezze, ne féljünk anyánkat elengedni, ő eléje jött, várja, ő majd elkíséri a nagy úton.

Apám, aki tizennyolc évvel ezelőtt, a saját halálakor nem búcsúzott el tőlem, nem adott jelet, most, amikor szükségem volt támogatására, segítségére, megjelent. A látomásnak, jelenésnek – nem tudom, minek nevezzem – vége lett, ugyanúgy, ahogy jött, lassan homályosodva, egyre inkább raszterpontokra bomolva, míg végleg elmosódott.

Akkor végre felálltam, odamentem az ablakhoz, megfogtam a bútorokat, kinéztem a kertre, hogy érezzem, valóság vagy képzelet volt-e, amit láttam.

Válasz – pláne objektív – ma sincs. Én valóságnak éltem meg, és ma, közel húsz év távlatából is így élem meg.

Édesanyám két nap múlva bekövetkezett halálát most nem írom le. Monspart Éva akkor riportot készített a családdal a Nők Lapja számára, de a beérkező olvasói leveleket nem merték közölni, és a témát sem folytatták. Félték a társadalomra gyakorolt negatív hatásától. A gyógyíthatatlan betegség, a haldoklás, a halál tabu téma volt.

A csengő volt a biztonság (A Nők Lapjában megjelent riport)

Egy hetvenkilenc éves asszony nagyon beteg. Gyerekei, unokái nem akarják, hogy kórházban fejezze be az életét, és ő is a családban szeretne maradni. De ki fogja ápolni? Mindnyájan különböző helyen laknak. Mégis megoldották, s amit tettek, nem mindennapi dolog. Erről beszélnek a történet szereplői, a nagymama lánya: Gizi (ötvenkilenc éves) és férje, Róbert (hatvanéves), fiuk, János (harmincéves), Gizi öccse, Péter (negyvennégy éves) és felesége, Mari (harminchat éves) gyerekeik: Zoltán (tizenkét éves) és Gábor (kilencéves).

Lakáscserével kezdődött

Gizi: Két és fél évvel ezelőtt zajlott anyám első műtétje, s biztosra vettük, hogy előbb-utóbb hosszabb ápolásra szorul. Az látszott az egyetlen megoldásnak, hogy a három család – az enyém, a fiamé és az öcsémé – elcseréli a lakásait, hogy mindnyájan egy házba kerüljünk, hogy felváltva tudjuk ápolni anyánkat, mert azt eldöntöttük, hogy nem adjuk kórházba. Én éppen a nyugdíj előtt álltam, tehát napközben vele tudok lenni, s a többiek is segítenek. Találtunk egy kies budai utcában egy kétlakásos régi villát, ahol a tetőtérben a fiam számára is kialakítható volt egy harmadik. Télen költöztünk. Kiderült, hogy semmi sem működik rendesen, az egyik konyhafal ledőlt, a fürdőszoba beázott. Egy hét múlva már az olajkályhán főztünk, kabátokba burkolózva járkáltunk, akár az óvóhelyen. De anyám remekül bírta, főzött az iparosokra, a gyerekekre, söpörte a leveleket, a havat. A sok kellemetlenség összekovácsolt mindannyiunkat.

Róbert: Én magam is kardoskodtam amellett, hogy az anyósomnak legyen joga otthon meghalni. Aranyos, kedves asszony volt, valami régi familiáris vonással a jellemében. Inget vasalni meg összehajtogatni tőle tanultam meg. Anyóskának hívtam néha. Több mint harminc éve vagyunk házasságban, ő a sógoromnál lakott, de amikor a gyerekeink kicsik voltak, sokat jött hozzánk is segíteni. Biztos pont volt a családban. Szeretett zongorázni, operetteket játszott, meg magyar nótát. A zenében nem egyezett az ízlésünk, ezzel néha ugrattam is. Idős korában sokat mesélgetett a fiatalságáról, amiről én keveset tudtam: valamikor a Groschmidt (Márai Sándor édesapja) ügyvédi irodában volt irodakisasszony.

János: A utolsó időben próbáltam beszélgetni a nagymamával, mert hirtelen észbe kaptam, hogy most még bekapaszkodhatok egy olyan gyökérbe, ami már nem sokáig tart. Kérdeztem, milyen volt, amikor kitört az első világháború, emlékszik-e még? – „Persze, a szomszédban voltunk éppen, és mindenki kiszaladt az utcára...”

Kórház és otthon

Gizi: Anyám nagy erővel tartotta magát, csak az utolsó fél évben vált érzékelhetőbbé a betegsége. Mellrákkal kezdődött, aztán átment a tüdőre, a mirigyekre. Időnként be kellett vinni a kórházba besugárzásra, infúziós kezelésre, kontrollra.

Péter: Hirtelen megvakult. Rémes volt látni az állapotát, a kórházban este is ott volt a reggeli gyógyszere, kiosztották, otthagyták, ő nem látta, nem találta. Itthon – bármilyen dilettáns módon csináltuk is – mégiscsak jobban el tudtuk látni.

Gizi: Kérte ő is, „ne vigyetek a kórházba”. Itt mindent tudott, mi hol van az ágya közelében. Egy kis karácsonyi csengő volt nála, azzal csengetett, ha szüksége volt valamire. Aki meghallotta, szaladt.

Zoltán: A nagymama egyszer a kórházban leesett az ágyról. Sokáig nem is vették észre. Vittünk neki ennivalót, újságokat, mikor még látott, de nagyon szomorú volt, amikor eljöttünk. Nagynak hívtuk, meg Csim-csum-csalának, ezt ő találta ki.

Gábor: „Nagymamának gyémántos csillaga”, így hívott minket.

Gizi: Néha csak huszonnégy órára kellett a kórházba vinni, s olyankor is minden alkalommal végig kellett csinálni az egész felvételi procedúrát. A kórházak nem tudják rendesen ellátni ezeket a betegeket. Persze az otthoni ápoláshoz kell valamelyes anyagi háttér, és azt hiszem, jó lenne, ha a kórházi helyeket, az orvosok és nővérek kapacitását azok számára szabadítanák fel, akiknek csak a kórház a megoldás. Azt tapasztaltuk, hogy a társadalom teljesen felkészületlen arra, ha egy család így szeretné ápolni a betegét. Valahogy segíteni kellene az ilyen családoknak. És mit tehet a körzeti orvos? Mi például meg tudunk egyezni a kórházi kezelőorvossal, hogy ha nem feltétlenül szükséges bevinnünk anyámat kontrollra, inkább ő jön el hozzánk. Ez egy kicsit extra megoldásnak látszik, de talán nem elvetendő gyakorlat.

Mari: Itthon minden este megfordítottuk az ágyban, hogy szembe kerüljön a televízióval, ez változatosság volt, aztán éjszakára újra visszaköltöztettük az ágy másik végére. Valamelyikünk mellé ült, és mondtuk, mit látni a képernyőn. Meg felolvastunk neki.

Az utolsó hetek

Péter: Tudtam, hogy valami rettenetes dolog vár ránk, csak nem tudtam, mikor. Aztán hirtelen felgyorsultak az események. Ha Gizi nincs itthon nyugdíjasként, nem tudom, mit csináltunk volna. Fizetés nélküli szabadság egy ideig, de meddig?

Gizi: Az utolsó hat hét volt nehéz. Házhöz járó nővérről kellett gondoskodni. Szerencsére a kitűnő Minerva Családsegítő szolgálat több variációt is ajánlott. Kétszáz forintban egyeztünk meg alkalmanként. Néha másfél órát is itt volt a nővér, beöntést adott, ellátta a felfekvési sebeket, ágyneműt cserélt olyan szakszerűen, hogy közben öt centit se kellett megemelni a beteget. Az orvosok nem készítettek fel arra, mi várható, hogyan kell viselkedni akkor, melyik tünetet hogyan értékeljük. Mindig azt mondták: „Kérem, ha nagyon rosszul van, bármikor behozhatják.” De mi nem bevinni akartuk, hanem itthon ápolni. Anyám nem volt nyafogó, rossz beteg, akitől hamar kihuny az ápolási készség. Ez is nagy tanulság: olyanná kell válnunk, hogy vállaljanak bennünket, ha arra kerül sor. Az utolsó hetekben néha ugráltatott is, „az anyám nem így főzte”, mondta. Amikor egy levest háromszor is újra megcsináltam, megkérdezte: „Hogy van neked ennyi türelmed?” – „Neked is volt hozzánk”, feleltem.

Ezek megtanulandó dolgok, és azt hiszem, a mi gyerekeink itt a családban megtanulták a toleranciát, az egymásra figyelést, amikor benne éltek ebben a szélsőséges helyzetben. Ha holnap ágnak dőlnék, már Gáborka is tudná, mit kell csinálni.

Gábor: Én az utolsó nap felolvastam a nagynak abból a bohócós könyvből. Azt mondta: „Te vagy az én Nyilas Misim.” Én nem tudtam, hogy az kicsoda, de azt mondta, hogy majd egyszer olvasok róla.

Gizi: Az utolsó délután elmondtuk a kezelőorvosnak a tüneteket, azt mondta, ha behozzuk, talán két-három nappal meghosszabítjuk az életét. Úgy éreztem, el kellett volna

jönnie az orvosnak, hogy ne hagyja magára a családot. Itt álltunk dilettánsan, eligazítás nélkül. Felhívtuk a mentőket, segítsenek ebben a stádiumban. Meglepődtek, miért nem az ügyeletes orvost keressük. Őt viszont házhoz hívták, s csak órák múlva számíthattunk rá. A mentők URH-n hozzánk irányították. Vártuk. Akkor a sógornóm, Mari ült anyánk mellett, minket kiküldött.

Mari: Tavasszal a nagymamám mellettem halt meg, fogtam a kezét. Úgyhogy most, amikor hallottam, hogy a nagymama is hasonló furcsa hangot ad ki, tudtam, mit jelent. Láttam, hogy Gizi már nem bírja nézni a szenvedését. A nagymama valakinek a kezébe akart kapaszkodni, én mellé ültem. Néha elengedte, máskor meg újra kereste a kezemet. Nem, nem volt ez borzasztó. A gyerekeket betereteltük a mi szobánkba, aludjanak ott, az messzebb van.

Gizi: Az öcsém kiment és felhangosította a tévét, mert rettenetes az a hang, ahogy megfullad egy tüdőrákos. Tehetetlenkedtünk, ez az igazság. Az nem jutott eszünkbe, hogy a szomszédban lakó nővért hívjuk, hogy beadjon egy enyhítő injekciót. Az ügyeletes orvos, amikor megjött, kettesével vette a lépcsőket, de már késő volt. Utána azt mondta: annyi vigasztalót mondhatok önöknek, hogy ilyen szépen ápolt beteget nem tudom, mikor láttam utoljára. „Behívhatjuk a gyerekeket?” „Igen.” A nagyobbik csak állt megkövülten az ajtóban, a kicsi odament, megsimogatta a nagy homlokát. „Még meleg”, mondta.

Mindnyájan kimerülten aludni mentünk. Mások azon csodálkoztak, hogyan tudtunk anyánkkal egy házban aludni. Miért ne tudtunk volna? Ő nem idegen. Másnap bementünk a szobájába a sógornómmal, hogy összekészítsük a ruháját. Beszélgettünk a feje mellett, hogy ne legyünk csendben. Olyan természetes volt, ahogy ott feküdt, majdnem megkérdeztem: „anyu, a fekete harisnyádat hol tartod?”

Péter: A kis csengővel hívott éjjel is, a szomszédos szobában aludtam, mindjárt az ajtó mellett. Később már megéreztem, mikor van rám szükség, felébredtem, és megúsztam a csengőszót. Karácsony előtt kicsit aggódtam, vajon milyen lesz ez a csengőhang. Használjuk-e egyáltalán?

János: A halál természetes, én nem félek tőle. Szépen élni, ameddig lehet, és szépen meghalni, amikor kell – olvastam Benedek István valamelyik könyvében. A nagymamámé, nyolcvanegy évesen, a család körében, majdnem szép halál volt. Csak ne szenvedett volna annyit.

(Feljegyezete Monspart Éva 1986. január)

A férjem halála

A háború után házasodtunk össze, jószerivel semmink sem volt, kölcsön ágynemű, szívdesszert, majd albérleti lakásokkal indultunk neki a nagybetűs életnek. Két fiunk született az első négy évben, mire az első állandó lakásunkat megszereztük. Közel ötven évet éltünk együtt. Jobb anyagi körülmények közé csak negyvenéves korunk után kerültünk, mikor a gyerekeink már főiskolára jártak, illetve megházasodtak. Férjemmel egy év híján egyidősek voltunk. Nekem ez idő alatt volt néhány komolyabb betegségem, de a férjem néhány influenzán vagy lumbágón kívül egészségesen élte meg a hatvan évét. Erre az életkorra már sikerült néhány nagy vágyunkat is teljesíteni, sokat utazgattunk, autónk is lett, bejártuk Európa nagy részét, sőt, egy kertes házra is szert tettünk. Friss nyugdíjasként mindketten dolgoztunk, segítettünk az unokák nevelésében, és úgy tűnt, hogy ez az idilli állapot hosszú évekig eltart.

A férjem folyton tervező, folyton nyüzsgő ember volt, fáradhatatlannak tűnt. A halált nagyon távolinak érezte. Ha mégis szóba került, volt néhány sztereotip mondata, amivel elhárította. Mindkét szülője jóval nyolcvan éven felül halt meg, halálukig tevékenyek voltak, s

haláluk is hirtelen következett be, kínos betegség, szenvedés, elhúzódó ápolás egyiküknek sem jutott osztályrészül. Ezért többször is elmondta, hogy biztos abban, hogy ő is egészségesen éli meg a nyolcvanadik évét, s így biztosan megéli az ezredfordulót (amit nagyon várt), és amiben még biztos, hogy mivel egyik szülője sem rákban halt meg – ő sem fog rákot kapni.

Hatvanöt éves volt, amikor egy kisebb infarktussal kórházba került. Ezt viszonylag könnyen vette (édesapját a negyedik infarktus vitte el), úgy érezte, ez belefér az életprogramjába. Gyorsan gyógyult és hamar visszaállt a megszokott tempóba. Azon kissé meglepődött, hogy ezentúl gyógyszereket kell szednie, kontroll vizsgálatokra kell járnia, sőt, diétáznia is kell, mert egy kis cukrot is felfedeztek az infarktusa mellett. Ezeket kissé sértőnek találta, ez nem illett bele a magáról alkotott képbe. Mértékletesen élt: testsúlya normális volt, rendszeresen úszott, az infarktusa után nem dohányzott többé, a cukordiétát betartotta, így tehát úgy gondolta, hogy a „kis zökkenő” ellenére az eredeti életprogram tartható.

A „derült égből villámcsapás” hatvannyolc éves korában csapott le rá, és ránk, a családra. Egy rokonunk, aki labororvos, szinte csak játékból felajánlotta, hogy a következő vércukorszint vizsgálatot ő végzi el, és készít egy teljes vérképet, megmutatja, hogy az ő laborjában mennyi mindent ki lehet mutatni. A százharmincas sülyedésről először csak nekem szólt, s döbbenet próbáltuk találgatni, hogy vajon milyen súlyos kór lappanghat, aminek még tünetei sincsenek. Orvosokkal konzultáltunk, míg végre – egy hét múlva – beavattuk a férjemet is és a háziorvosunkat is. Úgy emlékszem, hogy nem ijedt meg túlságosan, nem mérte fel azonnal, hogy ez mit jelenthet. Ahogy a napokig tartó vizsgálatok egyre szűkítették a kört, úgy kezdett a gondolat is egyre tudatosabbá válni benne, hogy gyógyíthatatlan beteg, s annak is a legrosszabb fajtája, a myeloma multiplex fészkelte be magát a csontvelejébe. A kezelőorvosa három-öt évet ígért (ebbe még belefért volna az ezredforduló), amit ő, úgy tűnt, bölcs belenyugvással elfogadott. „Aki eltemette a szüleit és felnevelte a gyerekeit, az már teljesítette a kötelességét; nyugodtam meghalhat.” De nem mindegy, hogy mikor és hogyan. Az első alapszabály az volt, hogy sem a távolabbi családtagoknak, sem barátoknak, sem szomszédoknak, munkatársaknak erről tudni nem szabad, s ez otthon sem lehet beszédtema. A második, hogy nem kezelhetjük őt beteg emberként.

Ez annyira jól sikerült, hogy lassan elkezdte háritani a betegségét, már maga sem nevezte annak, hanem „immun-problémának”, ami erősíthető, ezért szorul néha kórházi kezelésre. Két és fél évig úgy élt, mint addig: fáradékonyságát csak az mutatta, hogy abbahagyta az úszást, ingerlékenyebb lett, alig lehetett a kedvére tenni, „az élő fába is belekötött”, de semmit nem adott le addigi tempójából. Utazott, dolgozott, operába vitte az unokákat, baráti társaságokba járt, ahol „változatlanul” viselkedett, az ingerlékenységet otthonra tartogatta. Rossz alvó lett, altatókat szedett – amit eddig lenézett -, éjszakánként órákig olvasott, mindez mutatta, hogy milyen kemény harcot vív az elkerülhetetlenül közeledő véggel, de a beszélgetés elől kategorikusan elzárkózott, és egyre gazdagabb rendszerét dolgozta ki az önbecsapásnak.

Váratlanul érte, amikor az egyik rutinvizsgálat után a kezelőorvosa két hét kórházi kezelést javasolt, és új terápiát (erős citostatikus szereket és vérátömlesztést) az igen rossz vérkép miatt. Nem a megszokott belgyógyászati osztályra került, hanem hasonló betegek közé. Mindennap látogattam, s láttam, hogy riadt gyermekként próbálja elfogadni a hajhullását, ami rá is várt (hiú ember volt, a fiatalos külsejét büszkén viselte) -, az infúziós állványt, a fekvő etetést stb., tehát a kiszolgáltatottságot. De „még füttyült a sötétben, hogy ne féljen”. Minden reggel megborotválkozott, a kezeléseket közti időben levette a pizsamát, tréningruhába öltözött, lement a kertbe sétálni, ott fogadta vagy a folyosón, tehát nem a betegszobában, a látogatóit. A súlyosabb betegeket csak nekem mutogatta, hogy biztathassam... „ugyan, hol vagy még te ettől...”, „még éveid vannak”. Egy napon azzal

fogadott, hogy délelőtt majdnem meghalt vérátömlesztés közben, majdnem megállt a szíve. A kezelőorvosa megnyugtatóan, hogy szó sem volt erről: az EKG semmi nagy bajt nem mutatott, a „beteg csak szubjektíven érezte rosszul magát”. Másnap arról értekezett, hogy ebben a betegségben „az a jó”, hogy az ember elég sokáig élhet, ha nagyon akarja, de ha úgy dönt, hogy inkább meghal, csak le kell feküdnie, és egy-két nap alatt meghal. Lám, Antall József is hasonló betegségben szenvedett, és amikor látta, hogy vagy bukott miniszterelnök lesz, vagy a nemzet nagy halottja, az utóbbit választotta: lefeküdt, és két nap alatt meghalt.

Ezek a mondatok nagyon megdöbbentettek. Egyrészt az, hogy elfogadta a gyógyíthatatlan betegség tényét, de tudatosan-tudattalanul már döntött; megszökik a végstádium elől, ha úgy érzi, eljött az idő. Kihullt hajú, lesóványodott, ágytálozó, hetekig haldokló beteg sohasem lesz.

A kéthetes kezelés lejárt, október 31-én mentünk haza. Haragudott, hogy taxit hívtam, s nem vittem be az autóját, hogy azzal mehessünk haza, hiszen ő tud vezetni, jól van. Olyan eufóriának azonban ritkán láttam, mint amilyen akkor volt, amikor hazaértünk. A kutyáját, a szomszédokat, a kert minden fáját harsányan üdvözölte, szokatlanul katlanul felhangolt volt, mint aki megmenekült a hóhér kötelétől, és ismét az ismerős és szeretett környezetben van, amit már alig remélt. Rokonoknak, barátoknak telefonált, mászkált a házban, a kertben, élvezte az otthonát, a szabadságot a szörnyű kórházi környezet után. Terveket szőtt másnapra, november elsejére. Elsősorban temetőlátogatásokat (ebben kicsit bizonytalan volt a zsúfolt közlekedés miatt), születésnapi gratulációt egy barátjának, írnivalóit szedte sorba.

Estefelé felhívta ugyanebben a betegségben szenvedő kedves barátunk lányát, akikkel – ők voltak az egyetlenek – rendszeresen konzultáltak a betegségükről, terápiákról, s akinek lelkesen mesélte, hogy jól van, itthon van, három hét múlva kell csak kontrollra mennie. Éppen a zárójelentését olvastam, s közbeszóltam, hogy nem kontrollra, hanem a kezelés megismétlésére. Letette a telefont, kivette a jelentést a kezemből, figyelmesen elolvasta, s azt mondta, „én még egy ilyen kezelést nem bírok ki.” Csendes lett, lefeküdt, egy óra múlva belázasodott. Mivel ilyen hirtelen belázasodás máskor is előfordult, tudtam, hogy a lázcsillapító nem elég, teljes priznic, azaz törzsborogatás, köhögéscsillapítás, sok folyadék, citromos tea itatása szükséges. Áthívtam a fiamat is, tanakodtunk, hívjunk-e orvost, de ezt a férjem határozottan elutasította. Rövid idő múlva jobban lett, lement a láza, nem köhögött. Segítettem lemosdania, tiszta ágyneműt húztam, pizsamaváltás után nyugodtan elaludt. A fiam is hazament, én is lefeküdtem, de úgy aludtam csak, „mint a nyúl”, figyeltem a nyitva hagyott ajtón át minden lélegzetét.

Éjjel két óra körül arra ébredtem, hogy ismét köhögni kezd. Beszaladtam hozzá, rögtön láttam, hogy nagy baj van. Sápadt volt – láztalan -, görcsösen köhögött, felpolcoltam a hátát, kevertem egy köhögéscsillapítót, megittattam vele, s innentől kezdve szinte gépiesen cselekedtem, s közben folyton nyugtatni próbáltam. Hívtam az éjszakai ügyeletet, kikísértem a fürdőszobába, kérte, hogy megint dörzsöljem végig vizes törülközővel, és adjak ismét tiszta pizsamát. Visszakísértem az ágyba, kirohantam elzárni a kutyát, vissza hozzá, újra itattam, de egyre nehezebben szedte a levegőt, hangosan zihálva lélegzett. Újra kiszaladtam kinyitni a kaput, hogy az orvosnak ne kelljen csengetnie. Telefonon hívtam a fiamat, hogy azonnal jöjjön, majd vissza a betegszobába. Kérdeztem, hogy kinyissam-e az ablakot, az ablakhoz löttem egy fotelt, és kérdésemre, hogy odaülne-e, azt felelte: „az jó lesz...” A hóna alatt fogva odahúztam, lábra állni már nem tudott, és ott a fotelban ülve, elvesztette az eszméletét. Odaültem a fotel karfájára, pofozgattam, simogattam a vállát, s próbáltam biztatni: „Ne hagyd el magad, mindjárt itt van a segítség, meg a fiad is! Tarts ki! Tarts ki!” Biztos voltam benne, hogy már nem hall engem, de ekkor felemelte a kezét, és lemondóan intett, a feje félrebillent, és halottsápadt lett, de még lélegzett. Ekkor érkezett meg a fiam, az orvos-mentősökkel szinte egyszerre. Gyorsan és csendben tették a dolgukat. A nyaki ütőere még vert. Lefektették a földre, infúziót kapcsoltak be, lélegeztető pumpát. A fiammal mindketten segítettünk. Közben

hívták a rohammentőt. Körülbelül fél óráig küzdöttek az életéért, infúziós állvány helyett én tartottam a tasakot, fölötte álltam. Nyugodt volt, szinte derűs, fiatalos, ahogy mindig is szerette, nem tűnt beteg öregemberek, s még kevésbé halottnak. A rohammentősök végre befutottak, de már nem volt kit újraéleszteniük... Feltették az ágyra. Összecsomagoltak, elmentek. Akkor érkezett meg a másik fiam, akit közben értesítettünk. Az ő döbbenete kezdett ráébreszteni minket is a valóságra, addig zsibbadtan ácsorogtunk. Még a mentősök értesítették a halotyszállítókat, akik hajnali négy óra körül érkeztek. Addig csendben beszélgettünk.

Elszállították – hamvasztásra – abban a tiszta pizsamában, lepedőben, amit szinte csak percekkel a halála előtt kért. Öltöztetni, mosdatni nem kellett, tiszta volt és ápolt, ahogy az egyik fiam mondta, „elegánsan kitrappolt az életből”. A halotyszállítókat kikísértem az utcáig, néztem az autó után, amíg el nem tűnt. Beszéltem a kutyához, teljesen zavarodott volt, nem értette, hogy mi történt.

Túl korán volt ahhoz, hogy telefonálgassunk a rokonoknak. Teát főztem, át voltunk fázva a nyitott ablakok, ajtók miatt, dideregtünk. A nagyobbik fiam rendet rakott a szobában, lehúzta az ágyneműt, letakarta az ágyat, gyertyát gyújtott, november elseje volt. Virágot hozott a kertből... Jó volt, hogy legalább teszünk valamit. Sokat beszélgettünk életről, halálról, túlvilágról. Így virrasztottunk, amíg reggel lett, és végre telefonálni lehetett az első rokonoknak. S csak amikor a fiam hangja elcsuklott telefonálás közben, akkor kezdtem – kezdtünk el sírni.

Már akkor is – s azóta is immár négy éve – kettős énnel élem meg ezt az éjszakát. Egyrészt pontosan tudtam, hogy mi történik, hogy az ő akaratából történik minden ilyen gyorsan és pontosan, és hogy ezen nem lehet változtatni, csak segíteni és elengedni, hogy minél gyorsabban és fájdalom-mentesebben lépjen át, másrészt minden erőmmel azon voltam, hogy visszahozzuk, hogy megérhesse a hőn várt ezredfordulót. Nekem nagy segítség és nagy ajándék az élettől, hogy azon az éjszakán a két fiam velem volt, hogy vele voltunk. Ha mindez a kórházban történik, sokkal feldolgozhatatlanabb lett volna. Bár váratlan és drámai volt az eltávozása, de nem volt „szörnyű”, mert részesei voltunk egy folyamatnak, ami végül is „békés” volt.

Férjem betegsége és halála idején – már koromnál fogva is – az én egészségem miatt is volt egy egyezségünk: külön szobában aludtunk, s mivel éjszaka sokszor fent voltunk, reggel néha elaludtunk, ezért megegyeztünk, hogy legkésőbb kilenc óráig nem zavarjuk egymást, akkor bekopogunk, hogy megnézzük, „él-e még másik?” Ez félig tréfa volt, bár a lelkünk mélyén komolyan gondoltuk. A házban csak ketten laktunk.

Halála után tíz nappal álmomból arra ébredtem, hogy kopognak az ajtómon, és beszél a férjem: „Giziké, kilenc óra már jócskán elmúlt!” Riadtan felültem, előbb az órára néztem (kilenc óra húsz perc volt), majd az ajtóra.

Ott állt a férjem az ajtóban, abban a világoskék pizsamában, amiben meghalt, és derűsen nézett rám. Újra az órára néztem, hogy lássam, valóban ébren vagyok-e? Mire újra az ajtóra néztem, már nem állt ott. Azóta is érzem, hogy az nem álom volt, akkor még el sem volt temetve, nagyon a közelben lehetett, s „emlékezett”, hogy fel kell ébresztenie. Testet öltött látomásként élem meg, amiben semmi „túlvilági”, semmi misztikum nincsen.

Utána még többször éreztem abban a házban a jelenlétét, egyszer a kertben, a kedvenc rózsái mellett, egyszer még meg is fordultam, hogy lássam, amint a hátam mögött áll, s bár nem láttam, tudtam, hogy ott sétálgat a kertben.

Furcsa dolog ez a „tudás”. Valóban tudás ez, vagy csak érzés? Képes a lélek visszajárni, vagy csak a vágyainkat vetítjük ki? Tudattalanunk őrzi ezeket a képeket, s az álom vagy a fáradtság idején tör be a tudatunkba, s valóságként éljük meg? Én életem során többször is megéltem, és mindig megnyugtató, jó érzés volt. Akkor nem mindegy, hogy „valóság-e, vagy annak égi mása?...”

A temetésre három hetet kellett várni, ami hamvasztásos temetésnél természetes, s amiben az a rossz, hogy a természetes gyász fázisainak lefolyását megnyújtja. A heveny gyász három hét után már csillapodik, a temetés viszont újra fölkaparja. Arra mindenesetre jó volt, hogy a temetést előkészítsük, hogy a távolabbi, a külföldi rokonok is megérkezessenek, s hogy felkészíthessük a legkisebbik unokát, aki hét és fél évesen először találkozott a halállal, és először lesz temetésen.

Ez a kislány unoka váratlan ajándéka volt az életünknek. Ahogy növekedett, egyre szorosabb érzelmi kapcsolat alakult ki közte és a nagypapa között. Együtt jártak gombát keresni az erdőbe – ahonnan egy alkalommal gomba helyett egy sérült, elkallódott, de igen szelíd kismacskát hoztak -, az állatkertbe vagy a bábszínházba. A bábszínházban egyszer Mozart Varázsfuvolájának egy rövidített feldolgozását látták (Mozart a nagypapa számára több volt, mint kedvenc zeneszerző, ő volt a „mindenek feletti”), és a kislány azonnal beleszeretett Mozartba. Otthon megnézték együtt videón az igazi operát, majd az Operaházban is. Utána más operák következtek, s az öt-hat éves gyermek – ha nálunk volt – a videokazetták között nem rajzfilmet, hanem operát keresett, amit aztán nagy elmélyültséggel néztek meg – együtt. Ez a kapocs szakadt meg hétévesen egy olyan gyereknel, akivel a halálról nem beszélgettek addig.

Az édesanyja nagy tapintattal igyekezett neki már azon a reggelen elmondani, hogy mi történt az éjjel, de szegény gyerek csak kóválygott a lakásban. Nem tudott mit kezdeni azokkal a mondatokkal, hogy nem láthatod többé, nem tudsz vele beszélgetni, videózni... meg is mondta: „Anyu, én hallom, amit mondasz, de semmit sem értek belőle... Miért nem láthatom? Ha elment, hogy ment, hová ment?” Ezek számunkra is megválaszolatlan kérdések, s meg is kellett mondani, hogy pontosan mi sem tudjuk... csak sejtjük... reméljük... hisszük... ki-ki hogyan. Kapóra jött egy rövid reggeli rádióhír, ami arról szólt, hogy éjjel valahol amerikai tudósok felfedeztek egy új csillagot, amit eddig nem láttak. Persze hogy nem láttak, hiszen Nagypapa csak az éjjel ment föl – ő az a csillag. Ezután is láthatjuk őt, és ő is lát minket. Ezekkel a gondolatokkal valahogy elfogadhatóvá kezdett válni az elfogadhatatlan. Sok-sok beszélgetés kellett még ezután is a temetésről, a test és a lélek viszonyáról, a hamvasztásról (attól, hogy elégetik a Nagypapát, megborzongott), de attól, hogy a hamvak a földbe kerülnek (az édesanyja sírjába helyezik el a férjem hamvait), ott egyé lesznek a földdel, a kis madarak virágmagvakat szórnak oda, s tavaszra már virág nyílik a magvakból... – megint meg – foghatóvá vált számára.

A temetési szertartásra igen sokan jöttek el. A népes rokonságon kívül régi barátok, kollégák több munkahelyről is, iskolatársak, volt szomszédok. Mi, a szűk család egyrészt a szertartás sikeréért is izgultunk (hiába, az ember már csak ilyen gyalogló), de úgy éreztük, tartozunk neki egy tisztességes „előadással”, olyannal, amilyent ő szervezett volna magának – dramaturg volt a szakmája. Nem volt istenhívő, nem volt vallásos, főleg a római katolikus vallástól tartotta magát távol, amiben megkeresztelték. Egész életében szociáldemokratának vallotta magát, ami hol az egyik, hol a másik oldalról nem volt népszerű. A protestáns vallásokat inkább elviselte, ha rokon kapcsolatokat úgy kívánták, egy-egy istentiszteletet, temetést is végigült, az énekeskönyvből megtanulta a közismertebb zsoltárokat.

Mozart zenéjét választottuk: a Requiem egy részletét, és zárásul Sarastro áriáját (Itt megpihen a lélek...), hogy legyen vokális zene is. Két igen régi, fiatalkori barátja búcsúztatta, akikkel éveken át folyamatosan kapcsolatban volt: két ismert közéleti ember, kitűnő szónokok. Az egyik „mellékesen” evangélikus lelkész is. Megkértem, hogy a vallásos rokonokra való tekintettel mondja el... mondassa el közösen a Miatyánkot, ha már papi gallérban búcsúztatta. Így kissé sajátságos lett a polgári, szociáldemokrata temetés, de tudom, hogy a férjem is jóváhagyta volna. Azonban izgultunk egy kicsit a legkisebb unokáért is, felváltva fogtuk a kezét, meg-megsimogattuk a fejét. A kislányt lenyűgözte a sok ember, a szép beszédek. („Az a bácsi a fekete gallérban nagyon szerethette a Nagypapát, úgy beszélt róla...”),

az ismerős Mozart zene, az urna elhelyezése a sírban, a sok virágkoszorú, amely beborította a sírt... a rokonoknak megtartott fogadáson – toron – már egész felszabadultan viselkedett; látszott, hogy megkönnyebbült, hiszen ott lehetett, részt vett, most már tudja, milyen egy temetés.

Azóta már jó pár temetésen volt, katolikus, koporsós falusi temetésen; református, templomi urnás temetésen. Fokozatosan beépült az életébe, csak úgy, mint az esküvők, keresztelők.

Tegnap – közeledik a november elseje – a család együtt volt a temetőben, rendbetettük a sírt, virágot ültettünk, mécsest gyújtottunk, s a kislány dudorászva segített, vízárt ment, locsolt, ő gyújtotta meg a gyertyákat, elfogódottságának, szorongásának nyoma sem volt. És így van ez rendjén.

Két év után sikerült a házat eladnom, s Óbudán egy kis garzonlakásba költöztem, közel a férjem gyerekkori környékéhez. A maradék pénzen még egy kis lakást kerestünk, amit megvehetünk az egyik unoka számára, lehetőleg ugyanezen a környéken, de nem találtunk megfelelőt. Mikor ide költözködtem, többször eljöttem anyósom volt lakása előtt (férjem gyerekkori otthona), s döbbenve láttam, hogy a házat lebontották. Üres telek áll a helyén.

Már az új otthonomban laktam néhány hete, amikor azt álmodtam, hogy a férjem az elhagyott, üres házunkban, az én szobámban hason feküdt a padlón, kezét kitarva arcát a földhöz szorította. Meglátott, és fájdalmasan azt kérdezte: „Te eladtad a házat, hát én ezután már hová jöjtek haza?” Szerettem volna mentegetőzni, magyarázkodni, de felébredtem.

A fiam, aki segített a lakáskeresésben, még azon a délelőttön felhívott. „Anya, találtam egy kitűnő lakást, megnéztem, és azonnal meg is vettem, már a szerződésnél tartunk, most megyünk az OTP-be”. „És hol van az új lakás?”, kérdeztem. „A Zsigmond téren, átellenben azzal, ahol a nagymama lakott”, felelte. Kiderült, hogy olyan házban vette, amelyikben a férjem első és második gimnazista korában járt. Erről a fiam soha nem hallott.

S még az álom hatása alatt, nem gondolhattam másra, mint hogy a férjem „segített” ezt a lakást megtalálni, amihez gyerekkorában köze volt – hogy legyen hová „hazajárnia”, ha már a szeretett házat-kertjét eladtam – idegenek lakják azt, a szülői házat pedig lebontották.

Sok évtizedes barátság köt össze és szakmai kapcsolat is egyik legjobb barátnőmmel, férjeink is barátkoztak, egy időben még együtt is dolgoztak. A férjem halála után – beteg lett a barátnőm férje is – sok ápolást-gondozást kívánó lassú betegeskedés jutott neki a sorstól.

Lift nélküli házban, emeleten laktak, s ha lehet, az év nagy részét a kertes, földszintes nyaralóban töltik, de a ki-beköltözés egyre nehezebb, sok baráti segítséggel oldható meg, mivel mindketten lassan nyolcvanévesek.

Legutóbb őszi beköltözésük idején álmodtam róluk. Sokadmagammal segítettük szatyrokkal föl-le a lépcsőkön az emeleti lakásba visszaköltözni, amikor a férj – kissé cinkosan – azt mondja: „Gyere, mutatok valamit. Van itt egy lezárt kis folyosó, ami átvezet a szomszéd házba, s ott lifttel fel lehet jönni, ha nagy vész van.” És tényleg ott volt a lift. A következő pillanatban már lent álltunk a ház előtt, ahol a régi sárga Ladánkban ott ült a férjem, aki három éve halt meg, s mint aki csak a barátnőm férjére vár, mosolyogva intett neki: „Tessék, szállj be, elviszlek.” A megszólított kicsit bizalmatlanul és látható zavarban nézett rám, az autóban ülő férjemre (ebben az autóban korábban többször is utazott), majd azt kérdezte tőlem: „Mit gondolsz, beüljek? Jól vezet?” „Persze, hogy jól”, feleltem, „nyugodtan beülhetsz, ő már jól ismeri arra az utat!”

Felébredtem, és szorongva hívtam a barátaimat... Akkor nem volt még baj. Barátunk nyár végén – néhány hónappal később – távozott az élők sorából. Vajon várta-e a férjem a sárga Ladával?...

Ági kisgyermekes fiatal anya. Nem ismertem személyesen. Telefonbeszélgetéseink során kértem élményei leírására.

Egymás után mentek el

Próbálom leírni neked, mi is történt velünk. Képeket nézegettem az előbb, hátha segítenek. Csak egy nagy, gomolygó massa van a fejemben. Keresem azt a szálát, amin elindulhatnék.

Apa

Apa most, augusztus 16-án lenne hetvenéves. A tbc-és előzményeket figyelembe véve – sőt – igazán nem lázadhatok. Már évek óta az utolsó nyaráról, teléről, karácsonyáról beszélt.

Ha összevesztünk, baljósan emlékeztetett, mennyire fogom bánni ezt, ha ő már nem lesz. Ettől csak sokkal dühösebb lettem. Sportszerűtlennek neveztem, és méltóbb érveket követeltem a megsemmisítemre. Azt mondtam, ennél mindketten többre vagyunk képesek, és ha öljük egymást, tegyük magunkhoz méltón. Voltak igen kemény ütközeteink, de soha nem felejtettük el, hogy szeretjük a másikat.

Ráz a zokogás, ömlenek a könnyeim. A temetés óta nem sírtam ennyire. Nem hittem, hogy ilyen fájdalmas lesz. Próbálom a dátumokat felidézni, de csak körülbelül emlékszem a napokra – kismama betegség.

Apa már a kórházban volt, amikor egyszer azt mondta: „Mindketten tele vagyunk tüskékkel, de tőled jobban esik a tűske, mint az idegentől az ölelés.” Annyi, de annyi évig vártam erre, nagyon hálás vagyok, és végtelenül szeretem mert kimondta, és nem hagyott kétségek között.

Kórház

Olyan gyorsan történt, az egyik pillanatban még család voltunk, -valakinek a gyereke voltam, aztán mintha egy forgószél kapott volna fel minket, egyedül maradtam.

Most az éjszakában sírva próbálom életem legnehezebb másfél-két hónapját szilánkjából összerakni.

Anya az asztmájával valamikor február közepe felé kezdett az egyik kórház pulmonológia osztályára járni; reggel ment, este jött. Nagyon lehangolt volt. Azt mondta, ezt a köhögést ő már nem éli túl. Mi február elsejével költöztünk el otthonról, a szülői házból. Azt hittük, ha elvisszük a kutyát még a tavaszi vedlés előtt, talán segítünk valamit. Anya zokon vette a költözködést, úgy érezte, elhagyom, elárulom őt. Akkor nem sikerült megbeszelnünk ezt a dolgot.

Volt egy-két olyan történet, ami tényleg nagyon elkeserített. Emlékszem, egyik délután találkoztam a házban lakó egyik nénivel, aki megkérdezte, hová is költöztünk. Ezek után szabályosan felelősségre vont, hogy ha neki elmondom az új címünket, szegény anyámnak miért nem. Kiderült, anyám mindenkinek azt mondja, hogy titokban tartjuk, hol lakunk.

Másik ilyen történet, amit akkor nagyon utáltam, Danihoz, a kisfiámhoz kapcsolódik. Szerdán aludtunk először a Stefánia úton, és péntek este, amikor megérkeztünk a szüleimhez,

anyu Dani minden szava után azt mondta: „Fordítanád? Már nem értem, amit mond, olyan ritkán látom.”

Miután elköltöztünk, többet voltunk náluk, mint amikor ott laktunk. Hol ez, hol az kellett, vagy csak úgy odamentünk.

És jött az a hét, amikor mindenki beteg lett. Anyunak be kellett feküdnie a kórházba, én rettenetesen köhögtem hetekig, a kisfiamnak nyolcvanas süllýedése és visszatérő negyven fok körüli láza volt. Apa tüdőgyulladást kapott.

Egyik délután mélyen elaludtunk Babócskával. Kikapcsoltam a telefont, a mobilt is. Nem akartam, hogy felébresszenek bennünket. Fél négy felé keltünk fel, olyan érzésem volt, hogy fel kell hívnom apát. Csöngettem. Háromszor, ötször, semmi. Attól féltem, meghalt. Fél óra telhetett el, amikor anyut hívtam a kórházban. Nem mertem neki semmit mondani, csak általánosan akartam volna érdeklődni, de nem is kellett, azzal kezdte, hogy apa a százhuszonötös szobában, a fertőző tbc-sek között fekszik, és hallgassam meg az üzenetrögzítőt.

„Ági, apa vagyok. Valami tüdőgyulladás kezdődik nálam, a körzeti orvos nem vállalja a felelősséget. Oda megyek, ahol anyád van.”

Sírva, kiabálva csaptam le a telefont. „Apa, apa, ne csináld ezt! Gyere haza!” rettenetesen dühös voltam anyára, gondoltam, biztos voltam benne, apa elhitte, komolyan vette anya sötét gondolatait. Ismertem annyira, nem végez fél munkát soha. Apa elment meghalni anyá után.

Üvöltöttem: „Apa, ne csináld ezt, ne halj meg!” Félőrülden rohangáltam a sötét lakásban, sírva, nyomomban másfél éves fiammal, aki, mint egy visszhang, ismételte szavaimat vékony kis hangján: „Apa, ne csináld ezt, ne halj meg!” Néha megállt, és kérdezni kezdett: „Anyá, miért sírsz, mit csinál apa?” Leültem, és az ölembe vettem. Megtöröltem a szememet, és elmondtam neki, hogy „apa” az én apukám, és az ő nagypapája. Dani azonnal kiabálni kezdett: „Nagypapa, ne csináld ezt!”, és még ugyanazzal a lendülettel hozzáfűzte: „Mit csinál a nagypapa?” Elmeséltem, hogy beteg lett, kórházban van, nagyon aggódom érte, és szomorú vagyok. „Szomorú vagy? Gyere, megvigasztallak!”, mondta Dani ünnepélyesen, komoly arccal, és simogatni kezdte a hajamat.

Még aznap este berohantam a kórházba. Nem emlékszem, hogy hogy jutottam oda, hogy hol volt a gyerek, fogalmam sincs. Csak arra a szinte komponált képre emlékszem, hogy apa fekszik az ágyban, és anyá nyüzsög körülötte. Ott voltak együtt, a szüleim. Boldogok voltak. Anyá sürgött-forgott, teljesen elfeledkezett minden bajáról, apa olyan volt, mint mindig. Újságokat kért, 168 órát, HVG-t, Hócipőt, Népszabadságot, Magyar Hírlapot.

Tudtam azt hinni, hogy minden rendben lesz.

Második nap megkerestem az ügyeletes orvost, szerettem volna tudni, mi van a szüleimmel. Egy enervált, karikás szemű pasi gyűrött köpenyben kinyitotta az ajtót:

„Tessék!”

Az azonosító adatok, apa neve, szobaszáma, rokoni fok után megkérdezte:

„Ki felől érdeklődik?”

Név.

„Szobaszám?”

Szám.

„Kije a betegnek?”

Rokoni fok.

„Az a szoba nem hozzám tartozik, csak a folyosónak ez a fele” – mutatott tétován jobbra.

„És kihez tartozik?”

„Az nincs itt.”

„Nem baj, az édesanyám ezen az oldalon fekszik.”

Név, szobaszám, rokoni fok.

„Ki felől érdeklődik?”

Név.

„Melyik szoba?”

Azt hittem, álmodom:

Szám.

„Kije a betegnek?”

Rokoni fok.

„Sajnos nem tudom, csak helyettesíték.”

Pár napig nem történt semmi. Apa átkerült egy másik, nem fertőző szobába. Oda már nyugodtan mentem. Ekkoriban a napjaim elég sűrűek voltak. Reggel együtt keltünk mind a hárman. Miklós munkába ment, mi öltöztünk Danival, reggeli után megsétáltattuk a kutyát, ebédet főztünk, játszottunk, ebédtünk. Alvás után hívtunk egy taxit, irány Miklós munkahelye, ott átültünk a saját kocsinkba, és mentünk a kórházba. Én felmentem a szüléimhez, Miklós és Babó a kocsiban vártak rám, másfélkét órát mindennap. A kicsi az autóban uzsonnázott az apjával. Látogatás után mentünk haza: fürdés, vacsora, fekvés. Amelyikünk bírta, az még levitte a kutyát. Reggel kezdtük előről az egészet.

A változás anya „gyógyulásával” kezdődött. Hétfőn, március 26-án anyát hazaküldték. Kedden anya délelőtt ment apához, én szokás szerint este, szerdán is.

Ez egy szép nap volt. Apa kedves volt, jókedvű. Elmesélte, hallucinált előző éjjel. Véres hullákat látott a folyosón mindenfelé. Nagyon nehezen mozgott már, de kiment az orvosi szobába, és felelősségre vonta az ügyeleteseket, hogy miként lehetséges ez?

Mosolyogva mesélte: „Képzeld, meg akartak nyugtatni.”

„És?” – kérdeztem én.

„Te megnyugodnál, ha véres hullákon át kísérnének az ágyadba?” – mondta nevetve.

„Biztosan a gyógyszerektől bolondult meg apád.”

Abban maradtunk, ha legközelebb furcsát lát, lefekszik aludni, és ha reggel még mindig ott lesz, amit látott, akkor keresi csak a felelősöket.

Vittem neki egy mobiltelefont. Nagyon örült, minden műszaki cikk lázba hozta.

Aznap egyedül mentem a kórházba, a fiúkat otthon hagytam. Így jobban ráértem, és nem kellett még miattuk is aggódni. Körülbelül kilencig maradtam apával, megbeszéltük, még meglátogatom anyát is otthon. Apa haza készült. „Anyád után” – mondta. Csomagol és jön. Nevettünk.

Fél tízre anyához értem. Aranyos volt. Terveztünk apróságokat. Mit hova teszünk, ilyesmiket. Amíg kórházban volt, nagytakarítást csináltattam otthon, hogy mire hazaér, minden tiszta, por- és kutyaszőr mentes legyen. Örült neki, talán nekem is. Olyan jó volt odabújni hozzá.

Csöngött a telefon. Apa volt. „Az ágyból beszélek” – mondta. Nagyon élvezte.

Nyugodtak voltunk.

Apának még egy-két napot mondtak, aztán jöhet haza. Anyának még egy vesevizsgálatra kellett mennie másnap a klinikára.

Élveztük egymás hangját, társaságát. Tudtuk, hogy ezt is megúsztuk.

Megkönnyebbültünk.

Csütörtök reggel negyed kilenckor csöngött a Stefánia úton a vezetékes telefon. Csodálkoztam, mert ezt a számot nem nagyon adtam meg senkinek. Pont Babót öltöztettem. El nem tudtam képzelni, ki lehet az. A barátaim ilyenkor még nem nagyon vannak társalgós állapotban. Mivel nem régen költöztünk ide, biztos voltam benne, az előttünk itt lakó kínai lelkészt keresik már megint. A nap leghetlenebb óráiban, leginkább hajnal felé kérdezték tőlem izgatott emberek telefonon: „Te beszél kínai?” Mentem a telefonhoz, megmondani: „Én nem beszélni!”

Egy fiatal nő volt. A nevemet mondta, és a telefonhoz kért. A klinikáról beszél, az édesanyám kérésére, aki az intenzív osztályra került. Egy vizsgálatra jött be, majdnem eszméletlenül érkezett. Többet egyelőre nem tud mondani, érdeklődjek a következő számon, és bemondta a számot.

Azt hittem, rosszul hallok.

Telefonálgatni kezdetem. Először anyja testvérét kerestem. „Most nem tudok mozdulni a gyerektől”, mondtam, „menj, nézd meg, mi van vele.” Aztán Miklóst hívtam, siessen délután haza, mert ma két kórházba megyünk. Végére hagytam apát. Nem tudtam dönteni, elmondjam-e neki?

Hirtelen olyan tanácstalan lettem, annyira hiányzott anyja, megmondta volna, mit kell tennem. Abban maradtam magammal, meglátom, milyen hangulatban van apa. Hívtam.

Fáradt volt a hangja, azt mondta, jól van, de inkább most pihenne egy kicsit. Nem szóltam neki, mondtam, délután jövök hozzá, sietek.

Főzni kezdtem, Babó segített, kipakolta az összes lábast, dörömbölt a fedőkkel: „Dani főz!”

Krumplifőzeléket akartam csinálni – azóta látni se bírom. Telefonáltam a klinikára. Nincs változás, az édesanyja rosszul van, hány, nagy fájdalmai vannak. A testvére itt van vele. Egy nagyon kedves nővel beszéltem.

Igen, átadja az üzeneteimet. Azon gondolkoztam, hogy tud ilyen megnyugtató lenni.

Megpucoltam a krumplit, felaprítottam.

Csöngött a mobilom, kiírta: „Apa”. Olyan boldog voltam, tudja használni, örömét leli benne. Jobbkor nem is hívhatott volna. Alig vártam, hogy halljam a hangját.

„Szia, édesapa!”

„Nem az édesapja vagyok, hanem a Laci ápoló. A papája tizenegykor hirtelen rosszul lett, át kellelt vinni az intenzívra... Ne sírjon, vigyáznak rá.”

Sírtam és nagyon féltem.

Egy hangocska a krumplisfazék mögül azt mondta: „Anyja megijedt a telefontól. Anya leteszi a telefont! Gyere, bújj ide hozzám!”

Apró, picike gyerekkéz simogatott, babrált a hajammal.

„Anyja már nem fél!” elégedetten felmászott a székre, hogy újabb krumplikat szerezzen magának. Teljesen bénult voltam. Szegény picikém a fazékban próbált megkapaszkodni, leesett a székről, hanyatt a konyhakőre, a fazekat magára rántotta, tetőtől talpig ellepték a krumpli karikák. A kezében egy megmentett darabot szorongatott. Lassan felült, rám nézett, megette a zsákmányát, és azt mondta: „Anyja megpuszítja Danit!” Felkaptam, és felhívtam a férjemet: „Gyere haza!”

Gyakran gondolom azt, amikor klezmert hallgatok, hogy olyan végtelenül felfokozott, olyan vad ez a forgás, biztosan nem lehet túlélni. Véget ér, és valamennyien halottak leszünk – a néma csöndben.

Egy ilyen halálos forgatagba kezdtünk mi is március 29-én.

Miklós hazarohant, délután kettő körül ért haza. Nem tudtam semmi értelmeset mondani, teljesen bénultnak és rémültnek éreztem magam.

Elindultunk, apához először. Egész úton hallgattam, Babócska csendesesen szöszmötölt.

Egyedül kellett felmennem. Nem vagyok ehhez szokva. Mindig védve voltam a szüleim, a férjem által, időnként terhesnek tűnt. Most egyedül voltam, és nagyon féltem. Nehezen találtam meg az intenzív osztályt, titokban abban hittem, ha nincs meg, nem is igaz ez az egész.

Amikor már nem lehetett tovább bujkálni magam elől, ott álltam az ajtó előtt. Mindenféle nyomtatott A/4-es fegyelmező cédulák lógtak rajta, a Tisztelt Hozzáértőknak címezve. Teljesen befedték mindkét szárnyát. Miután gondosan áttanulmányoztam, például a csengetési tilalmat, becsengettem. Fél négy volt. Kijött egy nő.

„Mit akar?”

Mondtam, az édesapámat hozták ide, szeretném tudni, mi van vele.

„Négyre jöjjön vissza!” – és rám csapta az ajtót.

Zwack Péter visszaemlékezéseiben olvastam, Olaszországban porszívóügynökként azt tanulta meg elsőként, hogyan tegye úgy a lábát az ajtónyílásba, hogy ha rácsapják az ajtót, ne törjön el. A tudás hatalom. Nekem is sikerült.

Rémült voltam, értetlen és dühös. Próbáltam a szívére hatni, „másfél éves kisfiú vár rám a kocsiban, kérem, engedjen be félórával korábban.”

„Most az egyszer.”

Bementem. A terem bal sarkában, az ablak mellett feküdt apa. Teljesen levetkőztették, egy lepedő takarta. Az ablak nyitva volt mellette. Felvettem a kötelező holmikat, köpeny, műanyag cipőborító, műtőssapka a fejemre, és bementem hozzá.

Fázott. Nem értette, hol van, hogy került ide, mit akarnak tőle. Kicsit betakartam, megnyugtattam: leültem mellé, beszélgettünk.

Rettenetes volt ilyen esendőnek látni azt az embert, akinek a figyelméért és az elismeréséért vívott küzdelem meghatározta az életemet. Nem tudta megmondani, miért került ide. „Elfelejtették megmondani” – nézett rám. Hatig lehetett maradni.

Még utánam kiabált: „Hozzál húslevest csigatésztával, egy kis almát meg banánt.”

„Szeretlek” – intettem vissza, „holnap délután négyre itt vagyok.” Próbáltam keresni egy orvost, hogy megtudjam, mégis mi történt, mi várható, de a nővérek szerint senki sem ért rá velem törődni, ők pedig nem adhattak információt.

Erre én azt mondtam, akkor megvárom, amíg valakinek lesz ideje megmondani, miért is került ma az apám az intenzív osztályra. Kiderült, a főorvos az ügyeletes. Leültem az intenzív osztály közepén egy székre, próbáltam rendíthetetlenséget sugározni, és annyira jól sikerült, hogy öt perc múlva megjelent a főorvos.

A várakozásomtól és itteni tapasztalataimtól eltérően teljesen normális volt. Elmondta, apa nagyon beteg, kezdődik valami hasnyálmirigy-probléma, tüdőgyulladása van, tüdeje nincs. „Ilyet nem lehet mondani”, mondta, „de ha a hasnyálmirigy és a tüdőgyulladás rendbe jön is, új tüdeje viszont nem nő. Nagyon rosszak a kilátások. Meg fog halni az édesapja.”

Hegyről le, irány a klinikára anyához.

Az épület előtt parkoltunk. Miklós és Dani az autóban maradtak megint. Háromnegyed hét lehetett, sötét volt már. A külső kerítés ajtaja előtt készséges utcalány próbált vigaszt nyújtani az egyedül távozó, levert férfiaknak. Az élet megy tovább.

Reménytelenül sok összevissza épület, végül megtaláltam az intenzív osztályt.

Nagyon kedves nővérek dolgoznak itt; beszéltek velem néhány szót, mondták, anyunak nagyon nagy fájdalmai vannak. Most várják a sebészeti konzíliumot. Kérdezték, mi van az édesapámmal, mert anyu nagyon nyugtalan miatta. Sírva meséltem, mi történt. Egy reneszánsz angyal papírvatta köteggel lebegett elém, egy pillantással és két szóval megnyugtattott annyira, hogy anyá elé kerülhettem.

Borzalmas volt.

„Majdnem sírok” – suttogta – „annyira fáj.”

Apáról kérdezett, mondtam, jól van. Leültem mellé, fogtam a kezét. Múlt az idő. A falióra a szemközti falon volt.

„Negyed kilenc van, mit csinálsz te itt, hol van Danika?”

„A ház előtt, a kocsiban. Mikivel játszik. Vezeti az autót.”

„Kislányom, vidd haza. Már ágyban volna a helye. Siess! Én most úgysem tudok veled foglalkozni. Apát pusziolom.”

Március 30., péntek

Délelőtt anyánál kezdtem, a klinikán. Tízre odaértünk, Miklós a ház előtt, a kocsiban játszott Danival, én pedig az intenzívra mentem. A reneszánsz angyal még tegnapi kissé csapzottabb tollakkal rám ragyogott, hogy van az apukám, kérdezte, és elmondta, anyát az éjjel átvitték a sebészeti klinikára. Valószínűleg megműtötték.

Osztályról le. Kocsiba be. Át. Kocsiból ki. Intenzív? Intenzívra fel.

Automata ajtók. Minden csillog. Rutinosan bújok bele a kötelező holmikba. Megyek be. Anya az ajtó mellett jobbra az első ágyban feküdt. Vidám volt. „Túléltem” – mondta. „Nem halok meg! Csináltak egy bélkivezetést, de két hónap, és minden rendben lesz. Mi van apáddal?”

„Jól van, vittem neki levest és banánt, haza akar jönni.”

„Ági! Mi van apáddal?”

„Kicsit türelmetlen, összeveszett a nővérekkel.”

„Te nekem ne hazudj, mert nem tudsz. Az igazat akarom tudni, jogom van hozzá.”

Tényleg joga volt. Elmondtam neki egy mesét a légzéskönnyítésről, a tüdő pihentetéséről és az intenzív osztályról.

„Jól van” – mondta anya -, „azonnal szólj, ha valami történik. Esküdj meg!”

„Esküszöm!”

„Danika?”

Még beszélgettünk, aztán nekem lassan indulnom kellett.

A főnővért kérdeztem, mi volt a baja anyának. Nagyon helyes, karakán nő. Mondta, sok beteget látott már itt, de viccelődni az anyun kívül még senkit.

„Volt egy kis lyuk a bélben, kivezették, de az édesanyja annyira jó állapotban van, két hónap, és a fiúk visszavarrják.”

A lépcsőn lefelé menet felhívtam anyu testvérét, a feleségével beszéltem. Nekik valami doktor, akárki, azt mondta, tele volt a hasüreg gennyel, azért operálták.

„Mitől gennyes?” – kérdeztem tőle. A kettőnknek juttatott morzsákból sikerült összerakni, mi volt a baj.

„Te, Ági, mi nem vagyunk hülyék. Miért nem magyarázzák el rendesen, mi történik?”

A kérdés jó volt, még sokszor feltettük egymásnak.

Ennivalóval megrakodva szabályszerűen négy órákor felsorakoztam a pulmonológia intenzív osztálya előtt. Becsöngettem. Egy menyétszerű fej tolakodott ki a szűk ajtónyíláson.

„Mit akar?”

„Bemenni.”

„Ja, maga az, aki a kettőshöz jön.” A csomagjaimra nézett. Erre nem lesz szüksége, kint is hagyhatja.”

„?!”

„Vegyen köpenyt, és a cipőre zacskót.”

Apa az ágyon feküdt, mindenféle csövek lógtak ki belőle, eszméletlen volt, lélegeztető gépre tették. Nem tudta, mi történik vele.

Nem tudtam, hogy van most.

Haldoklik? Vagy mi ez az egész?

Az orvos, akivel beszélhettem, kicsi volt, indiai, és csak egy dologban volt rendíthetetlenül biztos: „a főorvos holnap délelőtt bent lesz, vele kell beszélni.”

Éjszaka ültem egy fotelban, és néztem magam elé. Próbáltam készülni a másnapra. Arra, hogy reggel reggel lesz, és reggelül kell viselkedni. Reggelit készíteni, tiszta ruhát adni, sétálni a kutyával, játszani a gyerekekkel.

Próbáltam készülni, de nem tudtam: életre vagy halálra. Bizonytalan, kétségbeesett és tanácstalan voltam.

Mindig utáltam a hierarchikus viszonyokat, mert azt gondoltam, elvész benne az ember. Most, hogy az ég az egészségügyet mérte rám csapásként, látnom kellett közelről, milyen ez.

Töprenghettem rajta, hogy ezek maguktól ilyen passzív lelketlenek – tisztelet a kivételnek – és azért jó itt nekik, vagy itt lettek ilyenek, muszájból, mert rossz volt itt nekik?

Tyúk vagy tojás?

Március 31, szombat

Pulmonológia. Itt kedves ápolók is dolgoznak. Van két normális férfiápoló, egy szelíd arcú nő és egy furcsa, megkeseredettnek tűnő, de nagyon lelkiismeretes nővér.

És van két ronda, undok, gonosz, ostoba dög.

A főorvos azt mondja, készüljek föl, apa meg fog halni. Ha lélegeztető gépen marad, azért, ha leveszik, azért.

„És mennyi ideje van még?”

„Tíz nap? Talán.”

„Miért eszméletlen?”

„Altatva van, mert nem tűri a tubust.”

Megbeszéltük, mire délután visszajövök, eszméleténél lesz.

„Van mód arra, hogy hazavigyem?”

„Nincs! Ezt felejtse el!”

Annyira határozottan mondta, hogy azonnal reménykedni kezdtem valami kiskapuban, mert ha lehetetlen lenne, miért lenne ennyire izgatott?

Sebészet.

Anya jól van, már rendes osztályra került, apáról kérdez. Kitartok a történet mellett, de megemlítem, hogy nagyon beteg a tüdeje. Megkérdezem, mit szólna a hazavitelhez? Rám néz. Kicsit hallgat, és nagyon határozottan mondja: „Nézz utána, mi kell hozzá!”

Délután ismét pulmonológia.

Apa kiszedte a tubust. Nem tudja, hol van. Haza akar menni. Azt hiszi, elrabolták. Kéri, szabadítsuk ki. Amikor elmondom, hogy ez melyik kórház, csodálkozik.

„Ha ez kórház, miért kötik le a kezem?” Tényleg, miért is? A tubust már kiszedte. „Nyugtalan beteg” – mondják.

De tényleg nem lehet átmenetet találni a teljes leszedálás és lekötözés meg az állítólagos nyugalanság között?

Ha az embert kettesként tartják számon, akkor már nem olyan, mint mi. Akkor csak egy rakás probléma, amit ki kell küszöbölni.

Danit szerencsére elvállalta az anyósom. Miklós velem van. A folyosón a padig bírtam elvánszorogni. Sírtam, beszélni akartam, de csak makogtam valamit a kiszolgáltatottságról, az embertelenségről és arról, hogy nem lehet rajta segíteni, miért így kell az utolsó pillanatait töltenie ezen a földön?

Kijött az ügyeletes orvos. Vele még nem találkoztam eddig. Egy darabig hivatalos volt, de amikor sírva nekitámadtam, hogy a saját utolsó tíz napját is ágyhoz kötözve, beszédképtelenné téve, narkózisban akarja-e eltölteni, megváltoztak a viszonyok.

Elmondta, nem értett egyet az intenzívra való felvétellel, nem ért egyet a lélegeztetéssel, és most megesküszik nekem, nem éleszti újra, mert reménytelen. „Tüdő nélkül nem lehet élni” – mondta. A tüdőgyulladás annyira megviselte apa negyed tüdejét, hogy az már kevés az élethez.

Egész éjjel nem aludtam.

A tudakozót hívtam. Hospice és otthonápolásos telefonszámokért. Eszembe jutott Pelle Andrea és a TASZ (Társaság a Szabadságjogokért).

Reggel negyed kilenckor telefonálni kezdtem.

Haza akartam hozni apát. Tudtam, hogy nincs sok ideje, nem vacakolhatok és nem várhatok másra. Tudtam, hogy ezt most nekem kell végigcsinálnom, és most rajtam a sor, hogy védjem és segítsen őket.

Andrea nem csodálkozik. Soha semmin. A maga kiegyensúlyozott tempójában felvilágosít, segít. Mindig kedveltem őt, de sosem tudtam vele igazán beszélgetni. Furcsa.

Valamit össze akartam szedni, amivel igazolhatom, hogy apának, már ha halnia kell, szabadon legyen otthon, az ágyában, mellettünk, szeretetben. A kórházban azt mondták telefonon, hogy a főorvos úr ma ügyel.

Igyekeztem.

Andrea elmondta a törvény ide vonatkozó szakaszát; több volt, mint biztató. Ápolási szolgálatok: négy szakápolót tudnak küldeni, minden szükséges ketyerével együtt. Mondtak egy csillagászati árat – nem baj, kifizetjük. Csak lenne már itthon. Egy sebész-onkológus barátunk és a neurológus nagybátyám elvállalták, hogy naponta kétszer-kétszer megnézik apa állapotát. Andrea visszahívott, megadta a telefonszámomat, mondta, sokat tudsz segíteni. Azt tanácsoltad, írjunk egy nyilatkozatot Magánokirat címmel, amiben kérjük a lélegeztetés megszüntetését, a beteg hazaadását, és nyilatkozzunk, hogy nem támasztunk semmilyen igényt a kórházzal szemben, ha apa meghalna. Írjuk alá: anya, én és két tanú.

Délután kórház.

A főorvos úr elsőre nem értette, vagy nem akarta érteni, mit szeretnénk.

„Levenni a lélegeztető gépről? Mások azért szoktak könyörögni, hogy tegyük rá.”

Az a fajta kényelmes ember, aki szívesebben gondolkodik, mint mozdul. Látszott rajta, hogy a velem együtt járó kényelmetlenség-hegyeket mérlegeli. Az eredmény láthatóan aggodalommal töltötte el. Nem hibáztathattam érte. Nem ő volt az első, aki így reagált.

„Van értelme, meggyógyul?”

„Nem.”

„Akkor?”

Ilyen párbeszédet folytattunk majdnem kedélyes stílusban. Én elmondtam, hogy szerintem az embernek joga van emberként születni, élni és meghalni is. Én fel tudom vállalni annak a terhét és fájdalmát, amit az apu haldoklása, halála jelent otthon. Sokkal inkább, mint azt, hogy magára hagyom kiszolgáltatottan, egyedül, félelemben és megaláztatásban.

Ezek nagy és súlyos szavaknak tűnnek, de igazak. Az én apám büszke, kemény ember, aki csak azért, mert haldoklik, még nem változik meg.

Neki megalázó pucéran feküdni idegenek előtt, közszemlére téve, amíg a nővér tisztába teszi és hoz valami kelléket a másik helyiségből.

Neki megalázó, hogy róla beszélnek, és nem hozzá.

Neki sértő, hogy elvész a neve, és legjobb esetben is csak Panyi bácsiként emlegetik.

Lehet erre azt mondani, hogy nem is tud róla, de ez annál rosszabb.

Lehet azt mondani, hogy a nővérek keveset keresnek, túlterheltek és nincs erejük még tisztelni is a betegeket, nem beszélve a lelki csipkékről. Mindezt értem, de ez a beteg – a kettes számú – történetesen az apám, és pont ezért akarom hazavinni.

Egy darabig még beszélgettünk, beleegyezni látszott a kérésünkbe. Utolsó érvére, hogy mi van, ha a mentőben hazafelé meghal, azt mondtam, mit gondol, nem jobb érzés-e úgy meghalni, hogy az ember hazafelé tart a családjához, mint egy intenzív osztályon a függöny mögött.

„Jó”, mondta, „engem meggyőzött. Menjünk el együtt a professzor úrhoz hétfő délelőtt.”

Most megint napokig kerülgettem, hogy írjak. Minden ürügy elég jónak tűnt, közben persze tudtam, miről van szó, de kegyesen elnéztem magamnak.

Az igazgató-főorvossal találkozni fárasztó volt.

Egy természetéből adódóan kellemes, intelligens, idősebb ember, akit alázattól és tekintélytiszteltől félhülye emberek vesznek körül, és aki ennek megfelelően istenként viselkedik. Először átnézett rajtam, betessékelt egy koloniál-bútorral berendezett, tekintélyt sugárzó ronda szobába. Félig a fejem fölé, félig a hátam mögé nézve közölte, hogy két percig ér rá.

A főorvos már előzetesen tájékoztatta, de a saját szavaimmal szeretné hallani, mit is akarok tulajdonképpen. Nekem pedig intelligensen és főleg érzelemmentesen kellett vele tárgyalnom arról, hogy hagyják az apámat meghalni. Tárgyként, esetként beszéltünk elvekről, életről, halálról. Próbáltam minden részletre odafigyelni, felkínált egy széket magával szemben, köztünk egy nagy asztal állt. Úgy tettem, mintha nem látnám, és oldalra ültem egy kanapéra.

Csak az járt a fejemben, én akarok valamit, ő megadhatja nekem, és én ezt mindennél jobban akarom.

Elfogadtam a szabályokat, készséges, nyugodt, magamhoz mérten feltétlenül kellemes voltam.

Társasági és elméleti. Huszonöt-harminc percig tarthatott, kompromisszummal zárult. Haza nem, de külön szobába, a kezelésnek vége, akkor jövök-megyek, amikor akarok. Örül, hogy találkoztunk, mondta a végén.

Én pedig csak sírni szerettem volna, és vigaszra vágytam. Arra vártam, valaki majd azt mondja, érti, hogy ez az életem tragédiája, és legyen erős. Akkor aztán sírhattam volna egy jót.

Ez volt hétfőn, a kedd nem maradt meg bennem, nyilván a két kórház között jártam gyerekekkel, férjjel egész nap.

Április 4., szerda

Az osztályra menet elsétáltam a kertészet mellett. Gyönyörű növényeket láttam, bementem. Apa mindig citromfát szeretett volna. Nem találtunk sehol. Volt narancs, mandarin, kávé, mifene. Citromfája nem volt. Az ajtóval szemben, ahogy bementem, ott álltak sorban a gyönyörű citromfák. Azonnal vettem egyet. Siettem apához, elmondani a hírt. Ez egy gyönyörű nap volt. Apa nagyon derűs volt aznap, bár lélegeztették, és nem tudott beszélni, de nem kapott altatót, és teljesen tiszta volt a tudata.

Nevettünk. Végig az egész látogatási idő alatt. Amikor az ágya mellé ültem, villant egyet a szeme. Nevetett rám. És hirtelen teljesen felszabadultnak és vidámnak éreztem magam. Tudatában voltam annak, hogy meg fog halni. Nem hittem azt, hogy csoda történik. Nem voltak távlati terveim vagy vágyaim, csak az itt és most. Még sosem feledkeztem bele ennyire a pillanat gyönyörűségébe. Ültem, fogtam a kezét, beszélgettünk. Követte, amit mondtam, mimikával, a kezével jelzett, kommunikált. És rengeteget nevettünk. A nővérszobából ápolók, orvosok jöttek ki, és csodálkozva néztek minket. Ez volt az én egyik nagy ajándékom, ez a nap. Utolsó pihenő az erőgyűjtéshez.

Este boldogan mentem anyuhoz a klinikára, aki azonnal bízni kezdett, és annyira hitt, és annyira remélt, hogy nem volt bátorságom lerombolni az álmait.

Aznap este – remélem – boldogan aludtunk mindhárman.

Április 5., csütörtök

Danit sikerült ráhagyni valakire; a szomszédok vagy anyósom vigyázott rá. Így együtt mehettünk a férjemmel. Apának nagyon rossz kedve volt. Idegesnek és nyugtalannak látszott. Kicsit beszélgettünk – aznap reggel megint kihúzta magából a tubust. Az volt az érzésem, hogy én kifejezetten idegesítem.

Miklósnak örült. Férfiak együtt. Kérte, borotválja meg. Apámra jellemző volt, hogy sosem hagyta volna, hogy én ápoljam, érintsem, gondozzam. Amíg ők beszélgettek, félrehívott a főorvos. Azt mondta, apa két-három napon belül biztosan meghal. Vagy ma délután, vagy holnap reggel átköltözhethünk az egyágyas szobába, úgy készüljek, és a látogatási rendet tekintsem magunkra nézve érvénytelennek. Megbeszéltük, délutánig maradok, hazamegyek, lefektetem a fiamat, és este kilenc-fél tíz körül visszajövök.

Mielőtt elindultunk a gyerekért, még kicsit beszélgettünk apával. Kérdeztem, mennyire kap így levegőt a cső nélkül?

„Semennyire, nem látod?”

„Ha rosszabbul leszel, visszatehetik a csövet?”

„Semmiképpen! Semmiképpen, hallod?”

Apa tíz évet élt tüdőszanatóriumban, tudta, mit jelent a kérdés, és tudta, mit jelent a válasz.

Este, amikor visszaértem, és halkán bekopogtam, az a nővér jött ajtót nyitni, akinek már a látványomtól késpengévé vékonyodott a szája.

„Maga meg mit akar itt?” – kérdezte válaszul a „Jó estét”-re.

„Bemenni.”

A további eszmecserének azzal vettem véget, hogy a további kérdéseivel a főorvosához irányítottam.

Apa csendesen feküdt, rám nézett, kérdően húzta fel a szemöldökét.

„Visszajöttem, szeretlek.”

Jóváhagyólag bólintott és becsukta a szemét. Fogtam a kezét, üldögéltem, úgy látszott, elaludt. Nagy volt a csend. Apa ágya az ablak mellett állt, mellette a függöny a másik ágy felől elhúzva. Egy támlátlan sámlifélét találtam az ágy alatt, azon ültem a fűtőtestnek támaszkodva. Teljes volt a nyugalom. Gépek sípoltak, zörögtek, de egy idő múlva már nem is hallottam. Időtlenné vált minden, úgy döntöttem, maradok.

Megérkezett a nővér, és lármázva a távozásomat követelte. Megérkezett az ügyeletes orvos és eligazította.

Engem nagyon felzaklatott ez az egész hercehurca, sírva fakadtam. Most már meg tudom fogalmazni ezt az érzést, már megint elvettek tőlünk valamit, amit nem tudnak visszaadni soha. Időt, békességet, megbékélést, csendet, búcsúzást.

Az orvos kedves ember volt, vigasztalt, nyugtatott, azt mondta, maradjak, amíg jólesik, de menjek haza aludni, mert holnap sok erőre lesz szükségem. Felírta a mobilszámomat, és megígérte, szól, ha valami rosszabb lesz. Elbúcsúzott, elment.

Gondoltam, maradok még, de a nővér, talán engesztelni akart, talán unatkozott, és beszélgetni kezdett velem. Én fogtam apa kezét, ő pedig odaállt az ágy másik oldalára, és mesélte, milyen emberesen összeszarta magát a Panyi bácsi pont, mikor neki lejárt a munkaideje, de nyakig szarban mégsem adhatta át a váltásnak.

A pénztelenség és a túlterheltség egy dolog; a hülyeség és az embertelenség egy másik. Apa még akkor is becsukta az ajtót, ha kezét mosott a fürdőszobában. Szemérmes volt, tartózkodó, és Panyi úr – mindenkinek.

Úgy tettem, mintha azt hinném, hogy apa alszik. Felálltam, mondtam, elaludt az apu, reggel korán jövök vissza, és kimentem. Tudom, hogy ébren volt, de meg akartam óvni a teljes megszégyenüléstől.

A földszinten az automatából vettem egy forró kakaót, a sírástól alig találtam a bedobónyílást. Aztán valahogy kibotorkáltam a kerten át a kapuig.

A taxis, aki hazavitt, egy szót sem kérdezett, csak adott egy csomag zsebkendőt és egy doboz cigarettát. Amikor kiszálltam, annyit mondott: „Ha nem dohányzik, szokjon rá. Úgy

látom, hasznát veszi majd." Aznap éjjel fél négyig járkáltam a kutyámmal a Városligetben. Fél hétkor csöngött a mobil. A kórházból hívtak, hogy induljak.

A főorvos előző nap kiderítette nekem, hogy az ÁNTSZ valamilyen rendelete értelmében a hozzátartozó nem öltöztetheti fel a halottját, csak ruhát vihet be neki.

Én pedig úgy gondoltam, nyilván a nővérral folytatott kellemes esti csevegés hatására is, hogy nekem az ÁNTSZ ne mondja meg, hogy hogyan búcsúzzam el az édesapámtól. Mert amíg az én gyászom valós, addig az ÁNTSZ csak egy betűszó, ami egy amorf szervezetet jelez.

Nem vagyok lázadó, csak szólt bennem egy hang amit követnem kellett, mert összhangban kellett maradnom magammal, hogy ne törjek darabokra a fájdalomtól.

Azokban a helyzetekben, amikor nincs holnap, nincs pardon, nincs javítási lehetőség, akkor szerintem mindennél fontosabb, hogy a magam törvényei szerint járjak el. A következmények jöhetnek később, én még itt leszek.

Anyához csütörtökön nem mentem be, mert nem volt annyi időm. Telefonon beszélünk először. A mobil valahogy más. Nem olyan szertartásos és rideg, mint a vezetékes telefon. A helyzet arra kényszerített, hogy használjuk. Anya is olyan természetesen beszélt így, mint élőben. Mondtam neki, hogy apa nincs jól, és most inkább vele maradnék, és azt is, hogy megkaptuk a külön szobát. Mindent értett, csak annyit kért, hogy hívjam majd gyakran.

Április 6., péntek.

Reggel fél nyolcra ruhákkal felpakolva értem az intenzívra, magamnak csak fogkefét meg egy kardigánt vittem.

Előző nap, nem, ez kedden volt!

Elmentünk a szüleim lakására összeválogatni azokat a ruhákat, amiket majd apura adunk a temetésre. Miklóssal együtt zokogtunk a nyitott szekrények előtt, de valahogy rendben lévőnek éreztük. Kivettünk ruhákat. „Ezt kitől kapta?” „Megy ez a nyakkendő a zakóhoz?” „Szerinted lehetne ez a nadrág?” – kérdezte Miklós. „Ez tőlem van, és úgy örülnék, ha... érted, mire gondolok.” Ilyesmikről beszélünk, sírtunk és gondoskodtunk – utoljára.

Anyát is felhívtuk, mindennel egyetértett, de azt mondta hosszúszerű jéger kell az öltöynadrág alá. Nem értettük. Erre elmesélt egy családi történetet. „Amikor az apám nővérének a férje, a János bácsi meghalt” – mondta anya – „a nagynéném a nagy sietségben elfelejtett zoknit adni rá a temetéshez. Ezt nagyon szégyellte, és nem is mesélte el senkinek. Egyszer aztán a János bácsi testvérének a felesége, bizonyos Eta néni, azt mondta egy vacsora közben: »Én nem értem ezt, a János álmomban gyakran megjelenik, és panaszkodik, hogy fázik a lába, mert nagyon hosszú az út, ahol menni kell, és nagyon hideg van.«

A nagynéném nem szólt, csak hallgatott, ez így ment egy darabig. Amikor már nem bírta tovább, felnyitatta a sírt, és beletetett egy pár zoknit. Eta néni néhány nap múlva, anélkül hogy bárki szólt volna neki, hozta a hírt: »János megtalálta a zoknit, köszöni.«

„Szóval” – fejezte be anya könnyes hangon – „azóta a családukban minden férfit vastag zokniban és meleg nadrágban temetünk, mert hosszú az út és hideg van.”

Intenzív osztály. Minden olyan volt, mint előző nap. Leültem a sámlira, nekidőltem a fűtőtestnek, és vártam. Visszagondolva, puha lebegésben töltöttük apával a délelőttöt. A mobilom – engedéllyel – be volt kapcsolva. Anyával többször beszéltem. Miklóst tizenkettő körülre vártam, mert előbb Danit elvitte anyósomhoz.

Fél egy körül már látszott, hogy apa egyre távolabb van. Felhívtam anyut, és megkérdeztem, hogy apu akart-e papot hívni magához.

„Igen, intézd el, kislányom.”

Egyetlen embert ismerek, aki pap, és egyetlen papot ismerek, aki ember. Őt hívtam. Vele előzetesen már megbeszéltük a szombatot, de láttam, apa nem tudja már megvárni. A

pap éppen tárgyalt valahol. „Küldök neked valakit, jó?” Egy öreg plébános csoszogott be félóra múlva. Eneklőn, elnyújtottan dicsérte a Jézus Krisztust. Apa felnyitotta a szemét, kérdőn felhúzta a szemöldökét. Most rajtam volt a sor, bólintottam, nagyon sírtam. Apa megadóan intett. A bácsi gépiesen elmondott egy nem túl hosszú szöveget, elvégezte a teendőit, részvétéről biztosított, és elcsoszogott.

Én magamon kívül voltam. Az egyik orvos jött, ölelt át kicsit. Nem mondott semmit, mert nem volt rá szükség. Fantasztikus, hogy idegen embereket milyen közel hozhat egymáshoz a halál, ha nem állnak ellen, ha engedik. Ha nekifeszülünk, akarunk, és lezárjuk a határainkat, az végletesen elidegenít. Ha beleúszunk, és a dolgok ütemére létezünk, feloldódhatunk. Talán közhely, de mint a szülés. Én rosszul szültem. Akartam, gondoltam, elképzeléseim és elvárásaim voltak. Nem így kell. Megtanultam akkor. Most meg sem próbáltam.

Amikor megnyugodtam, felhívtam anyát. Elmondtam, kicsit szépítve, mi történt. Beszélgettünk, aztán csak ültem, fogtam apa kezét, néztem, milyen szép, erős kéz árnyéka ez. Néztem a körmeit, halvány kékeslilások voltak. Oxigénhiány.

Végre megérkezett Miklós. Már nagyon vártam. Beszéltünk néhány szót, átölelt, bátorított. Aztán fölálltam, lementem a büfébe, ittam egy kávé, és fölhívtalak...

Néhány perc múlva visszamentem. Először csak ültünk az ágy két oldalán, fogtuk apa kezét, lassan beszélgetni kezdtünk. Daniról, olyasmiket, ami érdekli apát. Aztán hallgattunk, aztán kicsit sírtunk megint. Együtt voltunk mi hárman.

Négy körül újra lementem, mert akkor zárt a büfé. Vettem még kávé, kólát és csokit éjszakára. Kávészak közben elsétáltam a kertészetbe. Útközben megint felhívtalak.

Gyönyörű délután volt, csillogó, napos tavasz. Kértem a kertészetből két levelet apa citromfájáról, és vettem egy mécsest is, mert hirtelen úgy éreztem, hogy ezt kell tennem. Mikor visszaértem, minden változatlan volt. Mondtam apának, hoztam mutatóba egy levelet a fájáról. Nem nyitotta ki a szemét. Kicsit megdörzsöltem, és odatartottam az orrához. Egy pillanatra mintha mosolygott volna.

Aztán csak ültünk. Háromnegyed öt körül telefonált az anyósom, hogy sajnos nem tudják tovább vállalni Danit, mert fáradtak, és Miklós induljon fél óra múlva érte. Miklós odahajolt apához és elmondta, hogy egy fél óra múlva le kell mennie, de apa ne féljen, mert én egész éjjel itt leszek mellette. Apa nem félt, de az ügyeit szerette mindig is kézben tartani.

Félóra múlva sóhajtott egy furcsa reszelőset, aztán még egyet, és még egyet, és többet nem.

Én hangosan szólomatni kezdtem: „Apa! Apa!”

Kinyitotta a szemét, rám nézett, megint levegőt vett, nehezen, reszelősen – nézett engem.

Nem szóltam többet. Hirtelen megértettem, hogy visszatartom. Úgy nem tud elmenni, ha sírni lát és kiabálok utána. Kicsit olyan volt, mint amikor gyerek voltam, és ő előrement, én meg igyekeztem utána. Sírtam és kiabáltam, hogy vegyen fel. Megállt, és visszajött értem. Még most is, utoljára is.

Csak álltam, simogattam a kezét és azt mondtam: „Jól van.”

Sóhajtott egyet, és meghalt.

2001. április 6., 17 óra 18 perc volt...

Jött az orvos, megnézte, elment. Felhívtam anyát. Ez lehet, hogy rettenetesen hangzik, de azt kérte, hogy ha történik valami, azonnal szóljak. Én meg úgy gondoltam, joga van tudni, és ha azonnal akarja, és ha telefonon akarja, akkor legyen úgy. Mikor felhívtam, együtt sírtunk, mondtam, hogy itt mindent elintézek, és megyünk hozzá. Szerencsére pont anyával volt az unokahúga, így nem kellett egyedül lennie, amíg odaértünk.

Anya azt mondta: „Ági, mondd meg apádnak..”

Én félbeszakítottam, „Mondd meg te”, és odatettem a telefont apa füléhez...

Két nagyon kedves ápoló volt délután, apa őket szerette a legjobban.

Megmosdatták, ráadták az alsónemüket, mi addig a függönyön kívül álltunk.

Úgy gondoltam, hogy attól, hogy nem lélegzik, apának biztosan nem változnak a szokásai; nem szeretné, ha ruhátlanul látnánk. Előkerült, a jéger, nadrág, ing, zakó, nyakkendő, zokni, cipő.

Amikor meghalt, automatikusan lefogtam a szemét, és felkötöttem az állát. Mire minden készen lett, a szivarzsebbe tettem egy citromfa-levelet, és meggyújtottunk egy gyertyát. Én apa fülébe súgtam:

„Nem kell félned semmitől, csak bátran, mint eddig.” Más volt így felöltözve, mint pucéran egy lepedő alatt.

Kicsit mintha mindenki gyászolt volna velünk, és az ideges feszültség is eltűnt. Két néni volt még a szobában, amikor látták a gyertyát, apát öltönyben, részvétet nyilvánítottak, és már nem akartak úgy tenni, mintha nem tudnák, mi történt itt.

Egyik elkérte tőlem a telefont és az unokáját hívta, jöjjön és látogassa meg őt. A másik a férjemmel beszélgetett.

Aztán megjöttek a hullaszállítók, lecsapták a tepsit a szoba közepére, egy pillanatra megfagyott a levegő. Miklós szorosan ölelt magához. Belőlem valami kis vinnyogó hang tört ki. A nénik úgy tettek, mintha ők csak látogatóban lennének itt. Amikor a hullaszállítók beléptek a függöny mögé, megtorpantak egy pillanatra. Az egyikük azt mondta:

„Jó estét kívánok!”

Nem egy hulla volt ott, egy személytelen csomag, hanem egy szigorú, idős úr majdnem fekete hajjal, ünnepi ruhában.

Mire a másik:

„Öszinte részvétünk. Önök a család?”

És akkor mi mindannyian újra kaptunk levegőt.

Már nem tepsi volt ott, amit lelketlen állatok kiborítanak valahova. Óvatosan, lassan emelték fel apát, nem belerakták, hanem lefektették.

Áldja meg őket az Isten ezekért a mozdulatokért, melyekre lehet emlékezni.

Elmentek. Elfűjtuk a gyertyát. Elköszöntünk. Eljöttünk.

A parkolóból felhívtalak téged.

Anyánál nem voltam sokáig. Majdnem kilenc óra volt, mire odaértem. Már sötét volt a kórteremben.

Elvittem neki a mécsest, amit apának gyújtottunk. Fogta, simogatta. Kicsi volt, összetört, erőtlen, de nem sírt. Ez rémisztett meg legjobban.

Szóltam a nővéreknek és az orvosoknak, hogy mi történt. Kértem, nagyon vigyázzanak rá. Az udvarról még felhívtam a pap barátunkat (remélem, nem sértődik meg érte, de így tartjuk őt számon), megköszöntem, hogy küldött valakit – mintha napokkal korábban lett volna az a délelőtt -, és megkértem, hogy ha már úgyis apára szánta a szombat délelőttöt, menjen be anyuhoz.

„Jó.”

És akkor körülbelül fél tízkor az autóban csöndben maradhattam. Nem kellett intézni, kérni, harcolni, lázadni, vigasztalni, hívni...

Csak ültem, néztem az utat, és hirtelen megéreztem, hogy apa milyen végtelenül szeret engem.

Senkit nem akarok semmiről meggyőzni. Nem akarok erről soha senkivel vitázni, nem akarok érveket se pro, se kontra.

Ez nem az én érzésem vagy gondolatom volt.

Ez éreztetődött velem.

Fürödtem ebben a végtelen, elfogadó, nagyvonalú szeretetben, amire mindig vágytam. Tudtam, hogy apának úgy vagyok jó, ahogy vagyok, mert én vagyok.

Megkaptam tőle azt, ami után mindig sóvárogtam, csak többet és jobban, mint azt valaha elképzelni tudtam volna.

Soha annyira nem szeretett, mint akkor este.

Anya

Az életem első fele arra ment el, hogy olyan akartam lenni, mint ő. A második felében csak olyan nem akartam lenni, mint ő.

Most már tudom, hogy van, amiben hasonlítok, és van, amiben nem. Ez így nagyon triviálisnak hangzik, pedig sok év és szenvedés van mögötte. Meg sok öröm is, persze. Egyszóval sok élet.

Anya történetét már majdnem végig elmeséltem, az utolsó két hét van még hátra. Ennek a résznek kezdtem neki legnehezebben. Hetekig halogattam, készültem rá, gyürkőztem vele.

Egy nagyon harmonikus gyerekkort – mert engedelmes gyerek voltam –, és egy nagyon viharos és későre tolódott kamaszkort – mert nagyon engedetlen gyerek voltam – zárt le ez a két hét döbbenetes összhangban. Maradtak tisztázatlan részletek, amikre nem kerítettünk sort, mert értelmüket vesztenék. Az utolsó napokban minden rezdülésünkön közösen osztoztunk, tudtuk, mi fog történni, de mivel anya nem félt, ezért én sem. Anya igazán hívó volt.

Az első házassága válással végződött. Az akkori férje ötvenhat őszén elhagyta. Az egyház nem érvénytelenítette a házasságot és 1962-től, amikor apa felesége lett, nem gyónhatott és áldozhatott többet. Miután apa meghalt, a katolikus egyház szemében helyreállt a rend, és anya nem volt többé megfosztva a szentségektől.

Elindultunk anyósomékhoz a kisfiúnkért, fél tíz, tíz óra lehetett.

Emlékszem, tankoltunk. Ittunk valami levét és látom magam előtt a sötét Soroksári utat, ahogy suhannak el mellettünk a villanyoszlopok.

Az anyósomék teljesen összetörtnek látszottak. Meglepett. Én akkor még apa védelme alatt lebegtem át a történeten. Teljeséggel érzéketlen voltam a környezetem iránt.

Valahogy hazaértünk.

A következő emlékem, ahogyan ülünk a konyhában az asztal mellett. Vidéki barátaink csomagot küldtek húsvétra. Volt benne mindenféle apának szánt finomság (füstölt kolbász, sonka, szalonna), csupa olyasmi, amit mi nem nagyon eszünk.

Fogtunk egy üveg bort, két szép poharat, megterítettünk, minden ételből vágunk kicsit – a nagybőjtöt elhalasztottuk egy évvel – és ettünk. Közben beszélünk egy kicsit apáról, és kerestük a szavakat valamihez, amit sosem hittünk el – szép, barátságos, békés, megnyugtató halál. Rosszul hangzik, és az is nagyon rosszul hangzik, hogy ez rosszul hangzik.

Én apának is vágtam egy-egy katonát mindenből, azt reggelig a tányéron hagytam.

Április 7., szombat

Egy másik anyát találtunk a kórházban. Úgy látszott, megbékélt a történetekkel. Nem sírt, hihetetlen távolságban tartotta magát a történetektől.

Azt mondta: „Tedd el a gyertyát, már nem kell.”

Úgy beszélt velünk, mintha minden rendben volna.

Félni kezdtem.

Április 8., vasárnap

Anya unokahúga már járt aznap anyánál, mire odaértünk.

Szerzett egy helyet a nyugdíjasházban, a Dunakanyarban, kétsaroknyira attól a helytől, ahol ő lakik (ápolás, ellátás, külön lakrész/vendégszoba) mert anya felhívta, hogy soha többé nem teszi be a lábát abba a lakásba, ahol apával az életét leélte.

Tetszett az ötlet nekünk is, anyának is, minden tekintetben tökéletes megoldásnak tűnt.

Danival és Miklóssal együtt mentünk a kórházba. Főztem anyának vadast igazi zsemlegombóccal. Jóízűen evett. Derűsnek látszott.

Vittem neki egy képet apáról, nagyon örült neki.

Játszott Danival. Elmesélte, ki volt nála, kiket vár még, kik hívták föl, ilyesmiket. A családunk kivételesen kitett magáért. Minden nap látogatták anyát. Ami igazi csodálattal töltött el: anya barátnői. Ezekkel a „lányokkal”, ahogyan anya mondta, hat-tíz éves kora között voltak osztálytársak, és élve maradt a kapcsolatuk hatvan éven át.

Én alig ismerem őket, de amikor együtt voltak, úgy visítoztak és fecsegték – anyuval az élen mint a bakfisok.

Ők is jöttek rendszeresen, sokat segítettek, mosták a pizsamákat, köntösöket, próbáltak tehermentesíteni.

Nem is tudom, megköszöntem-e nekik, remélem, igen.

Április 9., hétfő

Kezdtük intézni apa temetését.

Párás hideg, de már erősen tavaszi reggel volt. Mentünk keresztül az Erzsébet hídon Buda felé.

Csendben ültünk a kocsiban. Nem tudtam mit kezdeni a világgal apa nélkül. Rémültem kerestem az agyamban apa életének morzsáit.

Hogy is hívták ezt, vagy azt az embert, hol volt az az éjszaka, amikor egy ház eresze alatt áztak a háborúban, menekültükben innen oda, vagy vissza.

Kezdtem pánikba esni.

A híd felénél járhattunk, amikor lenéztem a Dunára, és arra gondoltam, majd anya!

Ő tud mindent, majd együtt összerakjuk. Fantasztikus megkönnyebbülés volt. Igaz, hogy a fele lelkem elveszett, de nem vagyok egyedül.

Most majd rendezzük az életünket anyával és minden rendben lesz örökre.

Reggel az X kórházban kezdtünk.

A kórházban mindenféle papírokat kellett kitölteni, nem találtuk apa igazolványát, lehalt a számítógépes rendszerük. Dani szerzett a nővérektől egy hatalmas csokinyulat, még a füle is ragadt.

Az irodista hölgy kezembe nyomott egy csekket, rajta valami összeg, körülbelül kilencezer forint, fizessem be a pénztárba.

Apa főorvosa ott volt velünk, egy halom papír között ült, azokat töltögette, pecsételte, ne legyen boncolás.

Én megkérdeztem a hölgyet, mi ez a csekk:

„A hűtési díj.”

„?”

„Hűtési díj, tudja, a hullaház.”

Összenéztünk a főorvossal, káromkodott és a mongol sztyeppéket kezdte emlegetni, ahová most a szíve szerint elvonulna a „civilizáció” elől.

Megint megmenekültem egy megsemmisüléstől.

A pénztárban a hölgy a csekkre Panyi Ágnes helyett Panyi Jánost írt. Ez azért vicces, mert apának volt egy ilyen nevű testvére, akiről hallani sem akart. Amikor anyának elmeséltem, azt mondta:

„Apádat megütné a guta.”

Valami irodába is kellett menni, ahol egy fekete munkaruhába öltözött hölgy nagyon méltóságteljesen fogadott minket, a pecsét helyett, amiért mentünk, koporsók, urnák, leplek, virágok, koszorúk és egyéb izék képét halmozta elénk hatalmas iramban, és beszélt, beszélt az elhunytáról, a kedves családról és a veszteségről. Amikor szóhoz jutottam, elmondtam: csak egy pecsét kéne, már van temetkezési vállalkozónk. Rágyújtott, a Sopianae-t fogai közé szorította a szája sarkába, szívta, fújta, szívta, fújta. Közben összesöpörte a fényképeket. A hamu egyre nagyobb lett, veszedelmesen lebegett a szemfedők képei fölött. Leesett. A nő, mert a hölgysége vésszesen fogyott, leseperte a hamut fekete nylon szoknyájáról, és azt mondta:

„Panyi István, elvált.”

„Nem vált el.”

„Az mindegy.”

Ezt nem meséltem el anyának.

Április 10-12., kedd-csütörtök

Ezek a napok már összefolynak. A temetkezési vállalkozónál jártunk, ez szemben van azzal a kórházzal, ahol anya feküdt – ez később jó döntésnek bizonyult.

Kiválasztottuk az urnát, mert apa hamvasztásos temetést kért. Mindent egyeztetünk anyával – már megint a mobiltelefon. Ölemben a katalógusokkal ültem egy széken, a vállam és a fülem között a mobiltelefon. Anya tőlem kétszáz méterre feküdt egy ágyban, az út túlsó oldalán. Én diktáltam: ez ilyen, ennyibe kerül, az olyan, annyiba kerül.

Megbeszéltük, döntöttünk. Teljesen higgadtak és összeszedettek voltunk, feladat volt.

Utána a sírköves következett. A temető körül rengetegen vannak, bőséges a választék. Anyával úgy egyeztünk meg, hogy a családi sírba temetjük apát, ezért csak egy új táblát kellett csináltatnunk. A kőfaragó kiválasztása egyszerű volt, oda mentünk, ahol le tudunk parkolni. Felhívtam anyát: „megérkeztünk, most megyünk be”. Végighallgatta a megbeszélést, szólt, ha valami eszébe jutott: kérdezd meg, nézesd meg, ilyenek. Kimentünk, megmutattuk a sírt, lemérte, elvállalta. Visszafelé anya azt mondta:

„Te, véssed már rá az én nevemet is, jobb lesz így.” Hazafelé egy szót sem szóltam. Az „én nevem” egyébként anya esetében nem volt azért olyan egyszerű. Volt két asszonyneve, egy anyakönyvezett leánykori neve (ez a leánykori név nem stimmel, a család többi tagja Selmeczi, anyának viszont a papírján elírták Selmecire, ehhez kitartóan ragaszkodott), és egy valódi neve, ahogyan született, ami később a túlélés jegyében magyarra fordítódott. Ezen kívül volt két keresztnéve, Klára Ibolya, ebben a sorrendben, de ez is tévedés volt.

A keresztelőjén a keresztanyja annyira izgult, hogy elvétette a sorrendet, és Ibolya Klára helyett fordítva kérte a neveket. A család ezen úgy segített, hogy házi használatra Ibi volt, ismerősöknek Ibi vagy Klára. A sírkövön tehát ez áll: Panyi Istvánné született Selmeczi Stokker Klára. Azon, hogy az Ibolyát, ahogy mindenki hívta, nem akarta, már nem tudtam meglepődni.

A sír nagyon szép helyen van, régi sírok, mohos kövek, borostyán mindenütt. Akkor nyílt a gyöngyvirág, vastagon belepett mindent. Ez és a szúnyogok képviselték az életet. A temetés előtt többször elmentünk, rendberaktuk a környéket, két kis törpetuját ültettünk a síron álló koporsókba. Próbáltam elképzelni: ide temetjük apát egy-két héten belül.

Valamelyik délután kirohantunk megnézni az alapítványi nyugdíjasotthont. Készséges, kedves emberek, mindent értettek, mindent vállaltak. A szobát már kiürítették, vihetjük a

személyes tárgyakat, ha akarjuk. Anya bármikor költözhet. Azonnal felhívtuk, úgy tűnt, a lelkesedésünk átragadt rá is. Annak külön örült, hogy Danival bármikor mehetünk, és mód van rá, hogy kibéreljük a vendégszobát akár hosszabb időre is.

Akkor azt hittem, hogy azt hiszem, minden rendben van. Utólag már értem, miért beszéltem az otthon vezetőnőjének arról, hogy nem akarom együtt temetni a szüléimét.

Április 23., nagypéntek

Amennyire emlékszem, viszonylag nyugodt nap volt. Valami papírokkal bementünk a temetkezési vállalkozóhoz, utána anyával voltunk egész nap.

Elfelejtettem a hétfői napról elmesélni, hogy anyának nagyon csúnya felfekvése kezdődött. A sebészeti klinikán azt mondták, ezzel nem nagyon lehet mit tenni, vegyünk (mi!) Neogramon kenőcsöt, és akkor ők bekenik. Hétfőn délután útban a kórházba bementünk egy nagyobb gyógyászati segédeszköz boltba, ahol mindenféle házi ápolási dolgot is lehet venni. Amikor kimondtam: "felfekvés", eléem raktak egy színes katalógust különböző kötszerek voltak benne, amelyek beszívják a sebben képződő folyadékot és segítik a hámosodást. Vettünk belőle egy párat (hétszáz forintért darabját), a többit pedig felíratuk receptre egy orvos ismerősünkkel és még ott helyben megrendeltük az egyetlen patikától, akik forgalmazták – másnapra.

Rohantunk anyához. A kötszer fantasztikus. Azonnal csökkent a fájdalom. Másnapra a seb körülbelül felére húzódott össze. A nővérek a csodájára jártak – még sosem láttak ilyet. Egy fővárosi sebészeti klinikán.

Szégyen. Nem az övék. Azoké, akik abba a helyzetbe sodornak embereket, hogy oda kell állni a család elé azt mondani: „Tessék megvenni két tubus Neogramon krémet, mert az osztálynak nincs rá pénze."

Péntek délután megbeszéltük anyával, hogy másnap délelőtt bemegyünk hozzá egy rövid időre, utána egyetlen napra elmegyünk a barátainkhoz vidékre.

Április 14., szombat

Csomagoltam anyának húsvéti uzsonnát, kalácsot, tojást, sonkát, tormát. Szépen elrendeztem egy tálon paradicsommal, salátalevéllel. Egy másikon meg süteményeket, a kötelező beiglit, meg talán zserbót.

Aranyos volt, kicsit talán fáradtabb, mint máskor, de annyira el akarta hitetni, hogy jól van, és én annyira el akartam hinni, hogy nem nagyon feszegettem ezt a kérdést.

Dél körül elindultunk. Többé-kevésbé nyugodtan hagytam ott, másnap délelőttre sokan ígérték, hogy bemennek hozzá, és délutánra már én is vissza akartam érní. Nem egészen így történt.

Három óra lehetett, mire megérkeztünk a barátainkhoz. Borús, hideg idő volt. Az asztalon annyi étel várt minket, amennyit még soha nem láttam. Süteményhegyek.

A szobánk ragyogott. Illatos vasalt ágyneműk az ágyban, a szoba közepén egy gyönyörű, régi, fehér virágokkal díszített apró cserépkályha. Lobog benne a tűz. Mindenki kedves, örülnek nekünk. Amikor leültünk az asztalhoz, és az első tál ételt eléünk tették, éreztem meg, hogy milyen rettenetesen fáradt vagyok. Este Miklós fektette Danikát. A háziakkal – anya és lánya – a konyhában ültünk le. Hallgattunk.

Aztán elmeséltem nekik, hogyan történt, ők meg nekem 1992-t, amikor ők veszítették el a férjét és édesapát.

Éjfél lehetett amikor lefeküdtünk. Éjjel azt álmodtam, hogy egy halott ember fekszik valahol – nem nagyon emlékszem az álmra pontosan -, és én rájövök, hogy a papám az. Aztán valahogy apa ott állt mellettem, és együtt néztük azt a másikat.

Emlékszem arra az irtózatossággal megkönnyebbülésre, hogy akkor az ott, nem ő. És akkor ez az egész nem igaz.

Erre ébredtem föl.

El kellett telnie egy kis időnek, amíg rájöttem, mi az álom, és mi a valóság.

Április 15., vasárnap

Későn ébredtünk. Az előző napi vacsorának hála, kihagytuk a reggelit. Egy körül ebédeltünk, Dani szinte azonnal elaludt Miklóssal együtt. Kisütött a nap. Két nagy fotelt, párnákat meg takarókat vittem ki a kertbe. Leültem a nappal szembe, gondosan betakaróztam, napszemüveget föl, és felhívtam anyát. Többször, hosszasan. Fél három táján rettenetes álomosság tört rám, mondtam anyának, mindjárt visszahívom, csak iszom egy kávé. Négy óra után ébredtem fel. Hihetetlenül kipihentnek, nyugodtnak, erősnek és frissnek éreztem magam. Csomagoltunk, búcsúzkodtunk, vacakoltunk. Dani még végiglátogatta az ismerősöket, lovagolt és megkergette a kacsákat. Lényeg, hogy este nyolc elmúlt, mire Pestre értünk. Anya persze az egészet élő egyenesben hallgatta végig, jókat mulatott rajtunk. Hat körül azt mondta, most leteszi, vigyek neki sok-sok süteményt, és nyolc körül várja a hívásomat. Fél kilenc lehetett, mire Pestre értünk. Hívtam anyát, itt állok a kapuban, jöjjen-e fel. Fáradtnak tűnt, azt mondta, majd inkább reggel.

„Vidd haza Danikát, kislányom. Aludni kell a babucinak, és én sem vagyok túl jól. A délutáni kötözésnél nagyon megkínóztak. Fáj a hasam nagyon. Most pihennék inkább.”

Április 16., hétfő

Reggel fél nyolckor csörgött a vezetékes telefon.

Rettegni kezdtem. Felvettem, a nagynéném volt. Azért hívlak ilyen korán – felébresztettelek? -, mert azt akarom, hogy tőlem tudd meg. Anyád hajnalban rosszul lett, felvitték az intenzívra. Azonnal üvölni kezdtem: „Meg fog halni, Piri, meg fog halni. Uramisten, kezdődik minden előről. Én ezt nem bírom, nem akarom, nem csinálom. Meg fog halni!” Öltöztem, rohantam.

A jól ismert intenzív osztály. Zacsó a lábra, köpeny. Közben nem bírtam szabadulni a gondolatától, hogy ezt én már végigcsináltam egyszer. Bementem az osztályra, és egy pillanatra meg kellett állnom. Anya pont úgy, pont azon az ágyon, az ablak előtt feküdt, mint apa egy másik kórház, másik intenzív osztályán. Akkor éreztem, hogy vége.

Fáradt volt, levert, feszült, örült nekem, de nem nagyon tudott mit mondani. Elküldött. „Fárasztasz, csillagom. Menj inkább Danikához. Neki most nagyobb szüksége van rád.”

A lépcsőfordulóig jutottam – arra emlékszem -, és sírva telefonálgattam. Teljesen kétségbeestem. Anya nem akar élni, ezt ismételtettem mindenkinek. Este fél tízkor eszembe jutott a pap barátunk. Felhívtam sírva.

„Tóni, nem akar élni, nem akar élni.”

Megígérte, reggel, mielőtt vidékre utazik, megáll a kórház előtt, beszalad anyához. Azonnal felhívtam az osztályt, szóljanak anyának, fel tudjon készülni lelkileg.

Megígérték.

Április 17., kedd

Dél előtt mentem anyuhoz. Boldogan mesélte, „Képzeld, aludtam, kinyitottam a szemem, és itt állt Tóni az ágyamnál.”

„És?”

„Csak annyit kérdeztem, Ági? És ő bólintott. Kislányom, olyan jól tettél velem.”

„Már vártad, nem?”
„Vártam?”
„Nem szóltak, hogy jön?”
„Nem.”

Nyugodt volt, derűs, de távoli és dermedt. Megint elküldött. Láthatóan örült, de nem tudott mit kezdeni velem. Megkerestem az orvosát, kértem, küldjenek egy pszichológust anyához, aki talán segít neki beszélni, sírni, élni, vagy halni, vagy valamit, ami kimozdítaná ebből az állapotból.

Április 18., szerda

Délelőtt anyánál.

„Pszichiátert küldtél hozzám?” – derül rajtam. „Azt mondta, normális vagyok. Az állapotom megfelel annak, ami történt velem.” Leülök mellé. „Pszichológust kértem – mondom én – nem pszichiátert. Csak szerettem volna segíteni. Háttha valaki idegent könnyebben közel engedsz magadhoz, mint minket. Nem sírsz, és ettől halálra vagyok rémülve. Úgy teszel, és ettől nekem is úgy kell tennem, mintha nem történt volna semmi. Nem jó ez így.”

„A sírás itt nem segít. Szeretlek, kislányom, tudom, hogy jót akartál, egyébként szórakoztatott. Itt volt vagy tíz percig. Megkérdezte, ez melyik kórház és hányadika van.”

„Tudtad?”

Bólint. Vigyorogtunk, és egyszerre mondtuk:

„Térben és időben orientált.”

Volt egyszer egy kolléganőm, akinek legfájóbb pontja a pszichiáteri képzettség elmulasztása volt. Ő használta úton-útfélen ezeket a terminológiákat. Annak idején sokszor meséltem anyának, vidám percekert szerzett nekünk.

Miklós Danit reggel anyósomékhöz vitte. Ide megyek utána, mert nem tudják vállalni, határidős munka van. Járkálok a házban, sokan vannak, zaj van. Mindenki beszél, állandóan üvölt a tévé, gyerekek mindenhol. A saját gondolataimat sem hallom. Pedig most nagy szükség lenne a saját társaságomra. Olyan érzésem van, mintha dobbal, zajjal, hangos szóval akarnák elűzni az ördögöt. Kimenekülök a kertbe, próbállak felhívni. Valaki jön utánam. Kezdünk beszélgetni, áll előttem. Ki az? Nem ismerős? Kezemben a telefon, beszélnek veled, beszél hozzám. Örület. Valahogy találok egy zugot, a hangorkán hangfüggönnyé szelődül. Ki vagyok borulva, el vagyok foglalva magammal. Úgy érzem, a veszteségeim maguk alá temetnek. Hallom a saját hangom, amint azt mondom neked: „Meg fog halni. Nem akar élni, nincs még két hete, hogy apu meghalt. Most az anyu is itt hagy. Ezt nem tehetik velem a szüleim.”

„Dehogynem. Dehogynem tehetik.”

Ennyi elég volt. Tényleg éreztem, hogy a dolgok helyükre kerültek. Megtehetik. Újra kaptam levegőt. Nem velem teszik, vagy nem teszik. Magukkal teszik. Az ő életük. Beszél, hallom a hangodat. Elengedés. Derengeni kezd, miért küld el anya állandóan. Menne, de nem tud itt hagyni. Maradna, de mennie kell. Menne, de maradni akar. Így lehetetlen egymás szemébe nézni. Eldöntöttem, este bemegyek anyához. Nyolc felé Miklós elvisz a kórház elé, ők mennek haza. Én rohanok fel. Semmi sem elég gyors. Izgatott, türelmetlen és felszabadult vagyok.

Anya meglepődik, örül, igazán. Danit kérdezi. Beszélgetni kezdünk. Ülök az ágy szélén, nagyon meghitt. Simogatja a kezemet, mosolyog.

Teljesen természetes hangon azt mondom neki: „Sokszor mondtam, hogy ne merj meghalni és itt hagyni engem.” Komoly lesz az arca, figyel, bólint.

„Visszavonom. Ha úgy érzed, hogy nem akarsz, vagy nem tudsz élni apa nélkül, ha meg akarsz halni, én elengedlek. De tudnod kell, hogy rettenetesen fog fájni, és nagyon fogsz hiányozni.”

Néz rám. Fogja a kezemet, kicsit hallgat, aztán azt mondja: „Sokáig úgy gondoltam, hogy nem akarok élni nélküle, megyek utána. Most látom, mennyien jönnek az ágyamhoz minden nap, mennyien szeretnek, és itt vagytok ti is, főleg te. Most úgy gondolom, még maradok egy kicsit.”

Figyelmeztetően felemeli az ujját, megismétli:

„Még egy egészen kicsit tudok maradni veled.”

Most nagyon jó. Teljes harmóniában egymással, mint akkor, amikor még egészen kicsi voltam. Beszélgetünk. Főleg apáról és anya testvéréről. „Nagyon kiborult”, mondja anya. „Fél a haláltól, nem tudom, miért.”

Fél tízkor nagyon határozottan hazaküld. „Ne járkálj ilyenkor az utcán”, mondja.

Nagyon – nagyon jól esik.

Április 19., csütörtök

Délelőtt egyszerűen nem tudtam Danit senkire sem rábízni. Mennék nagyon a kórházba, de az intenzívre gyerekekkel nem engednek be. Nyugtalan vagyok, telefonálok, délután négy felé tudunk menni. Kérem, mondják meg, pihenjen addig, szeretem.

Miklós fél négy körül ért haza, azzal fogadom, bevisszük Danit anyához. Nem vitatkozik. Steril holmik, Babót is becsomagoljuk egy zöld köpenybe, a zacskók a cipőjén nem akarnak megmaradni. Levesszük a cipőt, felveszem a karomba.

Szólok az egyik nővérnek, csak egy pillanatra engedjék meg.

„Nem.”

„Szóljon a főnővérnek!”

Jön, rám néz, hallgat. Öt perc, mondja nagyon komolyan. Maximum öt perc. Anya nagyon lehangolt.

„Miért nem jöttél, vagy hívtál előbb, úgy vártam.”

„Üzentem, nem mondták?”

„Nem” – mondja, de nem figyel igazán. Észreveszi Danit, aki megígérte, hogy jó lesz.

„Nagymama!”

„Danika”, mondja anya. Simogatja az aranyszőke fejecskéjét.

Dani sírni kezd. Nem hangosan, üvöltve, csak a kis szája görbül le és a könnyei potyognak. Bújna, mászna, tapadna anyára. Emeljük az ágy fölé úgy, hogy azért ne érjen hozzá, de a kezével simogatni tudja anya arcát.

„Itt maradok a nagymamával”, közli nagyon határozottan.

„Vidd ki” – mondja anya Miklósnak.

Dani, amikor rájön, mi történik, kimennek.

„Jó, hogy behoztad, jó volt látni.”

Simogatom a kezét.

„Elegem van”, mondja anya. „Össze-vissza kínoztak a délelőtti kezelésem. Rosszul vagyok. Nem csinálom tovább. Hogy állsz a temetéssel?”

„Minden rendben”, (eredetileg április 27-én lett volna apa temetése) „csak még a virágokat kell megrendelni”.

„Figyelj, Ági, most már biztos, hogy nem lehetek ott apád temetésén. Szeretném, ha csináltatnál egy koszorút, csak az én nevemben.”

„Milyen legyen?”

„Fehér”, mondja anya, „és ekkora”, mutatja a kezével a méretet. „Legyen benne fehér szegfű, kála, frázia és egy lila szalagra írjátok rá: »Soha el nem múló szeretettel – Anya.« Itt

van ezer forint, add oda annak az ápolófiúnak, megérdemli, rendes volt velem. Holnap huszadika van. Semmiképpen ne gyere be! Ígérd meg! Menj haza, mert jön a nyugdíj, vedd fel, mert pénzre lesz szükséged."

„Már mindent kifizettem. Egy hónap úgy is bent maradt, nem mindegy, hogy egy vagy két hónapot intézünk el a nyugdíjbiztosítónál? Inkább bejövök hozzád. Tízre megyek a varrónőhöz (a temetésre csináltattam ruhát), utána rohanok hozzád."

„Ne vitatkozz, tedd, amit mondtam. Most menj el kislányom, fáradt vagyok. Szeretlek. Küldd be Mikit!"

Kimentem a folyósóra, Danit átvettem, Miklós bement. Amikor kijött, röviden elmondta, miket mondott anya neki; amiket nekem. Azt külön hangsúlyozta, másnap Miki ne engedjen be a kórházba. Valahogy hazajutottunk. Nem beszéltünk erről.

Április 20., péntek

Reggel nyolc, most ébredünk.

Hívom a kórházat, mi van anyával. A nővér hangja zavart, elutasító, küldi a főnővért, mondja.

„Az édesanyja nagyon rosszul érzi magát. Ne jöjjön ide! Sokan vannak az ágya körül. Nem engedik be. Telefonáljon később!"

Mosakodás, öltözés, gyerek, kutya, reggeli.

Kilenc óra körül telefonálok újra. Megint a zavart hangú nővér. Mielőtt bármit kérdezhetnék, azonnal közli, küldi a doktor urat. Váratnak a telefonban.

Sokat.

Sikítani tudnék az idegességtől. Öt perc..., tíz perc.

„X doktor vagyok. Az édesanyja rosszul van."

„Azonnal jövök hozzá, kérem, mondja meg neki."

„Nem jöhet most be az osztályra. Érdeklődjön később."

Letette.

Mi van itt? Miért nem beszélnek velem?

Útban a varrónő felé, a kocsiból felhívom a sebész barátunkat. A műtő ajtajában kapom el.

„Próbáld megtudni, kérlek, mi történik, velem nem állnak szóba. Neked már egyszer sikerült kivallatnod őket. Tudom, hogy nagyon nagy a baj, de nekem nem mondják meg. Nem bírom ezt a bizonytalanságot. Beleőrülök."

Hirtelen visszhangos lesz a mobil, hallom a saját hangomat, egyre magasabb, kezd hisztériába átsapni. Szegény megígér mindent, de hallom a hangján, hogy ebből most szeretne kimaradni.

Kivételesen pontosak leszünk. Még mielőtt bemennénk ruhát próbálni, a Thököly út sarkán hirtelen úgy érzem, muszáj a kórházat felhívnom.

„Jó napot kívánok, Panyi Ágnes vagyok, Érdeklődnék, hogy az édesanyám..."

„Jézusom, maga az? Rögtön hívom a doktor urat."

„Ne! Én csak..."

Már el is ment. Várok, várok, várok.

Hatalmas a forgalom, buszok, autók, teherautók. A házat, ami előtt megálltam, tatarozzák. Kalapálnak valamit. Bam, bam, bam, mintha az agyamat ütnék. Már vagy tíz percre állunk a ház előtt.

„X doktor vagyok. Sajnálattal közlöm, hogy az édesanyja ma délelőtt tíz óra hat perckor elhunyt."

Megszakadt a vonal. Talán én raktam le.

Állunk az utcasarkon. Látom magunkat. Kezemben a telefon, Dani az apja nyakában. Engem néznek.

Állunk az utca sarkán és én üvöltök. „Nem, nem, nem, nem akarom!”

Közben biztosan érzem, végig tudtam, ez lesz.

„Ági, megijed a gyerek.”

Elhallgatok.

Dani rám néz. „Öleld át Danit! Anya megijedt a telefontól. Gyere, nincs semmi baj!”

Átölel, egész testével simul hozzám, szorosan tart. Ezt az érzést lehetetlen elmondani.

A totális elhagyottság, magány, elveszettség, a semmiben való lebegés érzése.

Egyetlen pillanatba belesűrítve éltem át, hogy már nincsen múltam, elveszett a múlt idő, csak a jelen van, abban sodródok tehetetlenül.

Szokták kérdezni, mi volt az életemben a legjobb pillanat, mikor voltam a legboldogabb.

Dani előttig esztelenségnek tűnt ez a kérdés.

Négy hónapos terhes voltam, amikor Tunéziába mentünk telelni. Mégnem éreztem Danit igazán megmozdulni. Február vége volt.

Utazgattunk az országban, nagyon élveztük. Egyik

nap Miklós rosszul lépett, kifordult a bokája. Én teljes erőbedobással ápoltam estig. Borogattam, feltámasztottam, limonádé stb. stb. Éjfél körül, mint egy zsák zuhantam az ágyba, teljesen kimerültem.

A szálloda közvetlenül a tengerparton állt, a szobánk a vízre nézett. Bár az éjszakák hidegek voltak, a teraszajtót mindig nyitva hagytuk. Hajnalban valamire felébredtem.

Csendben feküdtem a hátamon, hallgattam a tenger zúgását, valahonnan messziről a műezsin éneke hallatszott.

Hirtelen azt mondtam – Babónak:

„Na, te kis szerencsétlen, veled senki sem foglalkozott ma” – és megsimogattam a hasamat.

Hatalmas rúgás volt a válasz.

Ebben a pillanatban valami olyan örjítő boldogság járt át, amit elképzelni sem bírtam soha.

És a Thököly út sarkán állva értettem meg, hogy amint fent, úgy lent.

Szívem szerint nem írnék tovább, vagy elintézném két mondattal. Nem akarok emlékezni ilyen részletesen. Minden szó nehezemre esik.

A ruhapróbán, miután megjegyeztem, úgy tűnik, jól ki tudom majd használni a ruhákat, sötét arccal kötözködtem – semmi sem tetszett.

Valahogy berohantunk a kórházba is. Egyedül kellett felmennem az osztályra, mert Miklósnak Danival kellett maradnia. Megkértem, telefonáljon mindenkinek, én nem akarok senkivel beszélni. (Egyedül anya testvérét és a keresztanyámat hívtam fel.)

Beléptem az ajtón. A nővérek a terem másik oldalára menekültek előlem, onnan nézték, mit csinálok.

Az ágy el volt függönyözve.

Anya ott feküdt, lepedőbe csavarva, olyan volt, mint egy csecsemő a pólyában. Kitakartam az arcát, megkerestem a kezét, simogattam – meleg volt.

„Na, ti aztán jól itt hagyatok engem, egy pillanat alatt magamra maradtam” – mondtam anyának.

Melléültem. Nem tudtam sírni.

Teljesen meg voltam zavarodva.

A főnővér jött. Vigasztalt, végre sírva fakadtam. Még most is hallom a hangját.

„Olyan hirtelen, egy pillanat alatt úgy meghalt, nem is értettük. Reggel egyszer már megtette, akkor újraélesztettük, úgy nézett ki, minden rendben van. De most egy pillanat alatt, nem is tudtunk vele semmit sem tenni.”

Innentől homályos képeim vannak csak.

Jött valami orvos, aki azt akarta, azonnal menjek el – szerencsére a főnővér elzavarta, nem nekem kellett küzdeni.

Aláírtam valami papírt, hogy mindennel elégedett vagyok, ez kellett ahhoz – mondták -, hogy ne legyen boncolás.

Összeszedtem anya holmiját. Elkészöntem mindenkitől. Az mondták, kedden mehetek a proszekatúrára.

Lementem a kocsihoz, aztán átsétáltunk a szemben lévő temetkezési vállalkozóhoz, hogy elhalasszuk az előző időpontot. És megrendeljük még egy temetést.

Annyira megdöbbenek, hogy még kedvezményt is adtak.

Barátok Ottó bácsi, Ruth néni, Csilla

Ez is nehéz történet. A halál megméri az ember kapcsolatait. Könnyörtelenül kiderül, ki mennyit bír.

Gyermekkorom óta ismerem őket. Ottó bácsi anya testvérének volt iskolatársa, gyermekkori barátok voltak. Németországban élnek.

Amikor apa meghalt, felhívtam őket. Együtt sírtak velem. Ahogy anya halála után kiléptünk a temetkezési vállalkozótól, azonnal felhívtam őket. Csilla vette fel.

Mi minden nyáron együtt voltunk, hol itt, hol Németországban. Két egyke, egyidős lány, kicsit barátok, kicsit testvérek, kicsit ellenségek.

Ahogy meghallottam a hangját, azonnal sírni kezdtem. „Csilla, meghalt anya, meghalt anya.”

„Nem értem jól! Anya meghalt? Mikor?”

„Most két órája.”

Hangosan bömbölve sírtunk a világ két pontján egymásba kapaszkodva.

„Visszahívlak, most nem tudok beszélni” – mondta sírva. Délután felhívott a papája. Mikor lesz a temetés, jönnek.

És tényleg jöttek. Két idősebb ember nekiindult, mert el akartak köszönni a szüleimtől, és mert velem akartak lenni.

Nélkülük nehezebb lett volna.

Volt egy lány, akit alig ismertem, és aki felajánlotta, hogy segít intézni, sorba állni, csak szóljak.

A szomszédasszony egy konyhán dolgozik, hetekig hordta az ebédet nekünk minden délben, mert képtelen voltam ellátni magunkat.

Hirtelen egy család nőtt körém, rokonaim lettek, akik felhívnak telefonon, és akikkel azóta én is igyekszem a kapcsolatot tartani.

Voltak persze rossz példák is.

Volt egy barátunk, aki még a temetés reggelén is szólt, hogy jön, kérdezte, kell-e segíteni. Soha nem érkezett meg. Azóta nem is hívott fel minket.

Este ültünk a lakásban, beszélgettünk és nem akartuk elhinni, hogy még ez is. Én lassan beletörődtem, Miklós vad, sértett férfidühvel fogadta az árulást.

Vagy az esküvői tanúink.

Mi őket is, Dani keresztszüleit is hosszas tanakodás után választottuk ki. Régi, kipróbált barátokat kértünk meg.

Amikor apa meghalt, beszéltem Edinával, ő a változatosság kedvéért Ausztriában él.

Mindenkinek azt mondtam, nem kell eljönni. Én hálás vagyok, de ha valaki úgy érzi, nem bírja, akkor nem sértődöm meg érte.

Edina mondta, ő szeretne jönni, de Grazban vannak éppen.

Anya halála után felhívtam, hogy most viszont szükségem lenne rá, mert ez már túl sok nekem. Haza tud jönni?

„Mikor lesz?”

„Május 11.”

„Ó, az nem jó, szívem, ugyan itthon leszünk Gyulán, a fürdőben, de sajnos nem érek rá, nyaralok.”

Nem volt szerencsés mondat.

Rossz érzés, mert azóta sem velük, sem az „árulóval”

nem tudunk mit kezdeni. Vissza kellett minősítenünk a barátságot ismeretségre, de így már nekünk nem működik. Van sok olyan ismerősünk, akikkel remekül el tudunk fecserészni az értelmiségi nők helyzetéről, pasikról, színházról, fogyókúráról, a pandák sorsáról és Tibet felszabadításáról, de velük ezt nem szeretnénk már.

Ismerem magam annyira, hogy az erkölcsi kötelesség, a morál és az értelmiségi szerepvállalás hangoztatása közben időként arra gondolnék, hogy ti csak a pandákhoz bírtok hűségesek lenni, minket bezzeg cserbenhagytatok.

Utálom magam a bezzeges mondataimért.

Április 22-24., szombat-hétfő

A hétvége valahogy elmúlt felettünk. Fogalmam sincs, mit csináltunk, csináltunk-e valamit egyáltalán. Szombat délelőtt felhívtam egy barátnőmet, az édesanyjával beszéltem. Rettenetesen sajnált minket, imádkozik értünk, mondta, a Jóisten majd megsegít titeket. Megkérdeztem, tudna-e egy tányér meleg ételt adni Daninak, mert én nem vagyok képes most főzni.

„Miért nem mentek el egy jó kis étterembe? kérdezte.

Szeretnék nagylelkű és emelkedett lenni, szeretnék megbocsátani. Utálom, hogy kicsinyesen rakosgatom a sérelmeimet különböző dobozokba, gondosan felcímkézem és őrzöm. Meg kéne értenem, hogy a halál félelmetes is lehet, hogy ebben a dózisban óhatatlanul a saját vagy szeretteik halálára emlékezteti őket. Meg kéne értenem, hogy csak emberek, hibákkal, gyávaságokkal együtt – pont, mint én. De egyelőre nem tudok továbblépni. Az jár a fejemben, hogy mégis, minek kéne történnie velem ahhoz, hogy végre engem akarjanak megérteni?

Április 25., kedd

Rohadt nap volt. Délelőtt a prospektúrán kezdtünk, kértem a papírokat a temetéshez. – Még nincsenek készen, mert nem volt még meg a boncolás. Fáradt és ideges vagyok, úgy érzem, önmagam legvégső határához érkeztem. Azonnal örjöngeni kezdek:

„Milyen boncolás?! Aláírtam egy papírt, hogy ne legyen boncolás, mi ezt nem akarjuk. Milyen boncolás?”

„Nyugodjon meg, hívom a...” – és mond valami nevet meg titulust, amiből egy szót sem hallottam. Toporgunk az előtérben, Dani Miklós nyakában ül, én a medikusoknak kilógatott hirdetményeket olvasom. Jön egy nő, tele van jó szándékkal.

„Mindig mi isszuk meg a levét” – mondja. „Jöjjön, beszéljük meg az adjunktus úrral, majd ő segít maguknak.”

Az adjunktus úr egy tetű. Megyünk, kopogunk.

„Tessék.”

Kopott, homályos szobában egy sovány, beesett mellű, görnyedt férfi ül foltos köpenyben. Mikroszkóp fölé hajol.

„Mit akar?” – kérdezi emelt hangon, de nem néz föl rám.

Ez nem fog menni, villan át rajtam. Nem vagyok tárgyalóképes, nem vagyok nyugodt, nem vagyok érzélem– mentes. Zaklatott vagyok és kétségbeesett. Egyetlen vágyam, hogy eltemessem a szüléimét tisztességben, gyorsan és egyszerre. Ez jár nekik. Úgy érzem, meg kell védenem anyát, ellene volt a boncolásnak. Azt akarom, hogy hagyjanak már végre békén bennünket. Egy sámlira vágyom, ahol, mint a dédanyám, ülhetnék csendben egy hétig és búcsúzhatnék az eddigi életemtől, a szüleimtől. Emberektől körülvéve, akik gondoskodnának rólunk és dicsérnék Isten végtelen bölcsességét. Ehelyett csatába megyek nap mint nap, értetlenekkel és hülyékkel birkózom, papírokat töltök ki és rohangelok. Nincs időm gondolkodni, nincs időm búcsúzni, nincs időm gyászolni. Kezd elegendem lenni ebből az agyonszervezett örületből.

„Jó napot kívánok. Mi a boncolás miatt... az édesanyám, nem szeretnék, ha ...”

„A boncolás nem szeretet kérdése, ha nem tudná. A hulla az állam tulajdona, mi tudjuk, mit kell vele csinálni.”

Mondtam valamit az érzéketlenségről meg az egész napos hullaszeletelés személyiségromboló hatásáról, és bögre rohantam kifelé.

A jó szándékú hölgy lihegett utánam a lépcsőházban. Az előtérben ért utol. Vigasztalóan a vállamra tette a kezét, és azt mondta:

„Ha akarja, szólok a boncmesternek, hogy a fejét ne bántsák.”

A világ jól működik, biztosan én örültem meg. Az ajtókon üvöltve kirohanni kezdett a szokásommá válni. A kapuig rohantam, soha életemben nem gondoltam, hogy valaha téglafalakat fogok rugdosni szitkozódva.

Miklós döbbenten nézett.

Dani a nyakából azt kérdezte:

„Mit csinál anya? Fél?”

Miklós később elmondta, arra gondolt, ezt már biztosan nem tudom elintézni, s azon töprengett, mit csináljon majd velem, hogyan nyugtasson meg.

Vissza a sebészetre. A klinika igazgatójának előszobájában ültem, valaki azt mondta, ő engedélyezheti. Már nem érdekelték a formák, csendesen sírdogáltam a sarokban. Anélkül hogy meghallgatnának, nemet mondanak, indokul pedig a saját felsőbbrendű hatalmukat állítják eléem, ez teljesen kibillentett magamból. Már azt sem értettem, miért kell ezt külön kérnem, de az, hogy az anyámat hullának és egyben az állam tulajdonának nevezték, engem pedig a szempontjaimmal és a fájdalommal együtt semmibe vesznek, végképp kikészített.

Tehát az előszobában ülök bögre, bejön egy nő.

„Elnézést, hallottam kintről, hogy sír. Meghalt valakije?”

„A papám két hete, az anyu meg pénteken...”

„Tudja, milyen sokba fog a temetés kerülni?”

“???,

„Az a kisfiú, odakint egy férfival, magához tartozik?”

„Igen, a kisfiam.”

„Hát igen, a gyereke jövője nincs ingyen. És egy jó anya mindig a legjobbat akarja nekik. Itt a névjegyem. Befektetési tanácsadó vagyok. Hívjon fel! Tudok magán segíteni.”

Kiment. Annyira hihetetlenül abszurd volt, nevetni kezdtem. Biztos voltam benne, még két-három ilyen nap, és megbolondulok.

Végül az intenzív osztály főorvosnője szánt meg. Kaptam tőle egy papírt, azzal visszamentem a prospektúrára, és megkaptam a temetéshez szükséges iratokat.

Közben viszont a temetkezési vállalkozó bezárt.

Április 26., szerda

A temetkezési vállalkozónál Miklós és Dani intézte a papírokat. Dani egy Szász Endre képpel díszített urnát akart megszerezni mindenképpen. Urnából és mindenből ugyanazt kértük, amit anya kért apának, csak amíg az fekete volt, ez fehér lett.

Én közben elballagtam befizetni a hűtési díjat, most már anya után. Vittem ruhát is, és pár szál fehér virágot, amit a kisfiam a kertünkben szedett a nagymamának.

Várni kellett. Valami papír nem volt meg, vagy ilyesmi. Elöttem egy nő állt sorban. Körülbelül negyvenöt évesnek látszott, próbáltam kitalálni, ki lehet. Irodistának tippeltem, elválnak, gyerek nélkül. Észrevette, hogy nézem. Beszélgetni kezdtünk. Elmesélte, a húga öngyilkos lett. Szombaton vacsorára hívta magához. Mire odaért, már ott volt a húga barátja is. Vidám este volt, jól érezték magukat. Őt a pasi vitte haza, a húga azt kérte, ne is menjen vissza, mert fáradt. Még az ajtóban kapott tőle egy borítékot, azzal, hogy csak reggel nyissa ki. Nem tudott aludni. Elővette a borítékot. Búcsúlevél volt. Az állt benne, indulásuk után azonnal beveszi a halálos adag gyógyszert, és van valami feladat, amit majd a nővérének kell megoldania.

A nő sírva fakadt. Azonnal hívta a húga barátját – mondta. Rohantak vissza. A húga már eszméletlen volt. Egy papír feküdt az asztalon, amiben megtiltotta az újraélesztést. Ők azonnal felhívták a mentőt, de azt mondták nekik, nem tehetnek semmit. „Csak ültünk” – mondja sírva – „és néztük, ahogy meghal”.

Amikor Dani megszületett, azt vettem észre, hogy az összes ismerős lánnyal, akinek már van gyereke, állandóan szülünk. De nemcsak ismerőssel, hanem a gyerekorvosnál, a patikában, a babaúszáson – mindenhol. Kinek mit, hol vágta, miért, hogyan, mit szólt a férje, amikor először szeretkeztek szülés után, mit szólt ő, stb. stb.

A halál is pont úgy hat az emberekre. Valami hatalmas, ami felforgatja az életünket, és amiről nem lehet, szabad, illik, tudunk beszélni. Csak egymás között, mi, akik beavatódunk és a klub tagjai lettünk.

„Kinek családját nem fedi sírhalom, nem tudja, mi az igazi fájdalom”. A temetőben az egyik sírhalmon láttam ezt a vitatható értékű verssort. Egy csomó ismerős és majdnem ismerős ember állított meg, hogy igaz-e, ami a szüleimmel történt? Szomszédok, kutyások a térről, emberek a boltból. És mindenki azonnal elmondta, hogy milyen volt, amikor az ő szülei, hozzátartozói vagy gyermeke halt meg. Rá kellett jönnöm, a halál éppoly demokrati-kus, mint a születés. (Lassan a legnagyobb közhelyek is kezdenek értelemmel megtelni számomra.) Ugyanazok az érzések, legfeljebb a szavak különböznek, amikbe belefoglalták őket.

Sokan meséltek „furcsaságokat” vagy álmokat, kicsit akár szégyenkezve is, mert ezek nem normális dolgok.

Nálunk is voltak ilyenek.

Álmok. Álmodni kevésszer álmodtam velük. Egyszer apával, azt már korábban elmeséltem. A következő álmom is apával volt. Érden, ahol a telkünk volt, az egyik dűlőúton sétáltunk apával. Az út jobboldalán orgonabokrok voltak (a valóságban is), de nem virágoztak. Baloldalon telkek, kerítés nélkül, sok fával. Az egyiken egy kicsike ház állt. Fehér nagy kövekből épült. A kövek teljesen szabályosak, sima oldalúak voltak és fekete csík – talán szurok – vette körül őket. Apa azt mondta: „Ha házat akarsz építeni, fehér sóskúti kőből építs.”

Ennyi az álom. Időben úgy tűnt, mintha jelenben játszódna. Másnap megkérdeztelek, létezik-e olyan, hogy sóskúti kő?

Egyszer mostanában álmodtam anyával is. Szomorú volt, tudni akarta, hogy szeretem-e még. Nagyon elhagyottnak érezte magát. Simogattam a kezét, vigasztaltam, hogy minden jó

lesz, nagyon szeretem, nem kell félnie. Elmondtam neki, hogy mennyire hiányzik, és mennyire fáj a lét nélküle.

Dani rendszeresen beszélget minden nap anyáékkal. Egy pár nagyon jellegzetes történet:

Apa pont egy hónapja halt meg, este volt. Fektettem Danit. Már majdnem elaludt. Hirtelen felült. Bal keze mutatóujjával az üres sarokba mutatott, összeráncolta szemöldökét, kis száját lebiggyesztette, és nagyon szigorúan azt mondta: „Nagypapa! Nagypapa, akkor most megkérdeszem tőled, az égben vagy?”

Az egyik szomszédasszonyunk mesélte, nagypapa és nagymama meghaltak, az égbe mentek, dolgoznak. Az a munkájuk, hogy Danikára vigyázzanak.

Rendszeresen meséli, hogy amikor nagypapa és nagymama meghaltak, eljöttek Danikához.

Temetés

Husadikán este felmentem a szüleim lakásába, felvittem a kórházi csomagjaikat. Apáét azóta hordtuk a kocsiban, amióta meghalt, ma anyáé is mellékerült. Eddig, hogy ne derüljön ki, üres a lakás, időzítőkapcsolót használtunk, beállítottuk úgy, mint a szüleim életritmus, ez kapcsolgatta a lámpákat. Az egyik szomszédasszony meglátott minket, felhívott, hogy mi van nálunk, miért nem veszik fel anyáék a telefont. Átmentem hozzá. Nem is értette elsőre, amit mondtam.

„Meghaltak? Mind a ketten?”

Ez péntek este volt. Vasárnap mentünk újra virágot locsolni. Az ajtót valaki feszegette. Jó két centis rés volt az ajtószárnyak között. Jobb híján vettünk egy óriási lakatot, amit kívülről feltettünk az ajtóra, már úgy is tudták, hogy üres a lakás.

Hétfőre kihívtuk a lakatost. Addigra a lakatot is megpróbálták lefűrészelni. Kezdték elegünk lenni.

Ottó bácsi és Ruth néni tizedikére érkeznek, addigra ki kell takarítani. Tiszta ágyneműt húzni, mert ebben még anyáék aludtak. Porszívózni, bevásárolni nekik, port törölni stb.

Az ágyakhoz végül nem bírtam hozzányúlni. Vettünk másik párnákat, takarókat. A szüléimét eltettem.

Tizedikén délelőtt átmentünk Danival várni a vendégeket.

Bementünk. Valahogy olyan furcsa szag volt. Körbejártam a lakást. A negyedik szobából jött.

Kinyitottam az ajtót, először nem is láttam a portól. Csupa por volt az egész.

Nem értettem, amit láttam. Végül rájöttem, leszakadt a mennyezet. Jó három négyzetméteren hiányzott a plafonról a vakolat. Kilátszottak a rózsaszín téglák.

Nem ázott be, teljesen száraz volt minden. Az egész szobát por, törmelék és rom borította.

Mindent, kivéve apa fotelját, ami a dülés közepén állt. Azon egy porszem sem volt.

Az eltakarítás teljesen reménytelennek tűnt. Kiszellőztettem és lezártam azt a szobát.

Délután három felé érkeztek meg.

Örültek nagyon nekem is és a kisfiamnak is, akit még soha nem láttak.

Hoztak fényképet Csilláról és az ő kisfiáról. Egyidősek és egyneműek a gyerekeink is. A hagyomány folytatódik.

Nagyon szomorúak voltunk.

Leültünk, és amennyire Danitól – aki izgatottan rohangált az ajándékaival – lehetett, röviden elmondtam, mi történt. Söhajtoztak, nehezen, szaggatottan.

Az utolsó ittlétüket emlegettük. Ruth akkoriban nagyon beteg volt.

Eljöttek még egyszer Magyarországra, hogy Ruth láthasson mindenkit, akit szeret.

Amikor elmentek, a szüleimmel megkönnyeztük őket. Elöttem van, ahogyan az ablakból integettünk utánuk, amíg el nem tűntek a saroknál. És most megint itt vannak.

Eredetileg a temetés április 27-én lett volna. Én írtam meg a gyászjelentést. Így nézett ki:

Mi a különbség Édesapám és az Isten között?

A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben Édesapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.

Esterházy: Harmónia Caelestis

Apa április 6-án 17 órakor meghalt.

27-én, 10 órakor temetjük. Ha tudtok, gyertek el, ne legyünk olyan egyedül.

Ibi, Ága, Miklós, Danika

Anya másnap felhívott, és azt mondta, nagyon szép, amit írtál, de apád nem szeretne a sok embert, beszéljük meg, ki jöjjön, és hívjuk fel őket telefonon.

Így aztán a május 11-i temetésre is telefonon hívtam meg azokat, akiket anyával megbeszéltünk, és még néhány embert, például anya barátnőit.

A temetésről nem nagyon tudok beszélni. Reggel elvittük Danit az anyósomékhöz, aztán a szüleim lakásába Ottó bácsiékért, utána a temetőbe. A virágossal azt beszéltük meg, fél tízre megyünk a koszorúért. Negyed tízre értünk oda, nem volt kész semmi. Megígérték, háromnegyed tízre hozzák a ravatalozóba.

Negyed tíz után pár perccel értünk a II-es ravatalozóba. Anya testvére és nagynéném már ott voltak.

A terem szépen fel volt díszítve. Középen állt a ravatal.

Egyszerűen nem bírtam odanézni. Hosszú percek múlva is kényszeríteni kellett magam. Egy fehér urna, rajta fehér tüll lepel, mellette egy fekete urna, tetején fekete lepel.

A szüleim.

Anya egyszer mesélte, szeretne volna, ha fehér ruhája lett volna az apával való esküvőjén is. És most ott áll a két urna, feketében-fehérben.

Hangosan sírunk Miklóssal. Biztos voltam benne, hogy nélküle nem lehetne kibírni ezt az egészet.

Lassan kezdtek szállingózni az emberek. Nekem pedig megint dolgom akadt. Mindenkihez oda kellett mennem, megköszönni, hogy eljöttek, egy-két embert be is kellett mutatni egymásnak, olyanokat, akik hírből, történetekből már réges-régen ismerték egymást, csak még sosem találkoztak.

Tíz előtt megérkezett Tóni, hozott magával egy kántort is.

A szertartásból szinte semmit sem hallottam, próbáltam semmire sem gondolni. Ebben nagy segítségemre volt anya egy volt barátnője, aki természetesen elkésett, és az ajtón kívül rekedtek között örömmel ismerte fel anya unokabátyját, aki mint az egyik fővárosi kórház idegosztályának vezető főorvosa annak idején kezelte őt. Érteni nem lehetett, amit mondott, de a lamentálás hangsúlyai és a ritmusa betöltötték a ravatalozót.

Engem szórakoztatott. Arra gondoltam, jó ez így. Mind olyanok vagyunk, amilyenek. Ha furcsák, kissé bolondok vagy éppen túl normálisak is, de együtt, mert szeretjük az anyuékát, és eljöttünk elköszönni tőlük. Nincs ebben semmi rendkívüli, csak érthetetlen és fájdalmas, de tökéletesen mindennapi.

Aztán jött egy autó, a koszorúk is befutottak, és elindultunk a sír felé. Nem volt nagyon meleg, néha sütött a nap, de fűjt a szél. A rádió esőt is mondott. Mellettünk nagy buszok mentek el, gyerekeket hoztak temetőlátogatásra, izgatottan mutogattak ránk, igazi temetést is láttak.

A sír gyönyörű helyen van, egy elhagyatott csendes részén a temetőnek. Hatalmas fák és csend.

Máskor csend, mert most egy ember motoros kaszával vágta a fűvet. Miklós némi pénz segítségével helyreállította a nyugalmat. Tóni beszélni kezdett. Megint nem hallottam semmit. Néztem az urnákat, hallottam a madarakat, a sír körül minden csupa gyöngyvirág volt.

Jó, hogy annyszor jártunk már itt korábban, ismerős volt minden. Rend volt, kipucoltuk a környéket, az apró tuják, amiket ültettünk, szépen megeredtek.

Aztán betették az urnákat a sírba. Félttem ettől, annyira mondták, milyen rettenetes lesz. Nem volt az. Látom magam előtt az ember mozdulatát, puhán, simán, óvatosan csinálta.

Amikor a sírhoz értünk, egyikük odalépett hozzám, és megkérdezte, tegyék-e helyre a sírkövet azonnal, vagy csak a temetés végén. Én azt kértem, azonnal. Pillanatok alatt megcsinálták. Rátették a koszorúkat, virágokat– Az emberek sorban álltak előttünk, részvétet nyilvánítottak, elmentek.

Egyszer csak ott álltunk egyedül. Nagyon rossz érzés volt. Nem lehet ebből a felfokozott állapotban hazamenni. Az volt a szerencsénk, hogy Ottó bácsiék velünk maradtak.

Elmentünk ebédelni a Remízbe. A kerthelyiségben kezdtünk ebédelni, közben esett, bementünk. Amikor elállt, visszahurcolkodtunk a kertbe. Négy vagy öt órát voltunk itt együtt. Ez a délután nagyon sokat adott nekem. Ültünk, beszélgettünk, kicsit sírtunk, kicsit nevettünk – emlékeztünk. Ép lélekkel nem lehet ezt másképpen csinálni.

Temetés után

A következő hétvégén kimentünk a temetőbe, eltakarítottuk az elszáradt koszorúkat. A szalagokat mindegyikről leszedtem, eltettem emlékebe. Amíg szedegettem, elolvastam őket. Bár ne tettem volna. Amit anya rendelt, azon ez állt:

Soha el nem múló szeretettel – Apa.

A miénken Miklós, Ága, Danika helyett Miklós, Ága, Dominika.

Világéletemben gyűlöltem a brazil sorozatokat, most már személyes ellenszenvet is érezhetek végre.

Miklós nevetett, azt mondta:

„Gondold el, papád milyen jól szórakozna ezen.” Ezek után leült, körülményesen elővett egy szivart, és rágyújtott.

„Gondoltam” – mondta kicsit zavartan „a mamád örülni fog a füstjének.”

Csak álltam és néztem őt. Arra gondoltam, milyen rettenetesen szeretem.

„Na, gyere már ide!”

Nekidőltem, átkarolt. Csend volt. Végre megsirathattam őket.

Aztán egyszerre rám szakadt minden. Két lakás, gyerek, főzés, takarítás.

Lassan múlt az idő, minden nap nagyon hosszú volt. Amikor láttuk, hogy nem tudok megbirkózni a mindennapokkal, befizettük az ebédet, és lett valaki, aki segített a lakások körüli tennivalókban. Az volt a legjobb, amikor megint a vidéki barátainkhoz utaztunk.

Napokig feküdtem a napon, valahogy elindult az élet megint. Sokat sírtam, de utána mindig egy kicsivel könnyebb lett.

Az, hogy mindent sikerült megbeszelnünk egymással, mielőtt meghaltak volna, és így lehet szeretetben emlékezni, nagyban megkönnyítette a túlélést. Nem kell haragudnom rájuk, és nem kell vádolnom magam. Ettől még persze nagyon hiányoznak.

Még sokáig úgy éreztem, itt vannak körülöttem. Volt úgy, hogy amikor hazajöttem és nem figyeltem, bekiabáltak nekik:

„Szasztoztok, megjöttem!”

Aztán leültem egy székre végiggondolni, hogy is van ez. Rájöttem, nem azért köszöntem, mert elfelejtettem, hogy meghaltak, vagy mert így szoktam meg eddigi életemben. Azért köszöntem, amiért otthon is, ha hazamentem, mert tudtam, hogy otthon vannak, és még

vetkőzés, kézmosás előtt bekiabáltam. Amikor úgy értem haza, hogy nem voltak otthon, akkor azt lehetett tudni. Olyan üres érzés volt. Sosem tévesztettem el, szerintem most sem.

Van még számtalan történet, apró kis szilánkok, de nem lényegesek. Ami fontos, hogy kihasználtuk legalább az utolsó pillanatokat arra, hogy rendet tegyünk magunkban és egymásban.

Tudom biztosan, hogy szerettek engem, és tudják biztosan, hogy szerettem őket. Megmutathattam nekik, hogy bajban számíthatnak rám. Ez a két hónap az én erkölcsi tőkém, ha úgy tetszik. Megadatott megélnem egy gyönyörű történetet, ráadásul mi hárman – négyen, öten – tettük azzá.

Mit mondhatnék még?

Mostanra már elmentek. Nagyon messze vannak tőlem. Ez az írás volt az utolsó szál, amivel kötöttem őket és magamat.

Most vége, hadd menjenek békében.

Svájcban élő festőművész barátnőm, miközben simogatta a macskámat, nagyon elcsöndesedett. Ez volt az oka.

Párszor már nekikezdtém leírni, de nem ment, mert tizenkét év távlatából is mindig nehezen tudok beszélni róla. Újra átélem az egészet, és még mindig úgy fáj.

Siratom a macskám

Cilike nem az első cicám volt. Nyolc évesen kaptam egy hófehér kiscicát, akit kényeztettem, szerettem – de nagyon hamar, borzasztó vége lett kis életének.

A szomszédunkban lakó cipész (közös udvar) egy napon bezárta a műhelyének szekrényébe azért, hogy fogja meg az egeret. Gondolom, a rémülettől csak kuporgott, nem fogott semmit szegény.

Ezért a cipész agyonverte büntetésül. Mindenről akkor én még semmit nem tudtam, de a véletlen úgy hozta, hogy akkor menjek el a műhelye előtt, amikor kinyitotta az ajtót. Láttam vérben feküdni a kicsi, hófehér testét. Borzasztó sokk volt.

Úgy emlékszem, ez volt az első alkalom, hogy gyűlöletet éreztem az „Ember” iránt.

Harminckét év telt el.

Már Luzernben élünk. A nyári szünidőben otthon voltam nővéreméknél Balatonalmádiban. Ő régi, híres „cicamama” volt, s éppen ottlétemkor két héthónapos kiscicája várt egy megfelelő otthonra.

Hát igen.

Nem tudtam ellenállni.

Mint a mamájuk: fekete-fehérek voltak. Cilike a kislány, Topi a kisfiú.

Cilike „vett le a lábamról” – ugyanis ő már akkor tudta, ha be akar jönni, kopognia kell. S addig kopogott, amíg ki nem nyitottuk az ajtót.

Nem volt szívem elválasztani őket, így együtt jöttek Svájcba.

Hamar kiderült, hogy Cilike engem választott. Topika is tette volna, de Cili teljesen lefoglalt magának.

Különös kapcsolat volt a miénk. Szavakkal vagy csak a gondolat útján kommunikáltunk. Szeretett mellettem ülni és nézni, hogy festek. S bár gyakran kalandozott az előttünk lévő parkban, az első hívásra rohant. „Hívtál? Itt vagyok”-kal válaszolva.

Mert Cilike beszélgetni is szokott velem. Vagy ölbe keredzkedett. Éjjel odabújt hozzám, de úgy, hogy kis mancsával mindig a bőrömet érintette. Négy éves volt, amikor tavaszi vedlés idején barnás foltok kerültek a fekete szőrére.

Most már tudom, hogy ez természetes, elmúlik magától, de akkor, a túlzott aggodalomtól hajtva elszaladtam vele az orvoshoz. S az orvos minden páciensnek örül.

Adott krémet, amivel be kellett dörzsölni a bőrét. Persze nem használt, mert nem is volt semmi baja. Én pedig újra visszavittem.

Még egy tubust adott.

Ez a második lett a végzete. Mint utólag kiderült, az egyik komponens idegölő mérget tartalmazott, s a túlادagolást már nem bírta ki.

Néhány órán belül megzavarodott. Nekirohant ablaknak, falnak. De mielőtt ez történt volna, még az első napokban nagyon szokatlanul viselkedett.

Megpróbált nekem valami nagyon fontosat mondani. Egész nap csak ölbe könyörögte magát, és én a legfontosabbat, amit kellett volna – nem értettem.

Éjjel vittük az orvoshoz. Ketrecbe zárta. Hiába könyörögtem, nem engedte, hogy mellette maradjak.

Én biztosan tudom, ha ott lettem volna vele, nem hal meg. Fürdetés, infúzió nem segített már! Reggel korán csak a kihűlt testét kaptam vissza.

A borzasztó tudat, hogy „elhagytam” őt az utolsó óráiban. Soha-soha nem bocsátom meg önmagamnak. Erőszakosnak kellett volna lennem – mekkora mulasztás!

Cilike a kis társam volt, a szívem csücske, az önzetlen szeretet! Soha ilyen veszteséget még nem éreztem. Szerettem volna én is meghalni, vele menni! Évekig álltam esténként a balkonunkon, és halkán hívtam reménykedve, hátha kibukkan a bokorból, és a szeretet erejével hazahozom.

Cilike halála napján elkezdett szakadni a márciusi hó. Fehér lett az egész világ.

Én bent ültem a meleg szobában, Cilikét kedvenc rózsaszín hálóingembe takarva ringattam, miközben István a garázsban nekiállt egy koporsót csinálni.

Döntenünk kellett, hová temessük el? – A kertünkbe nem lehetett, mert másokkal osztjuk meg, s ők soha nem egyeztek volna bele. Erdőbe, idegenbe? – Nem bírtam volna ki a gondolatot...

Így született meg a gondolat, hogy az előttünk lévő parkba fogjuk „becsempészni”. Ez nem egy nyilvános park, az öregek otthonához, egyfajta hospice-hoz tartozik.

Késő este lett, mire elkészült a koporsó.

Alulra puha párnát tettem, majd rá Cilikét a hálóingemben.

Családunk minden tagja egy-egy számára kedves tárgyat tett mellé: én a festőecsetemet.

Aztán betakartam az egészet sárga primula virágokkal.

„Megírtam” a koporsó fedelét, István lezárta, és kimentünk a nagy hóba eltemetni.

Ma is, most is siratom. S ha arra gondolok, hogy a halálom után újra együtt lehetünk, boldogság tölt el.

Négy hónapra rá meghalt Topika is. Ezalatt az idő alatt csak várta-várta Cilit, figyelte azt a pontot, ahol fel szokott bukkanni.

Aztán egyszer télvége idején elcsavargott, egy idegen kandúr belekapott a fülébe, és ez a macska AIDS-szel megfertőzte. Negyven fokos lázat semmilyen gyógyszer le nem vitte, nem gyógyította. Én Cilike halálakor elhatároztam, hogy soha többé nem akarok cicát.

De a gyerekek „megleptek” – remélve, hogy gyógyír lesz nekem – egy kiscicával Kaliforniából.

Mackey alig egy hete érkezett hozzánk, s a fertőző AIDS miatt Topikát el kellett különíteni.

A lelkiismeretem vele szemben rossz volt, mert Cilike miatt órá nem nagyon figyeltem. Az állatklinikán engedélyt kaptam, hogy nappal a ketrece mellett üljek. Tudtam, éreztem, hogy ez milyen sokat jelent neki.

Éjjel az ablakon át beszéltem hozzá. Amikor a halálos ítélet kimondatott rá, egyetlen kérésem az volt, hogy itthon a megszokott környezetében halhasson meg. A kis Mackey-t bezártuk egy szobába, míg Topikát hazahoztuk. Amint belépett a lakásba, elkezdett mesélni, mesélni mindent, ami vele a klinikán történt. Amikor István hazajött, neki is mindent elmesélt. Aztán megnyugodott. Boldogan ment aludni kedvenc foteljébe.

A kedves, fiatal orvossal, aki eljött hozzánk még „büksizott” is, miközben a „mélyaltatót” kapta. Itt Istvánnak kellett helytállnia, én a másik szobában imádkoztam.

Őt is egy hálóingembe csavartam, és addig simogattam, amíg teljesen ki nem hűlt a kis teste.

A koporsó készítése megint a férjem feladata volt.

Mackey cicánkat kéthetesen találta a lányom Kaliforniában; s a fiam hozta el Svájcba. Húsz órát utazott, az orvos szerint is kész csoda, hogy életben maradt.

Mackey-baba családunk fontos tagja lett. Mondjam azt, hogy a királynőnk? – A gyerekek már régen nem velünk laknak. Mackey-babát sok mindenre kellett megtanítanom, mert az édesanyját nagyon korán elveszítette. Fürdettem (a sok bolha miatt, nem tudta,

hogyan kell megfogni...) mancs-mosást mímeltem, fára másztunk együtt, sétáltunk minden éjjel, bújócskáztunk.

Tizenhárom éves, de ma is csak velünk együtt megy sétálni.

Cilike és Topi nem voltak ivartalanítva. Topikának ezért kellett meghalnia.

Mackey-babának antibébi tablettát adtunk – majd szült két kicsit, akiket megtartottunk, hogy ne legyen olyan magányos. Aztán ivartalanítottuk.

Példás édesanya volt. De hat hónap után, annak rendje s módja szerint el kellett volna menjenek „világgá” a gyerekek, de maradtak.

Azt, hogy én csak babusgatom őket, meg lefoglalom magamnak – helytelenítette. Nőgyűlölő lett. Előbb a fiamat – majd, hogy ő elköltözött, a férjemet fogadta kegyeibe.

Sőt. Nagy szerelem lett belőle.

Engem elvisel.

Erős karakter.

Festettem róla egy portrét, Svájc királynője címmel.

Selymes szőrű, gyönyörű tigris.

Néhány hónappal ezelőtt úgy láttam, nem olyan fényes a bundája, mint szokott. Nem mentem azonnal orvoshoz, István is emlékezett Cili elhamarkodott kezelésére. De két hónappal ezelőtt mégis elvittem. Rákot állapítottak meg. Olyan váratlanul ért, hiszen nemrég vittem oltásra, és látszólag minden rendben volt. A három lehetőség közül – műtét, kétséges kimenetellel, kemoterápia, vagy hazajönni, és várni a Jóisten akaratát – leghumánusabbnak a harmadikat találtam.

Kisírtam a szememet.

Kétségbeesve telefonáltam a nővéremnek, és tőle megtudtam, létezik macskáknak is Béres csepp. Néhány nap múlva kérésemre meg is érkezett a postámmal. Mackey – akkor már napok óta semmit sem evett, ernyedten feküdt étlen-szomjam – óránként tettem a nyelvére egy kis sűrített tejet, meg vitaminkrémet. A Béres csepp egyszeri bevétele után elindult enni, majd falni kezdett, kigömbölyödött, a szőre újra fényes lett, és felvette régi életritmusát. Az orvosi rendelőt úgy hagytuk el, hogy maximum két-három hónapot élhet még (a vérkép után).

Két hónap telt el azóta.

Ezalatt az idő alatt megnyugodtam, megtanultam a betegség tényét elfogadni, és bár tudom, hogy csak időt nyertünk, de most minden nap ajándék, különösen szép ajándék és boldogság. S ha ennek a csodának, amit most élünk váratlanul vége lesz, akkor is megajándékozottnak érzem magam.

Mackey itthon, velünk marad az utolsó percig, és ha eljön az ideje, István karjában fog elaludni.

(Édes Elaine,

Tudod-e használni, amit leírtam?... Olyan nagyon és újra átéltem az írottakat, hogy most azonnal innom kell egy whiskyt.)

Ez az elgondolkoztató, rövid írás akadt a kezembe. Nem tudom kitől kaptam.

Gyászolnak az állatok

Olvasom, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltoztak az állattartási szokások, a macskák a ház körüli lét laza kapcsolatából bekerülnek a lakásba, a családi életbe, és családtaggá lépnek elő. Sőt, egyre többször tapasztalható, hogy a macska, kutya él együtt a családdal. A lakásban élők kezdenek megtanulni együtt élni egymással, komoly életre szóló komoly barátság is alakul ki közöttük. Saját kertben tartott macskáim között is – csodálkozva láttam olyan szoros barátságot, hogy egymás mellett jártak, összesimulva, egymást nyalogatták, együtt ettek és aludtak, együtt játszottak, összegömbölyödve, egymást átölelve szunyókáltak, kölykeiket, legnagyobb ámulatomra, közösen szoptatták. Ennek van árnyoldala is, hiszen ha egyikük elpusztul, a gazdának a saját fájdalmán kívül még a megmaradt macska gyászával is meg kell küzdenie. Mint a felnőtt embereknek, amikor a gyermekek gyászával is törődni kell; ismerni, érezni, mi zajlik le a gyermekben.

Az amerikai állatvédő liga folyóirata, az Animál Watch 2000-ben közölte le azt a tanulmányt, amelyben a hatvanegy macskát gyászoló macskát, nyolc kutyát gyászoló macskát, száznégy kutyát gyászoló kutyát, tizennyolc macskát gyászoló kutyát és tulajdonosaikat vizsgálták.

A vizsgálat tárgya az elhunyt állat, a túlélő állat, és annak viselkedése, valamint az elhunyt állattal való kapcsolat volt. Noha voltak kutyát gyászoló macskák és macskát gyászoló kutyák is a vizsgálatban, kiderült, hogy a gyász az azonos fajhoz tartozó társ elvesztésekor erőteljesebb. Az esetek háromnegyedében a mosakodás, az agresszió és az üritési szokások nem változtak, az alvás és az evési szokások igen, továbbá megváltozott a vokalizáció és az önbizalom mértéke is, mind a kutyák, mind a macskák esetében. A macskák tizenegy százaléka többet evett, mint előtte, ötven százaléka kevesebbet, és csak hat hónap elteltével tért vissza a régi étvágy. A macskák nyolc százaléka erőteljes étvágyvesztésen esett át, és két macska halálra éhezte magát. A macskák fele sokkal többet „beszélt”, míg húsz százaléka a szokásosnál csöndesebb volt. A macskák felének önbizalma nem változott, egynegyedük önbizalma csökkent, hét százaléka pedig nőtt. A megnövekedett önbizalmat magyarázhatja a két macska közötti viszony, amelyben az elpusztult macska volt az uralkodó személyiség, aki elnyomta a társát. De az is lehet, hogy az egyedül maradt macska és gazdája között kialakuló új viszonyban a gazda több figyelmet fordított a macskára, s ezzel növelte önbizalmát. A macskák harmincnégy százaléka követelt több figyelmet a gazdájától, húsz százaléka pedig kifejezetten csüggeni kezdett a gazdáján. Más macskák ugyanakkor visszavonultak, elhúzódtak a családtagoktól, és tíz százaléka egyenesen kerülte a kapcsolatot a gazdájával. A macskák negyvenegy százaléka elvesztett barátja kedvenc pihenőhelyét részesítette előnyben a sajátjával szemben. Ez az állapot két héttől hat hónapig maradt fenn. Sok gazda számolt be arról az igyekezetről, amellyel a macska kutatott elvesztett társa után, mintha nem értette volna, mi is történt valójában.

Érdekes megfigyelés volt, hogy azok az állatok, akik láthatták társuk tetemét a halál után, jobban el tudják fogadni az elvesztését, és nem keresték. Ez inkább a kutyák esetében volt gyakori. Az az időtartam, amíg a társ elvesztését valamilyen módon gyászolták, mind kutyák, mind macskák esetében egy-hat hónap volt. A megnövekedett szeretetvágy múlt el a legnehezebben, az állatok harminckilenc százaléka egy hónappal később is, harminchat százaléka hat hónap múltán is fokozott figyelmet igényelt a gazdájától. Az evési, alvási, vokalizációs és az önbizalom mértékével kapcsolatos új viselkedésformák hamarabb, kettő-négy hét múltán, tértek ismét normális mederbe." Ezen időtartamok feltárása gyakorlati

jelentőséggel bír a gazdák számára, mert sikertelen lehet egy új macska vagy kutya befogadása abban az időben, amikor a magára maradt állat még gyászol. A megfelelő időpont kivárása ezen felül a gazda számára is kedvező, hiszen az új macskát nem az elveszett pótlásaként, hanem sajátjogú kedvencként tudja majd elfogadni. Ez az érdekes tanulmány végre rámutat arra, hogy az állatok is gyászolnak, valamint arra is, hogy mit tehet a jó gazda értük.

A kutyák gyászáról történetek, legendák szólnak, kimegy a gazdája sírjához és ott pusztul éhen. Mikor Gurut, ír szetter kutyánkat másnak kellett adnunk, nem evett és nem ivott. Azt mondta az állatorvos, vissza kell vinni a gazdájához, ha nem, elpusztul.

Tűnődöm. Miről is van szó? A majom anya egy darabig még magával hurcolja halott kölykét, kurkássza, simogatja. Az elefántok meghalt társukat, mielőtt elhagynák, ágakkal letakarják. Macskáim velem jöttek a ház közeli erdőbe, elkísértek, mikor egyik társukat temettem – de sem a felismerésnek, sem a gyásznak nem adták jelét.

Mi számít? A kapcsolat milyensége? A jelenlét hiánya?

A kutyák és a macskák életidejét összehasonlítottam az emberével, arányosítva körülbelül annyi ideig gyászolnak, mint mi. A tünetek is részben azonosak: evés, alvás, kötődési problémák.

Egyik szülő azt mondta nekem „elidegenedtem a saját gyermekeimtől, amikor az anyám meghalt. S az volt szörnyű, hogy életemben először akkor pofoztam meg őket, olyan rosszak lettek.” Persze, mert ők is gyásztak, a maguk módján. És nem kapták meg a kívánt gyöngédséget.

A másik szülő: „Csak akkor engedett egy kicsit a szorítás, mikor a férjem meghalt, ha a lányom mellett volt.”

Keveset látott barátnőm Pozsonyban él. Haja őszül, gyermekei kiröpültek, sokat gyászolt már.

Amikor a macskával együtt gyászoltam

Öt éve hunyt el a mamám, aki Érsekújvárott lakott kertés családi házban. (Tizenöt évvel élte túl papámat.) Csendben, egyedül élt ott, eleinte két kutyával és néhány macskával, akik az udvaron „laktak”. Évről évre kiscicákkal örvendeztették meg a család apraját, akik gyakran jöttek a nagymamámhoz.

Papám halála után Buksi (az anyakutya) kezdett szomorkodni, majd megbetegedett (daganat keletkezett a hasán). A fia – Bigi – vidám, „mosolygós” kutyus volt (sky-terrier). Autóval vittük őket oltásra. A vakcina rossz volt, mindkét kutya napokon belül kimúlt. Utolsó napjaikban elbújtak, fájdalmukkal egyedül akartak maradni. Én nem voltam akkor jelen, nem tudom, hogyan viselkedtek.

Mamámnak maradtak a macskák. Tigrisszőrű cirmosok voltak, egy nőstény és egy kandúr. Láthatólag férj-feleségként éltek, nagy egyetértésben, többszöri kiscicáikkal együtt, akik mikor megnőttek, elcsavarogtak, legtöbbször örökre. Egy alkalommal ültünk a vén diófa alatt az udvaron, amikor a nősténymacska éppen elleni készült – ott a füves udvaron, a diófa alatt, a közelünkben. Furcsa és megható látvány volt, ahogy a kandúr óvatosan fölé mászott, és mind a négy lábával segített neki, pontos időközökben nyomta a hasát. (Nem az emberek találták ki az apás szülést!)

Ez a kandúr, Mincó, nagyon intelligens volt. Családtagként szerettük, mert a viselkedése bámulatra méltó volt. Mindig a mamám körül tartózkodott, ha kiment az udvarra, kertbe, ment vele.

A lépcsőn volt egy pihenő, ott őrizte éjszaka is a mamát.

Amikor a mamának szüksége volt az ápolásomra, elmentem nyugdíjba, hogy ott lehessek mellette. A kandúr velünk szenvedett, amikor a mama már nagyon gyenge volt. Kilencvenhárom és fél évesen halt meg.

Halála után a temetésig még ott maradtam és utána megkértem a szomszédokat, hogy etessék Mincót. (Közben a nősténymacska és a kandúr között megromlott a viszony, ha odajött, a kandúr nem szívelte, morgott és sziszegett rá. Lehet, hogy egy „harmadik” volt a dologban, gondoltam.) Visszautaztam Pozsonyba, majd körülbelül két hét múlva visszamentünk a férjemmel. Mincó megérezte, hogy ott vagyunk, rögtön megjelent és láthatóan megörült (dorombolva simult a lábamhoz, igényelte, hogy simogassam). A szomszédoknál evett, simogatták is, mégis végtelen szomorúság és magányosság látszott a szemében.

Újra el kellett utaznunk, és úgy tíz nap múlva megint odamentünk. Mincó el sem mozdult az ajtóból, szomorúan várta, hogy törődjenek vele. Ideges volt, nézett rám szemrehányóan és könyörgött a szeme, hogy ne hagyjam el. Majd megszakadt a szívem, mert tudtam (és ő is tudta!), hogy másnap el kell hagynom. Egész este simogattam, valami tragikus volt abban a néma állatkában. Besötétedett, és én sem tudtam otthagyni őt az udvaron, lassan, nehézkesen dörzsölődött a lábamhoz. Minden szőrszála könyörgött a szeretetért. Utána még többször kimentem hozzá, hogy megsimogassam. Fájdalmasan nézett utánam, és mellső lábával akadályozta, hogy becsukjam az ajtót.

Estére a férjem lázas lett, nagyon rosszul érezte magát. Keveset aludtam. Éjjel két óra tájban nyávogást hallottam. Sohasem bocsátom meg magamnak, hogy nem mentem ki hozzá. Nem gondoltam, hogy akkor halhatott meg. Reggel úgy találtam a lépcsőn, már hidegen,

szétnyújtott lábakkal és kinyújtott szép hosszú farkával. Már meg volt merevedve. Igazából akkor lett üres a ház, ez a macska addig ott őrködött. Őrizte anyám emlékét.

A férjem lázasan feküdt, én zokogva próbáltam sírt ásni neki az udvaron, de nem bírtam. Szét volt nyújtózkodva, nem fért bele a gödrömbe, tovább meg már köves volt a talaj. Nemsokára jött értünk az autó, hogy elvigyen Pozsonyba. Nem maradt más megoldás, mint a kuka-sír, a kuka-koporsó. Raktam bele puha leveleket, és belegyömöszöltem Mincót, rá megint leveleket raktam, és bőgve lezártam a kuka fedelét.

Hát ez a Mincó halálának szomorú története.

Ezt az élményt még ennyi idő múltán is sírva tudom leírni. Nem ezt érdemelte ez a hűséges, okos és érző állat. Az ember tanulhatna tőle emberséget, jobban gyászolta anyámat, mint én.

Buksi, aki olyan elementárisán szenvedett az elveszett szerelem miatt, ma ragyogó, élete célját is betöltő asszony.

Van-e a szerelemnél nagyobb veszteség?

Sose hittem volna, hogy a lelki fájdalom rosszabb, mint a fizikai. Pedig tulajdonképpen hasonló tünetekkel jár, illetve összefüggésben vannak egymással. A szív szúr és hasogat, a lélegzet akadozik. A sírás úgy csiklandozza az embert, mint amikor vissza akarunk fojtani egy tüsszögést. Az írás állítólag segít, pedig most rosszabb, mert amit vissza akartam tartani, az most kijön. Nem tudom, miért vagyok annyira oda, nem is beszéltem vele, de szerettem volna, ha odajön. Érdekes, hogy úgy szégyellem magam a gép előtt, mintha személy lenne. Tulajdonképpen magam előtt is szégyenkezem, mert nem tudom felfogni, illetve elfogadni a valóságot, amivel a lelkem mélyén tisztában vagyok.

Minden napom egy várakozás, nem tudom mire, vagy kire. Lehet, hogy egy fiút várok, lehet, hogy azt, hogy megváltozzon az életem, lehet, hogy a Kutasit. Ezért ülök itthon. Mert állandó készenlétben vagyok, hogyha valami történni akar, akkor itthon találjon. Lehet, hogy rá várok. Néha jó lenne elmenekülni, amikor kudarc ér, behúzódní a legkisebb sarokba, hogy semmi bántalom ne érjen a külvilágból. Az a bajom, hogy tavaly ilyenkor éppen most csókolt meg először. Nézem az órát, és minden újból pontosan az eszembe jut. Most találkoztunk, most mentünk lifttel, most töltötte ki a konyakot. Az egész mai nap kísértetiesen hasonlított a tavalyira. Az idő, a koszorúzás, a busz, és ma szerettem volna, hogy minden újra megismétlődjön. Azt hittem, hogy ennek a dátumnak van valami ereje, eddig türelmes voltam, vártam az „időmet”, most úgy éreztem másodszor is szakítottak velem. Nem borít ki annyira, mint márciusban, mert szavakkal közölte, ilyenkor mindig van egy kis reménysugár. Karonfogva ment egy lánnyal, ami nem különös dolog, de sajnós az ösztönöm azt súgta, hogy valami közük van egymáshoz. Rémes volt nézni, mert úgy éreztem, hogy elfoglalták a helyemet. Mit keres ez a lány mellette? Nekem kellene ott mennem. Senki sem sejtene, hogy bögök, én magam se hittem volna pár évvel ezelőtt. Nem hiszem, hogy tudna tőlem olyat kérni, amit ne tennék meg. Mindig irtóztam a betegektől, és ezzel együtt járó kényelmetlenségektől, és kicsit undorodtam is. Magamtól is, amikor beteg vagyok. Ma elnéztem messziről, és arra gondoltam, hogyha nyomorék lenne, vagy idióta, akkor is szeretném. Lehet, hogy az emlékébe vagyok szerelmes, ami március óta állandóan kísért. Ezzel ébredek és ezzel kelek, neki öltözködöm és neki csavarom a hajamat, ha nincs a buszon, nevetni sincs kedvem, és nem érdekel, hogy áll rajtam a kabát.

Nem szeretem a vásárnapokat és az ünnepeket, mert távol van tőlem, a munkahelyemen jó, mert mindig a közelemben van. Ha háttal állok a buszon, akkor is tudom, hogy fent van vagy sem. Nem tudom elviselni a bizonytalanságot, mert nem tudok védekezni és viselkedni sem– Minden nőiesség és kacérság kiveszett belőlem, sem mással, sem vele nem tudnék elkezdni semmit. Ezért várok, hogy jelentkezzen, és ezért vagyok készenlétben, nincs bátorságom a kezdeményezéshez, túlságosan megsérültem. Mindent le tudnék, illetve el is felejtettem, és két hónap is boldoggá tenne, mert lenne mire emlékezni az elkövetkezendő tizenben. Nem tudok az órára nézni, azt hittem, hogy én voltam a hibás, pedig tudom, hogy nem. Inkább magamra vállalnék mindent, csak őt ne bántsa senki, mert azt nem tudom elviselni, muszáj védelmeznem, bár nem szorul rá. Pont úgy vagyok ezzel a szerelemmel, mintha lemaradtam volna valamiről, mintha megvalósulhattak volna az ábrándjaim, csak valaki megakadályozott benne. Nem vagyok képes szembenézni azzal a ténnyel, hogy ez a valaki ő volt.

Fásultság, közöny, kiégettség. Ha leugrálnának a cserepek a polcokról, ha rám szakadna a mennyezet, ha levágnák a fél kezemet, azt se bánnám. Befeküdnék csizmástul az ágyba, és azt se sajnálnám, ha nem ébrednék fel többet. Hirtelenjében nem tudnám megmondani, mihez lenne kedvem. Saját magamnak is terhemre vagyok. Unom ezt az állandó nyavalygást, nem tudok magammal mit kezdeni, és nem is próbálok. Jó lenne, ha kibőghetném magam, ha valamit érezni tudnék.

Bénultság van rajtam, se fizikai, se szellemi munkát nem lennék képes elvégezni. Jó lenne aludni és valami másra felébredni, vagy egyáltalán nem. Ilyenkor mindig az jut eszembe, hogy minek van értelme egyáltalán? Húsz-harminc év robotolásnak, és nézni, hogy másoknak sikerül? Ha lehetne egy kívánságom, akkor az lenne, hogy minden különösebb átmenet és fájdalom nélkül meghaljak. Ha lehetne három kívánság, ami beteljesülne, akkor jobbat is kívánnék, mert tudom, hogy a pesszimizmus nem alaptermészetem, és minden elmúlik idővel.

1. – Elmúljon a szerelem, és soha többé ne találkozzam ezzel az érzéssel.
2. – Elkerülni innen messzire, más országba, és egészen új életet kezdeni.
3. – Mindegy, hogy itthon vagy máshol, valami eredményt elérni, valamit végre felmutatni, nem mindig falakba ütközni.

Nem haragszom senkire és semmire. Végig tudnék nézni bárgyún egy kivégzést vagy egy műtétet. Ki tudnék éjjel menni a temetőbe, és kabát nélkül az utcára. Átlépnék egy halotton vagy egy részegen, és nem lepődnék meg, ha megtámadnának. Semmin sem lepődnék meg. Lerántanám a függőnyt, és lassan kiejteném a kezemből a vázát. Apróra tépnék egy újságot vagy egy könyvet, és szétszórnam a szobában. Lefejtenék egy kötött pulóvert, és megrágnám a takarót. Most röhögöm kell. Azt hiszem, megbolondultam.

Még nem jöttem rá, ma mi bajom van. Haragszom mindenkire, minden rosszról más tehet. Tehetetlen vagyok és élhetetlen. Minden marad a régiben. Ölni tudnék. Ilyenkor, ha valaki közeledik hozzám, megbénulok, megfagyok, és semmi kedvességet nem tudok viszonzni. Gyűlölöm Kutasit. Nem tudom, mit tudnék vele csinálni, ha a kezem közé kerülne. Nem tudom elviselni, hogy semmibe vesz, nem figyel rám, pedig mindent elkövetek, hogy észrevegyen. A sértett hiúságom és önérzetem lázad közömbössége miatt. Káromkodni akarok, és belerúgni az ajtóba, a világba. Jó lenne véresre harapni a számat, valakit megverni. Értelmetlenül törni, zúzni.

Földön fetrengeni, bántani, megbotránkoztatni, fájdalmat okozni az embereknek. Érezzék ők is, milyen, ha megalázzák az embert.

Idegésítenek ezek a szelíd, színes virágok az asztalon. Miért ez a csend? Látszólag minden nyugodt, de nem szeretném kifordítani a világot a sarkából. Szét kéne tépniem az új kabátomat! Végig karmolni a képét, letépni róla a ruhát. Gyűlölöm, utálok, uralkodik rajtam, hatalmában tart, és nem tudok szabadulni tőle. Nagyon szeretem.

A szerelem nem más, mint vérkeringési zavar. Ezzel próbálom nyugtatgatni magam, de nem lehet számításon kívül hagyni ezt a remegést és fogvacogást, ami rajtam van. A vér összevissza rohangál bennem fel és alá, időnként lüktet, és egészben véve nagyon kellemes érzés, csak sajnos nem lehet úgy leírni, mint egy életjelenséget. Jaj de meghúznám a szakállát, meg a bajuszát, mindig abba szoktam kapaszkodni. Nem tudom, mit adnék egy újra vele eltöltött éjszakáért! Lefeküdnék mellé ruhátlanul, és nem nyúlnék hozzá, csak érezni szeretném teste melegét. Órákig tudnám nézni, letérdelnék elé, és teste minden részét végigcsókolnám. Mindig olyan illatos volt. Istenem, ha egyszer még viszonzhatnám gyenge, erőtlén ölelését. Szegénykém nem nevezhető túlságosan férfiasnak, de én azzal is megelégedtem, ha fogta a kezemet.

Az én energiám és temperamentumom kettőnek is elég volt. Második férfi volt az életemben, mégis úgy éreztem, mintha az első és egyetlen lett volna. Soha nem hittem, hogy a csókolózás más, mint kellemes időtöltés, egészen addig, amíg ő meg nem csókolt. Különös

íze volt, lehet, hogy ez most úgy hangzik, mint egy sláger refrénje, ami mögött nincs különösebb tartalom. Ha hozzám ért, vagy

megsimogatott, elfejtettem, hogy rajta és a szerelmen kívül más is van a világon. Behunytam a szemem, s a hidegben sem fáztam, elfelejtettem, hogy fáj a hasam, mi vár rám holnap. Magamhoz húztam a fejét, beletemetkeztem a szakállába, és azt hittem, senki sem bánthat, semmi rontás nem fog rajtam. Kikísértem a kapuba, és nem tudtam elengedni, mindig féltem, hogy utoljára látom.

Tisztában voltam vele, hogy jobban szeretem, mint ő engem, és állandó bizonytalanságban éltem. Ha megfogta a kezem, elöntött a forróság, elakadt a lélegzetem, még most is, ha rá gondolok. Nem vettem észre, hogy pocakja van és vékony lába, gyönyörűnek találtam. Nem akartam tudomást venni arról, hogy számára a szexualitás csak teher, és nem is igen igényli. Felruháztam férfias tulajdonságokkal és tettekkkel, azt hittem, nincs még egy ilyen fiú a világon. Most, amikor tudom, hogy mi az igazság, amikor próbálom felfogni és a vigasztalni magam, most előttem van, ahogy szeretkezés után fürdetett. Milyen suta volt – de nekem csodálatos, mert szerettem.

Negyvenéves, elvált férfi fogalmazza meg, írja le magának – és ennek a könyvnek -, mit jelent a szakadás, kilépés a családból.

Szakadások

Az apaság elvesztése

– Mit jelentett, mikor el kellett hagynia a házat, az apaság elvesztése?

– Hm... Elgondolkodtató így a kérdés, mert benne van, hogy a „veszteségtortából” csak egy szelet az apaság elvesztése. Mert ennek a szeletnek is különböző rétegei vannak. Milyen érdekes, hogy mikor „valódi” apa az ember, akkor ezekkel nincs is tisztában. De egy-egy esemény, egy-egy érzés felvillantja a rétegeket. Például tegnap hatalmas hó esett, ahogy gyalog mentem haza, belepett teljesen, mint egy hóembert. Elgondoltam, hogy ilyenkor, ahogy az ember az egész napos tevékenység után megérkezik haza, havasan, milyen jó egy biztonságot adó család. Engem nem várt senki.

– Vagy megfordítva: a gyerekeknek mit jelent, amikor az apa megérkezik, mint egy hóember?

– Igen, ez is igaz. De tegnap nem is az fájt, hogy üres lakásba érkezem. Az villant be a gyermekkoromból, hogy a sötét, havas, sokszor nyomasztó téli estéken milyen jó volt hazaérkezni a testvérek közé, a családba. A biztonságot adó fészekbe. Ezt az oldalát éltem meg mint veszteséget, hogy nem látom, ahogy a gyermekeim megérkeznek a saját családjukba. Ami egyébként észrevétlen, ha az ember éli a szokványos rohanó életet. Világossá vált aznap, hogy mindenből én már kimaradtam, kimaradok. Hogy mit jelent az apaság, akkor kezdtem egyre jobban látni, amikor elveszítettem. Tehát olyan aspektusai vannak, amelyek eddig nem voltak tudatosak.

– Elmondaná?

– Egy másik szembesülésem azzal, hogy kint vagyok az apaszerepből a következő történethez kötődik: vasárnapi apukaként vittem haza édesanyjukhoz a gyerekeket, mikor kitört a kocsiban a veszekedés közöttük, hogy az ablak lehúzza vagy felhúzza legyen. Márkónak (ő a legidősebb) melege volt, hátul a lányok pedig fáztak, és sehogy sem jutottak még a testvéri szeretet nevében sem kompromisszumra. Eljutott a veszekedés addig a fokig, hogy Márkó azt mondta, hogyha ezt tudja, akkor inkább busszal ment volna haza. Számomra ez nagyon bántó volt, mert úgy terveztem a napomat, hogy le tudjam vinni őket Szántódra, tehát, nem buszra raktam őket, erre szántam az időt, benzinköltséget, mindent. Megsértődtem, és amikor megsértődtem, megdöbbsentem. Én, az apja, megsértődtem a saját gyerekekre? Csak arra szoktunk megsértődni, akivel nem tudjuk megbeszélni a problémáinkat. Végiggondoltam: ha rendes apja vagyok, aki a nevelésbe hétköznaponként is bele tud szólni, akár a félmondataival is, egy ilyen helyzetben megállok a legközelebbi buszmegállóban, és azt mondom: szállj ki, és várd meg a buszt! Nagydarab, tizenkét éves gyerek nem fog elveszni. Erre a szemtelenségre, amit egy együtt töltött nap után megengedett magának, ezt kellett volna tennem. Ehelyett megsértődtem, és vittem őket tovább, haza.

– Ez azt jelentette, hogy elvesztette az apaszerepet?

– A „nevelő” apaszerepet. Egyszerűen egy ilyen bonyolult helyzetben, ezt nem tehettem meg, mert haza kellett vinnem őket időre. Ha velük élek, akkor ezt helyre lehetett volna tenni, ehelyett egyszerűen cukrosbácsi lettem...

– ?

– Cukrosbácsi lettem azáltal, hogy ritkán találkozom a gyerekekkel, és hogy a találkozás nem a hétköznapi élet természetes keretei között zajlik, hanem egy kicsit kiemelt, ezáltal kicsit ünnepi hangulatban. Nagyon örülünk egymásnak. Lehet ilyenkor a gyermekek kérdésének ellenállni? Könnyen hajlik az ember arra, hogy „igen”-t mondjon és kényeztessen, hiszen a sok napja összegyűlt szeretet átadására csak egy-két napja van... Igazából nagyon nehéz tartalmasai! eltölteni. Ebbe kell belesűríteni mindent, automatikusan kompenzálni akarja az ember a jelenléte hiányát, és észrevétlenül automatikusan kompenzálni akarja az ember jelenléte hiányát, és észrevétlenül már kész is a cukrosbácsi-szerepre. Idővel rájöttem, ez nem az én műfajom. Én arra vágytam, hogy a hétköznapi életben legyünk együtt. Én a hétköznapiakat szeretem, akkor is, ha látszólag szürkén zajlik az élet. Még akkor is, ha az együttlétek nem annyira intenzívek, nem hatalmas beszélgetések, lehet, hogy csak félszavakat mondunk egymásnak, de aktuális félszavakat. Az ember a gyerekeivel a közös tevékenységekben van együtt. Ez hiányzik. Nem pótolja igazából a hétfégi apaság.

– Elveszítette a szürke hétköznapiakat, a fészek biztonságát, a nevelés lehetőségeit. Hogy érzi, visszafordítható-e az elvesztés, az apaság elvesztése?

– Volt részem egy kis visszaszerzésben. Egyik este én voltam velük a szántódi házban, Anna (a volt feleségem) nem volt ott, valamilyen más programja volt. Márkó felháborodott azon, hogy Borika (ő a legkisebb) a papucsába bújt, és kiment benne az udvarra. Saras lett a papucs, mondanom se kell. Márkó borzasztóan felháborodott ezen. Valahol jogos is. Egyre keményebb hangon próbálta rávenni Borit: „Bori, pucold meg a papucsomat!” – nógatta, persze eredménytelenül. Annyira kiborult, hogy kereste, milyen bosszút állhasson. Értelmetlen, feszült helyzet volt, éreztem, hogy nem tud túllépni ezen a papucsügyön. Végül belebújt a Bori papucsába – negyvenhármassal a harminchatos papucsba – és kiment szépen a sárba. Nem tudtam lebeszélni arról sehogyan, hogy ne álljon bosszút. Az egészben az volt a „pláne”, hogy ezzel nem a gyereken állt bosszút, mert Bori ezt a papucsot úgysem fogja megpucolni, tehát csak a lakás lesz tele sárral. Tehát, igazából az édesanyjával szúr ki Márkó. Hát, Annának sem lehet könnyű, ha ilyen küzdelmekben van része! Éreztem, hogy egyre mérgesebb leszek, de hagytam – tudatosan hogy még mérgesebb legyek. „Ha ti így szoktatok viselkedni, akkor írok Rómába a pápának, és édesanyátokat szentté avatják.” – dörögtem rájuk. A sáros papucsokat pedig Márkóhoz vágtam, hogy azonnal pucolja meg. Nagyon érdekes volt. Márkó felvette a papucsokat, mint a villám, lepucolta, és mintha mi sem történt volna, egyszerűen, természetesen leült az asztalhoz vacsorázni. Azt éltem meg, hogy szükségük van a korlátra, arra, hogy néha határozottan helyre legyenek téve. Otthoni környezetben ez természetesen alakul a szokások, a mindennapok során.

– Sikerült aznap este visszaszerezni az apaságot?

– Igen aznap este, talán... De ez csak egy morzsa volt. Vannak dolgok, amelyek örökre elvesztek. Látni kell, hogy telnek-múlnak az évek, a gyerekek nőnek. Alig látom, ahogy nőnek. De azért hálás vagyok, hogy legalább ennyit láthattam belőlük. Márkó, Nóri már kamaszodik, már csak Bori a kis bújós. Elveszett ez az „odabújás”. De más is elveszett. Ami nem is volt... Nem tudom, hogyan lehet elmondani, hogy milyen rétegei vannak az apaságnak, van olyan rétege, ami nem tudatos az emberekben, az, hogy mit jelent a genetikai apaság. Mindenkinek, aki apának hiszi magát, ez természetes dolog. De amikor kiderül, hogy nem ő az apa – az megrázó. Három gyerekem van, egy fiam és két lányom, és a válásomkor derült ki, teljesen véletlenül (valaki elszólta magát), hogy a harmadik gyerekemnek, az én kis tündéremnek nem én vagyok a vérszerinti apja. Amikor megtudtam ezt, Bori hatéves volt. Szörnyű dolog az, amikor kiderül, hogy az a gyerek, akit ugyanúgy szeretek, mint a másik kettőt, annak élete csaláshoz kötődik. De én akkor is ugyanúgy szeretem. Onnantól kezdve, hogy ez a felismerés megtörtént, és azt is tudom, hogy ki az apa, látom azokat a vonásokat, amelyek eddig nem tűntek fel. Látom, és ez belém hasít. Azt nem mondom, hogy mindig, de bármikor. Aztán a belső jegyei. Mostanában nagyon látszik, hogy olyan, mint az édesapja, aki

művészcsaládból származik, a rokonok között van faszobrász, textiles, keramikus. És ez a kislány fiúsan faragni szeret, bicskára vágyik. Döbbsenten figyeltem, hogy a házépítés során ő jött segíteni „szerelni”. Fűben, fában, kőben ő látja meg a szobrot... A kicsi tündér, aki pusztán léteével hordoz fájdalmat számomra. Ez olyan, mint amikor valaki allergiás egy ételre, ami alapvetően fontos, alapvető étel, amit meg kell enni, viszont ha megeszi, akkor abba akár bele is pusztul... Borzasztóan hiányzik, látása pedig sebeket tép fel – újra meg újra. Hát, az aztán végképp nem visszafordítható veszteség. De Borival kapcsolatban nem is jó szó a veszteség, sokkal jobb szó a vereség, mert fájdalommal jár...

– Milyen ez a fájdalom?

– Szörnyű, de talán csillapodó. Nem lehet változtatni a dolgon, a sebemet oda kell nyújtanom feltépésre újra és újra, hiszen Bori nem tud semmit, neki egyelőre én vagyok az édesapa. Ha nem lettek volna gyerekek, azt hiszem, a válás sokkal könnyebb lett volna. Annával minden kapcsolatot megszakítottam volna, kitakarítom az életemből. De nem lehetett, mert a gyermekek ott voltak, őket nem lehetett elhagyni. Ez az erő nem hagyott elfutni, a kínjaim ellenére sem. Mindez azért jutott eszembe, mert ez a „futnék a helyzet elől, de nem lehet” érzés hasonló a Borkával kapcsolatos érzéseimhez. Az elején valahányszor a gyermekeimre néztem, elfacsarodott a szívem, csak a szétesett családomat láttam bennük. Ez a keserűség mára már elmúlni látszik, de a Bori-keserűség vajon meddig tart?

– Mióta tart? Hány éve?

– Májusban lesz három...

– Az ünnepek? Karácsonykor mit veszített? Az első karácsony gyerekek nélkül, mit jelentett?

– Nem tudom elmondani... Azért, mert nem volt... Nem volt karácsony! Viszont az utolsó közös karácsony, az szép volt. Amikor kiderült, hogy borul a házasságunk, és eljött a karácsony ideje, éreztem, hogy ez lesz az utolsó, amit még együtt tölt a család. Éreztem, hogy nem bírom lelkileg már sokáig, ezért próbáltam olyan ajándékot adni a gyerekeknek, ami maradandó, és elkíséri őket az életükben. Csináltattam mindegyiknek egy nagyon szép tűzzománc képkeretet, melybe beletettem egy ősi ír áldásnak a szövegét. Úgy kapták meg a „karácsonyi bevonulás” után az ajándékbonthatás előtt, a feldíszített fa mellett, mindegyik gyereket magam elé térdeltettem, és...

– Letérdepeltette a gyerekeket... ?

– Igen, külön-külön. Márkóval kezdtem. Ahogy ültem, a feje a mellkasomig ért, Nóri, majd Bori, az ő feje már csak az ölemig... A fejükre tettem a kezemet, és elimádkoztam az áldást: „Áldott legyen a fény, mely rád világít, és a fény, mely benned van...”, végig... Aztán megkapta mindegyikük más-más keretben a szöveget. Azóta is az ágyuk felett van a falon.

– Ez már búcsúzás volt a mindennapi apaságtól?

– Igen, valószínű. Ekkor már nem bírtam sokáig, februárban költöztem el végleg. Januárban már inkább édesanyámmal voltam, Pesten.

– És mit jelentett az elköltözés az apaság szempontjából? Azok a napok?

– Nem volt ilyen határozott, mert nagyon sokat szenvedtem. Úgy élni egy asszony mellett, hogy szeretem, ő meg másba szerelmes...

– Vagyis akkor háttérbe került, hogy hogyan alakul a kapcsolata a gyerekekkel, elnyomott mindent a fájdalom?

– Igen. Nem volt így külön érezhető.

– Mikor vette észre, mikor vágott magába, hogy ezt most már nem folytatható?

– Fokozatosan. Nem határozottan döntöttem, hogy most akkor vége, hanem fokozatosan költöztem el – közben sokat gondolkodtam. Nem villámgyorsan szakítottam Annával, hanem nagyon lassan vágtam el a szálakat. De azt hiszem, ez kölcsönös volt. Benne is működött az ambivalencia. Ő sem bírt rólam lemondani. Miközben szerelmes volt, a konfliktusait, problémáit a szerelmével kapcsolatban is velem osztotta meg. Volt, hogy én voltam a lelki

támasza. Szörnyű volt. De jelezte, hogy nem olyan könnyű neki sem ezt a tizenhét évet felszámolni. Azonkívül részemről nemcsak lelki, de anyagi okai is lehettek ennek a lassú agóniának. Nem dolgozott (most sem dolgozik), ugyanúgy én tartottam el, mintha mi sem történt volna. Az építkezés, amibe belekezdünk, félbemaradt. Nehéz volt a gyerekeimet egy félkész házban hagyni. Úgyhogy, bár elköltöztem, visszajártam. Befejeztem a fürdőszobát, valamit mindig kellett csinálni a ház körül. Közben majd' belepustultam. A szenvedés arra volt jó, hogy egyre jobban lássam, hogy nekem a saját életemet kell élnem, azt kell felépítenem. Most már úgy tűnik, hogy Anna kihasználta engem, vagy ne így fogalmazzunk, hanem én hagytam, hogy kihasználjon. Nagy nehezen megértettem, hogy ha ő azt az életet választotta, amit választott, tehát, hogy ne legyek benne az életében, hogy elváljunk, akkor neki kell ezt az életet megoldania, házastul, gyerekestül. Ő akarta, hogy Márkó se kerüljön hozzám.

– Akart Márkó magához kerülni?

– Igen. Nehéz döntés volt nem harcolni értük. Három év nagy idő egy gyerek életében, akkor lényegesen kisebbek voltak.

– Anna miért nem akarta?

– Az volt a szöveg, hogy a gyerekek az anyánál a helye. Lehet, hogy a tartásdíj is szempont volt neki. Ugyanis, ha egy gyerek nálam lenne, lényegesen kevesebb tartásdíjat kapna. De igaz, minden választás rossz lett volna abban a helyzetben. A gyerekeket szétválasztani rossz, hogy ne az anyjukkal éljenek, szörnyű, és az is szörnyű, hogy ne az apjukkal éljenek... Egy esetleges elhelyezési perről mint borzalomról ne is beszéljünk.

– Miért akarta maga Márkot?

– Az élt bennem, hogy négyéves korában balesete volt, szétnyílt a szája széle, össze kellett varrni. A János Kórházba vittem, kiküldtek, amikor a varrták. A folyosón hallottam, hogy üvölt, mint a sakál. Mikor újra a karomban tartottam, megkérdeztem, „Mit gondoltál, mikor kimentem?” „Azt, hogy itt hagysz”, válaszolta. Ez erősen élt bennem, azt gondoltam, nem tehetem meg, hogy egyszerűen kísétálok az életükből. Nem akartam, hogy Márkó újra azt élje át, hogy otthagynom. Megkérdeztem hát „Kivel szeretnél lakni?” Akkor határozottan azt mondta: „Még ebben az évben befejezem az iskolát, aztán utána feljövök hozzád.” Befejezte az évet, és nem jött. Nem merült már föl benne.

– És magában?

– Bennem még most is felmerül. Egyre többet akar Márkó velem lenni. Sokszor feljön hozzám Budapestre, hétközben is. Telefonon mindennap beszélünk. Tudom, hogy okos gyerek. Ezt nap mint nap tapasztalom. Érzem, hogy lenne teendőm a tehetsége kibontakoztatásában.

– Mit tud csinálni?

– Elfogadni ezt a veszteséget is. Tehetetlen vagyok innen, negyven kilométer távolságból. A hétköznapi nem az enyéme.

– Fokozatosan ismerte fel a veszteséget...

– Igen. Tehát, Márkot akkor megkérdeztem. Nagyon megszenvedtem a döntést, mert úgy látszott, hogy én jöttem el, én hagytam ott a családomat. Nem én jöttem el. Volt egy házasság, amiből nem én szálltam ki, hanem engem tettek ki.

– Ez presztízs, becsületvesztés, ami érintette magát?

– Is.

– Mi ez az „is”?

– Az is.

– De még mi?

– Hát szégyen. De nemcsak kívül, belül is, a gyerekek felé, hogy elhagytam őket, ezt nem lehet megmagyarázni. A külvilág felé sem lehet, mert a gyermekek anyját nem hozhatom

rossz hírbe, nincs is értelme. A gyerekek felé meg szintén nem lehet. A miértre nincs válasz. Arra nem lehet azt a választ adni, hogy mást szeret az édesanyátok.

– Nem lehet?

– Lehet?

– Nem tudom.

– Azt vettem észre, a kisgyerek nem tudja, mi a szerelem, nem is fogja fel, és nem érdekli az ebből származó szenvedés. Az érdekli, hogy a szülei együtt vannak, vagy nem. Nem érdekli, hogy az egyik szülő megcsalja a másikat. Az érdekli, hogy a szülei mellette legyenek, és jó hangulatban legyenek együtt, ne gyűlöljék egymást. Nagyon érdekes volt, ahogy beszélgettünk arról, hogy esetleg kinek lesz, lehet más párja az életben. Világos lett számomra, hogy a szülői egység annyira fontos a gyermeknek, hogy azt még elfogadja, hogy külön éljenek, de hogy mással – azt nem.

– Ezt honnan tudja, mit mondtak?

– Ezt Bori mondta, a legkisebbik, akinek egyértelműen az anyjánál a helye. Ha a mamának új férje lesz, akkor ő inkább hozzám költözik. Ez azért is volt megrázó

– hogy egy újabb veszteségre térjünk -, mert az ő kis élete már teljesen a szántódi házhoz kötődik. Mindent otthagyna, csak egy új papa ne jöjjön. A veszteség, ami most belém nyillalt, az, hogy egyszer, amikor Nóri nálam volt Budapesten, összefutottunk egy régi szomszédunkkal. Nóri nem ismerte meg, pedig nem volt már kicsi, mikor elköltöztünk onnan, második osztályos volt. Borkának még inkább eltűnhettek az emlékei, hiszen ő még csak óvoda volt. Az életük már Szántódhoz kötődik, az emlékeik innen indulnak. Rémisztő, mert Budapestről való elköltözésünk után egy szűk esztendőt töltöttem csak velük. Ez azt jelenti, hogy nincs már az ő tudatukban a mi közös életünk? Közben nekem ők az életem részei...

– Fokozatosan alakult ki a veszteség... És most van újabb veszteség ebben a folyamatban?

– Tegnap mutatkozott meg, tegnap este a hóban, ahogy mentem haza, és kíváncsi lettem volna, hogy a gyerekeim hogyan érkeznek meg...

– Most egy kicsit fél is, fél kötődni, új kapcsolatba lépni, hogy a gyerekeket ne zavarja egy idegen az apjuk mellett? Mert az zavarná őket?

– Tudatosan? Nem.

– Tudattalanul.

– Azt nem tudom. Ki lát a sötétben?

– Csak szokott néha benézni a dobozba? Benyúlni, benézni?

– A sötétbe? Úgysem látok. Tudatosan, úgy gondolom, hogy nem. Tudatosan azt vallom, hogy az én életem az én életem, és ez vonatkozik arra is, hogy a gyerekek nem dönthetnek a társválasztásommal kapcsolatban. Persze, az Annáéval kapcsolatban sem. Bár neki nem realizálódott az a kapcsolata, aki vagy ami miatt elváltunk. Másképp fogalmazva, nem vállalta fel a szerelme... De a gyerekek nem szólhatnak ebbe bele.

– A gyerekek nem, de az érzelmek belejátszhatnak.

– Mármint a gyerekek érzelme?

– A maga érzelme, hogy a gyerekeit zavarja.

– Mivel vasárnapi apuka vagyok...

– Vasárnap zavarná őket csak?

– Igen. Csak vasárnap zavarná őket.

– Szó szerint?

– Nem hiszem, hogy félnék ettől. Nyilvánvaló, hogy az életem része a három gyerek. Tehát, hogyha lenne egy következő kapcsolatom, akkor ezt tudomásul kell vennie annak, akit szeretek. Valamilyen szinten alkalmazkodnia kell. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy új rendszernek mindig elsőbbsége van a régivel szemben. Itt olyan ellentmondás van, amit

valószínűleg érezni kell, hogyan lehet feloldani. Ez van. Tudatosan úgy gondolom, hogy nem befolyásol. Elkalandoztunk.

- Végigment, ha nem is a lépcsőkön, de lényeges pontokon.
- Fokozatosan láttam meg ezeket a lépcsőket, sokat kínlódva...
- Annát végleg elvesztette, vagy még mindig alakul a kapcsolatuk?
- Elvesztettem. Tulajdonképpen olyan volt, fogalmazom magamban, mint amikor kihúzzák a gyöngysorból a szálát, úgy gurultam szanaszét.

- Maga vagy a kapcsolat?

- Én. Csúnyábban fogalmazva, szétestem, mint kutyaszar az esőben. Tehát, elvesztettem a kapcsolatot, és rájöttem arra, hogy alapvetően rossz volt az életstratégiám. Ez a kapcsolat jelentette az életet számomra, ahelyett hogy csak egy értékes gyöngy lett volna azon a bizonyos láncon. Így aztán úgy éreztem, mikor eltűnt a családom az életemből, hogy nem maradt senki, semmi... Aztán a hospice tanfolyamon hallottakon elindulva saját magamon tanulmányozhattam a gyász folyamatát... Egyszer csak rádöbbsentem, hogy ezek az érzések, fájdalmak természetesek. A válás a második legnagyobb stresszhelyzet a halál után. Ugyanúgy a társ elvesztése, mint a halálban. Csak éppen nem tudunk kimenni a temetőbe a sírhoz. Lehet, hogy rosszabb is így... – van ennek az egésznek más konklúziója is, hogy aki ilyen helyzetben van, annak a vállveregetés, hogy majd az idő segít, gyógyít, nem jó. Idegesítő. Idegesítő lehet az is, amit az édesanyám mondott mindig, hogy: dolgozzak.

- Nem csak mondják, talán ez igaz?

- Nem igaz, így nem igaz. Dolgoztam büfében, zakatolt az agyam folyamatosan a gondjaimon, jöttek a vendégek, mosolyogtam, nem segített. Mi történt? Nem önmagában a munka segít, hanem meg kell találni azt a munkát, amely tényleg segít. Nekem a masszírozás volt az. Felébredtem, mentem a kórházba dolgozni, zakatolt az agyam, délután, mikor kijöttem a kórházból, zakatolt az agyam, és a második nap, amikor kijöttem a kórházból, és elkezdett zakatolni az agyam, akkor lepődtem meg, hogy ma egész idáig, ezzel nem foglalkoztam. Akkor elkezdtem figyelni magam. Délután kilépek, akkor megint ott volt a probléma. Délelőtt semmi. Tehát, bár igaz, de nem kell mondani a krízisben lévőknek, hogy az idő – én úgy szoktam említeni, hogy az „időisten” – majd segít, csak dolgozzál. Azt kell mondani, természetesek az érzései, természetes, hogy úgy érzi, ködös mocsárba tévedt. Egy egyszerű korlátra kell tenni a kezét, ami vezeti. Ez pedig az a tudat, hogy vége lesz. Nem lehet megkerülni a pöcegödöröt, át kell gázolni rajta. De véget fog érni, van túlsópart. Na, ez az! Két dolog fontos: az egyik, hogy az ilyen helyzeteket nem lehet másként megélni, nagyon rossz, pokoli, de ez természetes. A másik pedig, hogy véget fog érni. Ez a remény talán segít.

- Véget ért?

- Lassan. Borka miatt újra meg újra kezdődik.

- Mint veszteség?

- Valamilyen formában igen, a fájdalom. Az, hogy veszteség? Nem a veszteségről van itt már szó.

- Hát a veszteség okozta fájdalom. Mi volt a legnagyobb veszteség az életében?

- A válás. A bátyám van előttem, aki bölcs dolgot mondott egyszer egy beszélgetés során. Nem ketten voltunk, többen, azt mondta, hogy neki az élete legnagyobb eseménye – azt gondoltam, hogy az esküvője, de nem azt mondta, hanem -, amikor megszületett az első gyermeke. Akkor vált felnőtté, akkor alakult ki a felelősségérzete. Akkor bontakozott ki teljesen. Neki az volt életre szóló élmény. Nekem az, amikor elváltam, mert tényleg szétesett az életem. A volt feleségem és a családom adta az életem értelmét, körülöttük forogtam. Most utólag azt mondom, hogy értük áldoztam föl mindent. Sok minden történt azóta, elsősorban az, hogy tanulok. Húsz éve abbahagytam a főiskolát, mert akkor szerelmes voltam. A házasságomban sok házimunkát átvállaltam Annától, pedig ő otthon volt, miközben egyedül tartottam el a családot. Nem hibáztatom ezért, mert lehet, hogy részemről volt ez menekülés.

- Mi elől?
- A saját feladataim elől, melyeket valójában fel kellett volna vállalnom. Otthon pedig az asztalra csapni, és azt mondani, hogy: „Anna, ez a te dolgod, ez nem az én dolgom.” Nekem pedig a saját dolgaimmel kellett volna foglalkoznom, ami nehéz, mert most kínlódom vele.
- Mi a maga dolga?
- Most keresem azt, hogy mi dolgom az életben.
- Mi a dolga?
- Céлом engem majd megtalál – írja Weöres Sándor. Nagy élmény volt nemrég – a tévében láttam – Szabó Magda beszélt a fiataloknak arról, hogy: „amikor én annyi idős voltam, mint ti, akkor én már nem akartam író lenni”. Elmondta azt, hogy kisgyermekként érezte, hogy mit kell tennie, aztán persze ez, az, amaz elterelte attól. Aztán mégis indítást kapott, gyökerek, erők visszahúzták az eredeti feladatához. Ez engem azért érintett meg, mert elgondolkodtam, hogy milyen voltam én fiatal koromban, Annával való kapcsolatom előtt. Talán innen kellene megint kiindulnom.
- Milyen volt?
- Gyermekkorom óta nekem természetes a másokon való segítség.
- És az öregek szeretete.
- Igen. Gimnazista koromban két idős hölgy is volt, akikhez jártam segíteni, takarítani. A hospice gondolat sem volt újdonság számomra, amikor találkoztam vele, nekem ez természetes volt. Csak mások fogalmazták meg. Én meg csodálkoztam, hogy ezek szerint ez nem természetes az emberek többségének. Azt hiszem, a céloom ilyen irányban keresgél engem.
- Most mit szól a veszteségsorozathoz?
- Elveszítettem egy csomó mindent, de találtam mást. Ráleltem elfelejtett, régi önmagamra. Kirabolták a batyumat, de ebbe az üres batyuba bele lehet tenni sok minden jót. Rajtam múlik. Mi a veszteség? Mi a nyereség? Ki tudja?

A házasság elvesztése

„Megraktam a fészket, más éli munkámat. Megvettem az ágyamat, más fekszi párnámat. Tarkanyakú páromat, más öleli társam, Szerelmébe nem veszi, csak úgy mosolyogja.

(a Ghymes együttes dala)

Így történt. Szégyellem leírni, mert ráadásul velem történt. Ez keserű ébredésem története.

Vakság

– Ez hülyeség! Ez marhaság! Ez hülyeség! Ez marhaság! - ezt hajtogatta akkor jövődöbeli, immáron volt apósom, amikor megkértem a lánya kezét.

Nem sejtettem, hogy mennyire igaza van. Hogyan is sejthettem volna, szerelmes voltam, és Anna is nagyon. Anna tizenhét éves, én huszonegy. Csoda, hogy a szülei kiborultak? Ők a világnak csak az anyagi oldalát látták. Én, mint bukdácsoló tanárképzős, nem néztem ki jó partinak.

Ebben nem tévedtek.

Azt hittem, hogy ez a kapcsolat örökké fog tartani. A földön legalábbis, „míg a halál el nem választ.” Hogyan is gondolhattam mást, mikor templomban ismerkedtünk meg – szinte

csodás körülmények között, mikor a taizéi ökumenikus közösség alapítója Budapesten járt. Roger testvér egész nap a templomokat járta, így találkozott a különböző vallású (gyakorlatilag katolikus, mert a reformátusok nem merték beengedni a templomukba – szocializmust írtunk!) hívőkkel.

A délelőtti misén pillantottuk meg egymást Annával. Ő elől ült, én ministráltam. Első látásra szerelem... Még most is őrzöm azt a mély, barna pillantást. Elhomályosított mindent szépségével – írtam a naplómba aznap.

Később tudtam meg tőle, hogy mikor beléptem a szentélybe, az az érzése támadt, hogy „ez a fiú lesz a férjem”.

De hogyan lesz ebből ismeretség? Olyan gátlásos gyerek voltam, hogy nem mertem a mise végén csak úgy megszólítani a barátnői, osztálytársnői körében lévő Annát. De segített az Ég, mert ahogy a közelükbe kerültem, elkaptam egy beszédfoszlányt, hogy az esti találkozóra is elmennek a Domonkos templomba.

Természetesen én is ott voltam. Az Ég megint segített, mikor hozzá fohászkodtam (akkoriban Istent mondtam), ugyanis teljesen reménytelen volt a helyzet. A hatalmas templomban elől annyian voltak, hogy egy tűt is csak úgy lehetett volna leejteni, ha előtte félrelökdösöm az embereket. Ezért hátul maradtam, és kerestem a szememmel Annát. Sehol. Most mi lesz, Istenem? Ennyi volt? Délelőtt egy egymásra nézés, és nincs tovább?

Szerelmesedő állapotomtól függetlenül nagy élmény volt találkozni Roger testvérral. Ott jött be, ahol a hívek. Hófehér szerzetesi ruha, ősz haj, lágy tekintet. A tömeg szétnyílt előtte némán, és ő mosolyogva ment a szentély felé. Az emberekké alakult tömeg meg akarta érinteni. Ő a legtermészetesebben, ahogy haladt, a mellkasáig felemelte a kezét, kifelé fordítva a tenyerét. Itt érintették meg az ujjukkal, akik mellett elment. Megérintették és sírva fakadtak. Ő ment alázatosan. Előtte szétváló tömeg, mögötte könnyező emberek. „Békesség legyen velünk” – énekeltük.

Megláttam Annát, karnyújtásnyira volt tőlem. Hogyhogy eddig nem vettem észre? A jobbomon lévő mellékoltár dobogóján ült, és engem nézett. Hogyan kerülhetett ide? Kollégiumi társnői, tanára messze voltak a felismerhetetlen tömegben.

Aztán már nem engedték el egymást. A tanév végén megkértem a kezét. Nem is sejtettem, hogy „Isten oltókése” elkezdte a munkáját.

Ha azt mondják nekem, hogy meg fogok halni harmincévesen rákban, akkor azt mondom, lehet, ilyen az élet. Ha azt mondják, hogy szerelmes leszek másba, azt mondom, hogy jaj, Istenem, ne add! De ha azt mondják, hogy a feleségem másba lesz szerelmes, akkor azt gondolom, hogy ez lehetetlen. És ha azt mondják, hogy ti el fogtok válni, akkor is azt mondom, hogy ez lehetetlen. Hogy a feleségem meg fog csálni? Ez lehetetlenség.

Jobban bíztam benne, mint magamban. Nemcsak értelme volt az életemnek, de mércéje is. A tenyeremen hordoztam, miközben a szabadságát meghagytam. A féltékeny embereken pedig mosolyogtam.

Három csodálatos gyerekünk van. Mint ahogy a pálcikával való evés művészetével sem foglalkoztam (mert nem érdekelt), a válásról sem voltak elképzeléseim. Azt ösztönösen érezhettem, hogy nagy összetartó erők a gyerekek. Most már tapasztalatból tudom, hogy önző dolog egy új szerelemért feláldozni a szülőtársat. Mert az új szerelem is elmúlhat, ahogy a régi.

Úgy gondoltam, hogy jó szülőtárs vagyok. Szó szerint. Minden szülésnél ott voltam. Nemcsak tiszta szívvel, minden erőmmel segíteni akartam, de megtiszteltetésnek is vettem, hogy én segíthetek. Márk és Nóri születése apás szülés volt. Borikáé otthonaszülés. (A kifejezések túlságosan is pontosak. Akkor még nem tudtam.) Márkó, az első gyermek, nehezen érkezett. Emlékszem a vajúdasra, Anna derekát masszíroztam. A szülés utáni mézsároskodás alatt pedig a kezemet szorította, így próbáltam erőt adni a kitartásra.

Nóri gyorsan és pontosan, időben érkezett, mivel ez az „agykontrollós” időszakunk volt: programozott volt a szülés. Az utólagos komplikációk (értsd: orvosi műhibák) persze nem maradtak el. Pár év múlva közösen döntöttünk – harmadik gyermekünket várva –, hogy otthon szülünk. Hosszú-hosszú vajúdas után a kádba érkezett Borika, akiről akkor még azt hittük, hogy Boldizsár. (Fél óra múlva, kint a világosban kukkantottam csak a fürdőlepedő ráncai közé, s vittem a hírt az „átváltozásról”.) Az utolsó szakaszban átölelve tartottam Annát. Behajoltam a kádba, jobbommal átöleltem a derekát, keze a bal kezemben. Minden rezdülését éreztem. Miközben a fájások szaggatták, s teste „fesz volt, mint a húr, ha pattan”, keze lágyan, finoman, mintha pihenne, volt az enyémben...

Azt gondoltam, összeforrunk. Hogy viharállók lettünk. Fák, gyökerük közös, nem dőlhetnek külön-külön.

Közösek voltak a céljaink, terveink is. Hosszú évekig kerestük a helyünket, míg megtaláltuk a Budapest közeli hegyekben. Szántódon. Csendes zsákfalu. Újgazdagok és átmenő forgalom nélkül. Eladtuk budapesti lakásunkat, és kiköltöztünk egy felújítandó vályogházba. Minden ideálisnak látszott (az anyagi nehézségeket leszámítva). Egy autonóm házat akartam, amely minél kevésbé szorul a külvilágra. Tehát saját kút, saját vízellátórendszer, saját szennyvíztisztító, távlatokban napkollektorok. Biokert. Az erdő, a hegyek pedig karnyújtásnyira. S mindez a megfelelő időben, hiszen a gyermekek legszebb korukat élik: négy-, nyolc-, kilencévesek.

Persze minden nem ment máról holnapra. Rengeteg munka állt előttünk. Mikor kiköltöztünk, komfort nélküli volt a ház: víz, budi az udvaron. Olyan volt, mint egy nomád nyaralás. Legalábbis annak indult.

De közös volt szellemi, spirituális útkeresésünk is. Talán én kicsit lomhább voltam, mint Anna. Ő minden újba belekóstolt, aztán együtt hordtuk ki a különböző eszméket. Lehet, hogy benne nem is tudatosult, pedig így volt. A gyerekek születése után nem ment vissza dolgozni, így volt ideje rendszeresen eljárni különböző szellemi műhelyekbe. Nemcsak praktikus okokból nem mentem vele (én vigyáztam a gyerekekre), lusta is voltam. Örültem, hogy megy, mert egyrészt kikapcsolódik, másrészt a rajta keresztül szűrődő információk nekem elégnak bizonyultak, hogy alakítsam magam.

Úgy voltam ezzel, hogy nekem nem kell megkóstolnom minden forrást, hogy megmondjam, koszos-e. Én csak a tiszta forrást akartam. De nem bántam Anna egyre örültebb keresését. Így eljutottunk a reformkonyhától a Sámán Hagyományok Műhelyéig. Anna itt megtalálta élete értelmét, amit „egész idáig keresett”. És megtalálta azt a férfit (nevezzük Béla bimbónak), „akire egész életében vágyott”, a Műhely egyik vezető alakja személyében.

Egy párkapcsolatnak el kell bírnia a hitbeli különbségeket – így gondoltam. De Anna új hite kezdett nyomasztóvá válni. Elborított mindent. A fizikai valóságot – képek, könyvek, előadások hanganyagai formájában. A rítusaival a hétköznapijainkat, sőt, a gondolatainkat is. Nem voltak ezek gonosz vagy rossz eszmék, de engem nem érintettek meg. Sok út van, ez nem az enyém. De kötelező lett. Ezáltal egyre inkább elválasztott minket. Az élet zajlott tovább, építkezés, nomádság, ősz, új iskola-, óvodakezdés a gyerekeknek, majd a tél. És nomádság, nomádság, nomádság. És feszültség a nomádság miatt. Lehet, hogy csak erre a területre vetült ki?

Aztán megjelentek a harminc-negyvenezer forintos telefonszámlák. (Akkoriban ez a minimálbérnél nagyobb összeg volt.) Bélával és a „sámánokkal” beszélt, amikor én nem voltam otthon. A háztartás pedig szép fokozatosan összeomlott. Nem az anyagi csődre gondolok elsősorban, hanem az asszonyi csődre. Anna sohasem volt gazdasszony típus, de ekkor olyan mértékű volt már a kosz és a rendetlenség, hogy a tűréshatárra érkeztem.

Hát egy parasztház is lehet tiszta! A budapestihez képest összehasonlíthatatlanul nehezebb az élet vezetékes víz nélkül, de Anna otthon volt, a gyerekek iskolában, óvodában.

Főzni emiatt nem kellett. Hát, akkor miért nem lehet megbirkózni ezzel a helyzettel? Nem értettem. Akkor nem értettem.

A sámán szellemiség viszont mindent elárasztott. A kossal együtt. Ekkor kezdtem sejteni, hogy baj van. Illetve úgy gondoltam, hogy nincs ez jól így. Miközben én heroikus küzdelmet folytatok a ház épüléséért, a férfi részt odateszem, a női rész sehol. A jelekre nem figyeltem, nem olvastam belőlük. Még a nyáron történt, hogy építkezés közben beakadt valamibe az ezüstgyűrűm, s majdnem letépte az ujjamat. Ezt a gyűrűt a bal gyűrűsujjamon viseltem már tizenhat éve, soha nem vettem le, „benőtte” az ujjam. Ez volt az első gyűrűnk. A balesetkor teljesen eldeformálódott, nagy nehezen „leoperáltam” magamról. A jegygyűrűmre (és a jobbom ujjára) vigyázni kezdtem, s a munkák előtt gondosan levettem. Nem kellett sokáig vigyáznom, mert ellopták, valószínűleg az ott dolgozó munkások.

Akár az is jel lehetett volna, hogy a tető megdőlt. (Egyébként pontosan ekkor jött össze Anna Béla bimbóval.) A ház (akárcsak a házasság) teteje dőlni kezdett. Szerencsére egy építész barátunk észrevette, hogy az ácsok rosszul csinálták meg a tetőszerkezetet, és hogy ez a folyamat az udvaron fog megállni, ha nem csinálunk valamit. Az ácsokat visszahívtam, ők káromkodtak egy napig, beépítettek egy csomó fát, de a tető csak dőlt tovább. Elküldtem őket. Nekiláttam segítség nélkül. Visszaékeltem a tetőt az eredeti állapotába, és beépítettem azt a szerkezetet, ami azóta is tart, áll a tető. Mindezt egyedül. Férfimunka volt. Megszenvedtem a cserépkályhával is. Csodálatos és hatalmas szeneskályhát terveztünk a házba. A kályhacsempéket egy népi keramikussal csináltattuk. A tűzhely, az otthon melege, a kályha a nőt szimbolizálja. Csuda, hogy mikor elkészült, nem működött? Mindent megpróbáltam. A kéményt is lebontattam, magasabbra, nagyobbra építtettem, csak lökte vissza füstöt. Aztán átrakattam a kályhát, kivettek egy-két járatot a belsejéből. Így már nagyon jó huzata lett, de csak nyelte a fát, és szinte semmit nem melegített. Volt egy nagyon szép kályhám, ami mellé fűtőrendszerrel kell építeni...

Megváltozott a kapcsolatunk az ágyban is. Anna egyre kevésbé akarta az együttléteket, a végén már csak odatartotta magát (pontosabban a farát). Én a szeretőben nem eszközt látok, hanem partnert, így egyre laposabb lett számomra is az egész. Azt éltem át, amit egy idős ember élhet meg, amikor kihuny benne a szexualitás. Átéltam, ahogy elcsitul a vágy. Emlékszem, még hálás is voltam Istennek a természet rendjéért, hogy ilyen békében, észrevétlen elerőtlenedik a kívánság. Röviden, durván és utólag okosan összefoglalva: impotens leszel, ha úgy szeretkezel az asszonyoddal, hogy ő másba szerelmes. Vajon az ő akkori kínjai mihez foghatók? Sejtelmem sem volt erről.

Arról sem volt, hogy miért beszélünk annyit a húgáról, Zitáról. Zita – két gyermek anyja – régóta keresgélte a szerelmét. Vicesen hangzik, de a postás, azután a férjének legjobb barátja volt a szeretője. Ekkoriban pedig egy ötvenéves, harminc éve házasságban, háromgyerekes férfival csalta az urát. Ez a férfi egyébként egy karizmatikus közösségnek volt régi, oszlopos tagja. Ákos, a férj, természetesen mit sem sejtett. Majd belepusztultam, mert eredménytelenül kértem Zitát, mondja meg Ákosnak, hogy nem szereti. Nem bírtam így a megcsalt férj szemébe nézni.

Anna egyetértett velem: ezt nem lehet Ákossal csinálni. Odáig jutottunk, hogy már rühelltem erről beszélni – annyira fájdalmas és értelmetlen volt. Nem vettem észre, hogy már régen nem Zitáékról van szó, hanem rólunk.

Aztán Zita kétségbeesett helyzetében elment egy jósnőhöz, aki nemcsak az ő választ jósolta meg, hanem Annáét is. Ráadásul új szerelmet is jövendölt Annának. Mikor Anna nekem ezt elmesélte, hozzáfűzte: „Borzasztó! Hogyan jósolhat ilyen ez a nő, mikor nekem elegendő van a férfiakból!” Akkor esett le a tantusz: ez az asszony kint van ebből a házasságból. De azt, hogy ez teljes egészében mit jelent, csak később értettem meg. A kintlévőség azt jelenti, hogy aki kint van, az nem akarja a házasságot megmenteni. A problémák megoldásának lehetőségei között megjelenik a válás.

Én még bent voltam, és nem értettem, hogy egyedül vagyok bent... Beszélgetés kezdődött közöttünk, és megtudhattam, hogy Anna már másba szerelmes. „De nem is szerelem ez, valami más: Isten akarata.” Nekik nem hagyományos, földi feladatuk van, a kapcsolatuk isteni ügyet szolgál. Nem volt nehéz kitalálnom, hogy Béla bimbó az, akivel az isteni ügyet szolgálná.

A gyász első stádiuma következett: roppant világos és tárgyyszerű tudtam maradni. Nem rázott meg a hír. Érzelmileg sem roppantam össze. Azt mondtam Annának, hogy menjen el. Menjen el egy hétre gondolkodni. Bélát se vigye. A gyerekekre vigyázok. Ő pedig imádkozzon a hite szerint, és döntsön: mindez valóban az Istene akarata, vagy kísértés? Aztán cselekedjünk a döntése szerint.

Persze, nem ment, nem mert dönteni. Erre-arra hivatkozott. Én pedig bejárhattam a számomra kijelölt utat. Eltűnt a higgadság, az érzelmi stabilitás. Kezdődött a poklok pokla.

Küzdelem és téboly

Jött a gyász következő stádiuma: küzdeni kezdtem a házasságomért, az elvesztése ellen. Megalázó volt ez a küzdelem – mert reménytelen volt. És tébolyító volt, mert nem sikerült megértenem az Anna által elélem tárt helyzetet. Hogyan lehet mindez Isten akarata?

Azt gondoltam, hogy Isten akarata három: Márk, Nóra és Borika. Miközben Anna arról áradozott, hogy milyen nagy áldozatot vár tőle az Isten: éjszakánként vitte az erdőbe a „sámán vezető” fényt felszabadítani. Úgy zajlottak ezek az éjszakák, hogy Anna felment Pestre Béla bimbóért, és kocsival elfurikázta a megfelelő erdő megfelelő helyére a megfelelő időben. Béla nem tudott vezetni, egy penészes albérletben nyomorgott, sokszor enni sem tudott mit. Egyszer még én is vittem neki pár ezer forintot, hogy ne haljon éhen. Így tudott rám hatni Anna: a szerelmét etettem. Az erdei műveletekre kitaláltam egy szót: spirituálás. A spirituálás eleinte titokban zajlott. Anna azt hazudta, hogy a hűgánál alszik. Érdekes, hogy az istenek mindig akkor várták Bélát az erdőben, amikor Anna ráért. Aztán – miután kitudódtak a dolgok – nyíltan csinálták. Illetve azt sejtem, hogy Anna csinálta csak nyíltan felém, Béla nem tudta, hogy tudom. Mit hitt, vajon mire gondoltam, mikor vigyáztam a gyerekekre, ha Anna elment spirituálni az éjszakába? S mondta egyre az élményeit a fényekről, a királyokról, a szentekről, a jelenésekről, a sejtelmes titkokról, s arról, hogy mindez az összes magyar javára szolgál. Mindenkit felemel. Nem értettem: miért az én kínjaimon emelkednek fel a magyarok? Tán én nem vagyok magyar?

Emlékszem, ő lelépett spirituálni, én otthon maradtam, s mikor elaludtak a gyerekek, kimentem a diófa alá (amióta kiderült, hogy másba szerelmes, nem aludtam vele, kiköltöztem az éjszakákra a kertbe a diófa alá – hogy örültek a kutyák!), és szó szerint fetrengtem kínomban. Fizikai fájdalmam volt. Valami markolta a szívemet, azt kívántam, bárcsak meghalnék. Meg se haltam, Isten jó távol maradt, és az embereket is távol tartotta. Még a csillagokra se nézhettem, mert azok is Bélának és Annának ragyogtak. Állításuk szerint a csillagok állása mutatta nekik, hogy hol és mikor kell spirituálniuk.

Reszkettem az álomért, hogy minél hamarabb veszítsem el tudatomat.

Megalázó küzdelmemnek ez is része volt, hogy azért akartam megérteni Annát, hogy meg tudjak felelni az elvárásainak. A legfőbb elvárása az volt, hogy felülemelkedve, ne a saját szempontjaimból nézzem a dolgokat.

Próbáltam megérteni. Erre az időre az volt a jellemző, hogy ha beszéltem a helyzetemről (főleg édesanyámmal), Annát próbáltam magyarázni. Hátha így én is megértem. Nem sikerült. Majd szétszakadtam. Ha ilyen az Isten – akkor nincs is!

Aztán valóban szétszakadtam. Egyik reggel nyújtóztam egyet, és a lágyékomban egy furcsa pattanást éreztem: sérvem lett. Pár hónap alatt huszonöt kilót fogytam - észrevétlenül. Eleinte imponált, hogy dicsérnek, milyen jól nézek ki. Mikor azonban úgy kezdtek egyre töb-

ben elköszönni tőlem, hogy „vigyázz magadra”, gondoltam, baj van: valami látszik rajtam. Hogy elkerüljek egy újabb „testi manifesztációt”, futni kezdtem. Azt éreztem, hogy elegendem van, legszívesebben kifutnék a világból, az életből. Hát, akkor fuss! – mondtam magamnak. Futottam, hegynek fölfelé. Mindennap egy lépéssel tovább, feljebb, gondoltam, hogy elfutok a problémám elől.

Közben rengeteg bántást kaptam. Most már látom, hogy ezekre azért volt szükség, hogy magyarázni tudja Anna (főleg magának és a kívülágnak) az eseményeket. Abban a szellemi közegben, ahol mozgott, nem elfogadott, hogy valaki elszeresse egy háromgyermekes családból az asszonyt. És az sem, hogy valaki ne legyen hűséges a házasságban.

Így aztán „megtudhattam”, hogy a mi kapcsolatunk régen nem volt már házasság, mert hiányzott (elveszett) a közös alap, a közös tengely. „Nem rezegtünk már régen együtt.” Úgyhogy ne merjek Bélára, mint a kapcsolatunk megrontójára nézni! Ő ennél sokkal tisztább. Azt is „bizonyította” Anna az asztrológiai képletek alapján, hogy neki Bélához van köze, s nem hozzám. Az is látszik, hogy ők duál-lelkek, olyan, mintha mindig is ismerték volna egymást. A Hold (a női minőség szimbóluma) a fényét a Naptól (férfi minőség) kapja. Mit csináljon, ha tőlem nem kapott elég fényt? Bezzeg Béla bimbó úgy hat rá, hogy ki tud bontakozni. Persze ez egy teljesen tiszta, isteni, testiség nélküli kapcsolat. Mindeközben én dolgoztam, eltartottam őt és a gyerekeket is, mintha mi sem történt volna, és próbáltam a ház építését is folytatni. Őrlődtem és őrlődtem.

Megtaláltam Bélának írt leveleinek a piszkozatát.

Szerelmes levelek voltak. Fájt, de tisztábban láttam. Miközben nappal az isteni feladatról beszélt, éjjel a „legkedvesebb kedvesének” írt levelet. Láthattam, hogy szép a szerelem. Ez is szép, mint ahogy a miénk is szép volt. Azt is láttam, hogy Anna is őrlődik. Ez a Béla bimbó egy furcsa, beteg ember benyomását keltette bennem. Nem akarta Annát felvállalni, és sokat bántotta. Anna használta a bimbó kifejezést az egyik levelében, mert úgy képzelte, hogy az az ő dolga, hogy a Béla hántásait elviselje, és ezáltal lehetővé tegye, hogy ez a különleges, értékes virágbimbó kinyílhasson.

Fogtam a könyveimet, és elköltöztem Budapestre egy albérletbe.

Ébredés

Minden egyebet otthagytam. Az albérletben egy évig laktam úgy, hogy a könyveket a dobozokban hagytam, és a földön aludtam. Rádióm, tévém nem volt, nem is igényeltem. Újságot sem vettem a kezembe. Nemrég mondta egy pszichológus, hogy ezek milyen szép tünetei a depressziónak. Megnyugodtam. Eddig azt hittem, hogy introvertált vagyok, de nem, csak depressziós. Azt hittem, hogy lusta vagyok, és azért alszom rengeteget, de hurrá, csak depresszióm van.

És elkezdődött a veszteség elfogadásának fázisa. (Azért vagyok ilyen okos, mert közben hospice tanfolyamot végeztem.) Kezdődhetett valami más számomra. Gyógymasszázst és reflexológiát tanultam, majd jelentkeztem Pécsre a főiskolára. Kórházban kezdtem masszírozni. Olyan tevékenységet találtam, ami elterelte a figyelmemet a problémámról. Jé, csodálkoztam, lehet így is élni, hogy nem állandóan a saját szerencsétlenségemen rágódom? Lehetett. Utólag úgy látom, hogy kezdetét vehette valami új, mint mikor a váltót átállítják. Lehet, hogy kezdetben még egymás mellett futnak a vonatok, de a sínek máshova vezetnek. Egyre távolabb egymástól, csak idő kérdése. Sajnos a gyerekek a másik vonaton maradtak. Anna ragaszkodott hozzájuk. Nemcsak a szeretet miatt – talán az elhagyott nő három gyerekkel imázsa miatt is. Persze rengeteg szállal kötődtem még. A vonatok még közel futottak egymáshoz. A gyerekekkel mindennap beszéltem telefonon, és sokszor mentem haza (akkor még így mondtam). Anna továbbra sem dolgozott, belőlem éltek. A félkész ház körül sok volt a teendő. Az elválásunk után vezettem be a házba a vizet, alakítottam ki a konyhai

mosogatót, a fürdőszobát. Vettem tüzelőt, hordtam a fát. Minden keresetem rájuk ment. Anna nagyon jól tudott manipulálni, úgy beszéltünk egymással, oly kedvesen szólt hozzám, mintha mi sem történt volna, mintha ez az egész a legtermészetesebb dolog volna a világon. A gyerekekre mindig lehetett hivatkozni, mert szenvedtem, hogy reménytelenül nehéz helyzetben kell élniük.

Miért van az, hogy nekem nem természetes ez a helyzet? Valamennyire megszerzett lelki békémet mindig elveszítettem, ha Szántódra mentem. Személyesem rákényszerítet, hogy elgondolkozzam: miért töröm magam még mindig? Hogy bebizonyítsam képességemet a befejezésre? Hogy éreztessék Annával, hogy rám szorul? Hogy minél tovább „kapcsolatban” legyek vele? Hogy megmutassam, hogy milyen jó vagyok? Vagy tényleg csak elviselhetőbbé akarom tenni számukra az ottani életet? Van, amiért érdemes törni magam, van, amiért kevésbé. Igazából azt kellene tisztán látnom, hogy mennyi az én feladatom ebben a helyzetben, mert azt – szenvedés ide vagy oda – meg kell tennem. A többi az övé. (Ez egy könyvnek a címe, amely arról szól, hogy mindenkinek csak a maga dolgát kell elvégezni, a másikat nem, azt rá kell bízni, mert azt csak ő végezheti el.) Az ő feladataiért a felelősség is az övé. Ezt kipótolni, helyette megtenni, jóvátenni helytelen, megtévesztő, hamis, mert megakadályozza az illető számára az önmagával való szembesülést.

Mindezek szellemében szép fokozatosan kivonultam a mindennapi életükből. A házmester, karbantartó szerepet letettem. A „pénzcsapot” elzártam, csak a tartásdíjat fizettem. És milyen érdekes, hogy a mézesmázos hangnem megváltozott, a források elapadásával párhuzamosan elhidegültünk egymástól. Az elején még azt mondta Anna, hogy közöttünk még minden lehetséges, csak legyünk türelemmel. Aztán eljutottunk oda, hogy amikor felvetődött bennem, hogy mint lehetőséget fenntartom, hogyha nem bírom fizetni az albérletet, akkor hazaköltözöm, akkor azt mondta: csak nem képzelem, nem azért váltunk el, hogy egymás aurájában éljünk! Szó sem lehet róla. (Pedig a tetőtérben különálló lakást lehetett volna kialakítani.)

Persze mindez lassan történt. Apránként és félvemondtam egyre többször „nem”-et. Ez a „csengőfrász” időszaka volt, reszkettem, ha csengett a telefon, vajon mi történt, milyen segítségkérést kell visszautasítanom, vagy mire fogok belső tiltakozásom ellenére „igen”-t mondani.

Anna tanult. Megtanult kevés pénzből megélni, szerelőt hívni, ha csőrepedés volt stb. Az önálló életet tanulta. Fájdalmas pillanatok azért még most is vannak.

Nóri legutóbb, amikor nálam volt, egy papírkát vett elő a zsebéből. Felíratta vele Anna, hogy milyen dolgokra van szüksége, hogy miket vetessen meg velem. Sőt, cipőt kicsit nagyobbat vegyek, hogy ő is tudja hordani. Mi volt ez? Felhívás keringőre? Cipőt venni nagyon szeretek, és tudok is. Azt hiszem, ehhez értek. Mániám a jó cipő. Mennyi ideig álltam még meg a kirakatok előtt, hogy hú, ez vagy az a cipő milyen jó lenne Annának! Aztán kapcsoltam, hogy nincs Anna...

Fájdalmas volt Nórinak elmagyarázni, hogy nem veszek cipőt, ott a tartásdíj, abban van az én részem a cipőhöz...

A terhek szépen, fokozatosan rakódtak rám. Mindig megfelelő időben, amikor már elég erős voltam az elviselésükhöz.

Veszteségem nagy próbatétele a következő történethez kötődik.

A kórházban dolgoztam masszörként, mikor megkísértettek a nők. Ami nem volt baj, mert az elvesztett önbizalmamra jó hatással volt, de ilyen még nem történt velem a házasságom tizenhét évében, hogy egy nő ajánlatot tegyen. Vagy nem vettem észre az ajánlkozókat? Vagy egyszerűen nem voltak, mert olyan zárt voltam? A nők megérzik ezt. Nem lettem se szebb, se jobb, se gazdagabb ezalatt a tizenhét év alatt. Akkor mi történt? Gondolom, megnyíltam a világ (a nők) felé. Tudattalanul. Mindez viszont visszaigazolta a házastársi hűségemet – ezek szerint mély rétegeket is érintett.

Az egyik Éva, a szerelmi vallomása után, nagyon hamar ágyba akart vinni. Nem tiltakoztam ellene, hiszen Annával a szeretőmet is elvesztettem, és a potenciám régesrég visszatért. Szerencsére az első kórházon kívüli találkozásunk egy teaházban történt. Ott nem volt módja rám ugrania. A következő randevú már nálam lett volna, munka után. A zsigereimben kavart fel ez a nő, de szerencsémre volt időm, így testem lecsillapodhatott, és gondolkodni kezdtem. Ennek az asszonynak férje van és két gyereke. A férfi hűségesen eltartotta az asszonyt, akinek nem kellett dolgoznia. Egyébként egy „szörnyű alak” lehetett, mert munka után, ha hazament, olvasni szokott. Nem tévézett, nem sörözött, olvasott. Szerette a családját, de „nem lehetett vele együtt élni”. „Majd ha a gyerekek befejezik az egyetemet, akkor elválok, addig miattuk nem” – mondta nekem Éva. Lehiggadva Annára és magamra ismertem. Undor fogott el. Én ebben a színdarabban már játszottam, csak a szerep–osztás volt más. Én ezt nem vállalom, velem nem csálja meg az urát ez a nő.

Mikor így döntöttem, megkönnyebbültem, és egy égi kéz megveregette a vállamat: „Igazad van, szörnyű fájdalmat okozhat, ha megcsalják az embert. Nézz csak saját életedre.”

A kórházban mindig kikapcsoltam a mobilom. Csak a betegeké akartam lenni. Most viszont telefonálnom kellett, hogy lemondjam a délutáni randevút. Megtettem. Utána azonnal megcsörrent a telefonom, Zita volt férje hívott, valamilyen „lelki segélyben” kellett részesítenem. A sorstársak összetartanak. Beszélgetni kezdtünk, és elhangzott egy félmondat, csak egy utalás. Nem tudta, hogy nekem halvány sejtelmem sincs az egészeről. De akkor, abból a félmondatból összeállt a kép: Borika nem az én gyereke.

Hogyan lehetséges ez? A kicsi tündérem kakukkfőke?

Ekkor ötéves volt. Azóta sem tudja. Rajta, rajtam kívül viszont sokan tudták, tudják.

Nem volt nehéz megbizonyosodnom róla.

Az én Annám, akit legbelnsőbb társamnak, barátomnak hittem, csak velem nem tudta megosztani a titkát, ami ezáltal szörnyű titokká rohadt. Hogyan is tudta volna? Én se lettem volna rá képes. Talán.

Szörnyű vakságomra kíváncsi voltam. Lementem Szántódra, és beszélgetést provokáltam arról, hogy miért nem akarta Borit vállalni Anna. Emlékszem, azt akarta, hogy abortáljon, különböző szereket vett be. Én pedig nem értettem, ahol két gyermeknek van hely, miért nincs egy harmadiknak? Nem kell dolgoznia, van hol laknunk, egyszerűen, de megélünk, hogyan juthat ilyen az eszébe? Most újra erre tereltem a témát, és figyeltem a szemét. Nem használta fel az alkalmat, hogy elmondja nekem az igazságot. Mellébeszélt, rezzenéstelen tekintettel. Tudtam, hogy nem őszinte, de akárhogy figyeltem, nem láttam rajta semmit.

Ő viszont megérezte rajtam, hogy tudom. Felhívta barátnőjét, hogy tőle tudom-e? Majd én következtem. Most már akart beszélni velem. Mégpedig sürgősen. „Hiszen mindennek megvan az ideje. Nehogy elszalasszam az alkalmat” – mondta.

Mikor találkoztunk a Gellért szobornál (én invitáltam ide, fiatalkori szerelmünk kedves helyszínére), már nem akartam beszélni vele a csalásról. Minek részleteket megtudnom?

„Borítsunk fátylat a múltra! Megcsaltál, megcsaltál... Előre tekintsünk, ne hátra!”

„Én nem csaltalak meg.” – mondta nekem teljesen ártatlanul. Meghökkenem és kíváncsi lettem.

„Hát, akkor?”

„Tudod, hogy vannak olyan erős helyek, különleges kisugárzásúak. Egy ilyen helyre vitt el engem Krisztián (Bori apja, aztán keresztapja), és nem tudom mi történt velem. Megszűnt számomra a tér és az idő. És nyilvánvaló, hogy ennek a kapcsolatnak csak az volt az értelme, hogy ez a lélek (Boriról van szó), le tudjon jönni a földre, Krisztián csak a genetikai kódot adta. Béla (az új szerelme) sem tudja ezt másként magyarázni.”

„Lejár a parkoló cédulám.” – mondtam, és otthagytam. Lesiettem a Szabadság-hidra. Itt is sokat sétáltunk hajdanán. Nálam volt az ezüstgyűrűm, az „ujjletépős”. Egy ékszerésszel már

kiegyengettettem a görbületeit, de úgy látszik, a kapcsolatokat nem tudta rendbe hozni. Elővettem és beledobtam a Dunába, nyelje el a víz. Vége.

Hát honnan kezdve hazugság az életem?

És meddig?

Krisztián művész ember volt, és Borika születése előtt bő egy évvel ismertük meg. Anna nagyra értékelte a művészetét, és szánta a sorsát. Mindig anyagi gondokkal volt teli, akinek nincs ideje a művészetnek élni. A gondjait persze saját maga is szaporította. A feleségétől volt négy gyermeke, egy békéscsabai asszonytól még egy, és közben egy harmadik nővel élt. Negyedik volt Anna. Tény, hogy valami östehetség volt ebben az emberben, de koszos volt, mint egy hajléktalan. Ilyen vak vagy perverz a vágy?

Még perverzebb. Nemcsak asszonyom öle és a barátságom lett az övé, hanem pénzem is: az általa készített bútorokkal rendeztük be a lakásunkat. Cserébe nemi betegséget kaptam. Fel sem merült bennem, hogy mi lehet a háttérben, mikor Anna nőgyógyászatát fizettem, és azt mondta az orvos, hogy én is kenegessem magam a felírt gyógykenőccsel.

A nászágyunkban keféltek, abban amelyet saját kezemmel készítettem? Aztán este, ha megjöttem a munkából, én következtem? Vajon megmosakodott közte és köztem? Az orgazmusait csak játszotta a házastársi látszat fenntartása érdekében? Vagy valódiak voltak? Honnan hazugság az életem?

Még a lehetőséget sem kaptam meg, hogy dönthessék: nem mártom kardom más kard által járt hüvelybe.

Egy jelentéktelen mozzanat, amely felett eddig elsiklottam, felerősödött bennem. Mikor megismerkedtünk, ott, a templomban, nem véletlen került Anna mellém a tömegben. Látott, s látta, hogy keresem, de nem találom. Azt hazudta a tanárnőjének, hogy rosszul van, és ezért hátra megy. És az a hangfoszlány, melyet délelőtt elkaptam, hogy az este misére is el fognak menni – nekem szólt. A történetet ismertem régóta. Hogy lehet, hogy csak most léptek eléem ezek a részletek az árnyékból?

Gyerekkoromban egyszer macskakolbászt etettek velem, csak jóval később tudtam meg – késő volt már hányni. Maradt az undor, az üres öklendezés és a düh.

A düh egyébként elég erős, de kontroll alatt tartható ennyi idő múltán. Megértettem, hogy miért tudnak gyilkolni szerelmi hűtlenségért. De nekem, ahogy megjelent a gondolat, hogy szétverem baltával annak a mocskos, szemét állatnak a fejét, ott volt mellette a kérdés: Miért? És kinek? A gyermekem apjának?

És az anyját milyen szavakkal kellene illetni, ha az apát, a vadembert így ítélem meg?

A vadember fölszántotta a fél országot. Kiváló szaporodási stratégia. Végül is, akkor még Anna mellettem maradt. Lehet, hogy ez nem érdem a részéről, egyszerűen Krisztián nem nyújtott más lehetőséget. Nem tudom.

Borkát pedig vállalom, bárki legyen is az apa. A tárgyaláson sem hoztam szóba, fizetem a tartásdíját, maradt a gyermekem. Szeretem. Sőt, túlságosan is szeretem. De milyen lesz az a nap, amikor megtudja az igazat?

Elengedés

Öröm és depresszió váltakozik bennem. De az arányok eltolódnak. Emlékeim egyre kevesebb fájdalmat jelentenek. Elfogadtam, a dolgokon nem tudok változtatni. A gyermekeim nagyon hiányoznak, de próbálom ezt az új, gyerektelen létet is elfogadni, és arról az oldalról nézni, hogy mennyi értékes dolgot tudok csinálni a felszabaduló időmben.

A két vonat távolodni kezdett, a sínek eltérnek egymástól. Még át lehet kiabálni, de átlátni a másik vonatra egyre kevésbé. És ez már nem fáj. Az élet szemtelenül eltemeti a gyászunkat. Béla bimbó sem nyílt ki. A kapcsolatuk elsorvadt. Vajon új „bimbót” keres Anna? Számomra közömbös.

Nem is kukkolok a másik vonat felé.

Az az ő élete.

Mi hát a szerelem? Amiért elhagyunk apát, anyát, azután az újabbért a férjet. Majd belepusztulunk. Aztán pár év múlva könnyedén átlépünk fölötte.

Anna meghalt bennem.

Akkor mi az, amit annyira siratok?

Gizi barátnőm, meglepetésemre, a szülőházát siratja. Eljött Kassara megmutatni a helyét – és Kassát.

Requiem a szülőházamért

Már esett szó a szülőházamról, a Találkozásaim a halállal című részletben. A ház – József Attilával szólva – a „város peremén” volt. Viszonylag nagy – a környék házaihoz képest – de sem szépnek, sem kényelmesnek nem volt mondható. Az utóbbi tíz-tizenöt évben több hasonló – sőt szinte teljesen azonos – házat is láttam Kőbányán, Kispesten. Bontották őket, egész városrészeket bontottak le. Mintha a XIX. század végén is létezett volna valamilyen típusterv. Egyikhez-másikhoz majdnem odamentem – szinte vonzott a honvágy hogy a téglakupacokon állva, belessek a bedeszkázott ablakok résein, vajon belül is olyanok? Talán a csalódástól félttem, sohasem tettem meg. Abba a házba beleszülettünk, adottnak vettük, ezt szoktuk meg, főleg kisebb korunkban, máshol el sem tudtuk volna képzelni az életünket. A húgom egyszer, talán egy karácsony esti elragadtatásában azt mondta, hogy „...Ha én bárhová születtem is volna, mindenholnan hazajöttem volna.” Ez később szállóige-féle lett a családban.

Nyáron nagyon kellemes volt a szobák hűvössége, a vízfordás az udvarról sem jelentett nagy gondot, a tisztálkodáshoz, fürdéshez, hajmosáshoz – az eresz alatt álló, régi szépen festett fürdőkádból hordtuk az esővizet. Ez a kád oroszláncörmös lábakon állt, s a belőle mert langyos-sima esővízzel ma sem ér fel egy tusfürdő, a legjobb sampon sem. A vasárnapi ebédek, az esti társasági élet a széles, fedett tornácon – a gangon – zajlottak, este petróleumlámpa fényénél. A felnőttek sokat játszottak (rádió, tévé nem volt), apám hol lengőtekét, hol hintát készített, s néhanapján gyertyával, zseblámpával késő este is lementünk a nagy kertbe gyümölcsöt enni a fáról. Nyári szünetekben megérkeztek a szüleim testvérei Magyarországról. Hegedűtanár, zongoratanárnő, tanítónő, gyerekeikkel, s a sok gyerekből (a szomszédok és barátok gyerekeiből) napok alatt kórust, színjátszó csoportot szerveztek. A gangra vezető nyolc lépcső kitűnő emelvény volt a kórusnak. Az udvaron apám színpadot ácsolt, készültek a díszletek, kosztümök, s a nyarat mindig egy nagy előadás zárta. A házunk már csak azért is híres és közkedvelt volt a környéken a barátok között.

Télen azért jobban éreztük a kényelmetlenségét. Rosszul fűthető, huzatos ház volt, a vécé megközelítése fél méteres hóban, a lefagyott kút reggelenkénti felolvasztása, a didergő fürdéses lavórban és teknőben, a hamar sötétedő esteiken a petróleumlámpák gyér fényei után mindig nagyon vártuk a tavaszt. A karácsony azért szép volt. A magas ebédlőben nekünk mindig „plafonig érő” karácsonyfánk volt. A fa a két ablak között egy nagy tükör előtt állt, a tükör megkettőzte a gyertyák fényeit, a díszek csillogását. Ilyenkor megnyújtottuk az ebédlőasztal fölötti nagy lámpát is. (Gyönyörű, bronz lámpa, a tejfehér burát apró gyöngyfüggöny díszítette), a fehér damasztal, s a féltett „szerviz”-zel terített asztal igen előkelővé varázsolta a házat. Az utcai hálósobában a dédapánk lakott a nagymamával, a mi hálósobánk a konyhával szembeni udvari szoba volt, ezt a „mi szobánk”-nak hívtuk. Nyolc-tíz éves korunkig mi – a két lány – itt aludtunk a szüleinkkel. A déd- és nagyszülők halála után megkezdődött a szobák újraelosztása, s ez a család létszámának állandó változása miatt, még többször megtörtént. Mielőtt a háború után Magyarországra költöztünk, a régi „mi szobánkéból” konyha lett, s mert szép nagy konyha volt – két sezlonnal és egy szekrénnel -, ez lett a „lányszobánk”.

A házat a háború végén eladtuk – de az új tulajdonostól azonnal ki is béreltük -, s ugyanúgy éltünk benne, mint azelőtt.

1946-ban a csehszlovák-magyar lakosságcsere keretében Magyarországra jöttünk, s tíz évig nem utazhattunk látogatóba sem haza. S ezalatt a tíz év alatt megismertem a honvágy minden kínját, ami a mai napig is megmaradt, legfeljebb csak halványult valamelyest. Sokat álmodtam a szülővárosomról, de még többet a házról.

Pesten sokszor készültem lakásváltoztatásra, s valahányszor új lakásba költöztem, az első hónapokban – de még években is – sokszor előfordult velem, hogy ébredés után, ha nem nyitottam ki azonnal a szememet „nem tudtam, hogy hol vagyok”. Az ablakon beszűrődő zajok, a házban történő mocorgások azt sugallták, hogy otthon vagyok a házban, a „mi szobánkban” ébredtem, a régi sezlónon. Az ablakon túl volt a gang, a kiskert, az esővízgyűjtő, az oroszláncörömös káddal. Tudtam, hogy nem vagyok ott, s próbáltam elhessegetni a képeket, s elképzelni az új szobát. Néha hosszú másodpercek kellettek hozzá, vagy kinyitottam a szememet, s ezzel megtörtem a varázslatot. Későbbi otthonaim egyre jobbak, szebbek, összkomfortosak lettek, de az első otthon varázsát, hangulatát, légkörét sosem tudták felülmúlni.

Mikor tíz év után végre útlevelet kaptam, s tízórás vonatozás után (ma három és fél óra) férjemmel és akkor négyéves kisfiammal hazalátogattam, az izgalomtól alig láttam. Tudtam, hogy a vonatból látni lehet a házunkat, a kertet (három magas jegenyefa zárta le a kertet, ami messziről felismerhetővé tette), s hisztérikusan kiabáltam: „A három jegenyét figyeljétek”! Már az első napon elrohantam a házhoz. A ház persze kisebb lett, mint ahogy az emlékeimben élt. Valóban is kisebb lett, mert az utcát feltöltötték, hogy autóúttá szélesíthessék, s így a „félemeletes” ház az utca felől földszintes lett. De az udvar, a kert még a régi volt. Legközelebb, körülbelül két év múlva, már lakhatatlan, lebontásra ítélt lett, kellett a hely, de az elavadult kert még felismerhető. Szorongva és rettegve gondoltam arra, vajon mit találok legközelebb. Újabb két–három év múlva már csak egy legyalult „semmit” találtam, „egy nagy lyukat a levegőben”, ahogy akkor fogalmaztam magamban. A ház agóniája véget ért. S a temetése? Legközelebbi látogatásunkra már autóval mentünk. Közben már a családom is megszokta, hogy a ház előtt lassítani kell, s ahogy lassítottunk és lehúzódtunk az út szélére, döbbsen láttam, hogy pontosan a házunk helyén épült (a városközpontot, az óvárost elkerülő) autótér. Rá kellett kanyarodnunk, hogy behajtsunk a városba. Lassan kanyarodtunk rá, „átmentünk” az ebédlőn, a konyhán, a gangon, a kiskerten, a műhelyeken, a nagydiófán, a málnáson, a játszótéren, a hintákon, s végül a három jegenyén. Illetve a hült helyükön. Tehát, ha egy ház épült volna a helyén, nem lenne ilyen abszurd!

De így? Mintha az az út sírja lenne a Háznak, a szülőházamnak. Talán azért éreztem így, mert ezt az érzést egyszer már átéltük a temetőben – egy fiatal öngyilkos rokonunk sírját keresve.

Ma már a fiaim visznek haza, s amikor bekanyarodunk az útra, megadóan tűrik a zsolozsmámat: „Most megyünk át a konyhán, az udvaron, a nagydiófán...”

Vajon más is meggyászolja a szülőházát, vagy csak én vagyok erre ilyen érzékeny? Ilyesmiről ritkán beszél az ember.

Epilógus Kit siratok, mit siratok én?

Ülök a kicsi dolgozószobámban, és nézem balra nagynéném, Irén néni képét – meghalt. Vajda Julika önarcképe, harmincéves barátság – meghalt. Tovább fent, a szekrény tetején János képe: első szerelem, fiatalkori házasság – meghalt. Anyám képe – meghalt. Körbe megyek a lakásban, keresem, van-e olyan kép, valakiről, aki még él?

Miklós fényképe a falon. Az én szobámban az akvarell, amit Kovács Ildikó festett Miklósról és rólam, de én valahogy nem számítok: Ildikó a Miklós szemét, homlokát, haját festette meg.

Találtam most az irathalmok között egy festményt: ez nagyon jó. Elgondolkozó, kicsit lehajtott fejjel Miklós ír, vagy olvas? Inkább olvas. Erre szeretek nézni. Megnyugtató.

Az ő szobájában is van kép róla, előtte a hamvak doboza. Fekete műanyag, ahogy a kezembe adták. Nagy részét eltemettük Farkasréten.

És akikről nincsenek képek: Nemes Nagy Ágnes – hosszú barátság, életre szóló barátság. Lengyel Balázssal együtt, négyünk barátsága, döccenőkkel – ott voltam a halálos ágyánál; Weöres Sándor – ott voltam a halálos ágyánál. A testvéreim: Irénke, Egon, Iván, Edit – mind-mind meghaltak. Nagynénik, nagybácsik, Bernát Márta, a kedves barátnőm, micsoda kapcsolatok voltak... Aztán vehetem sorba az írókat: Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Örkény, Ignác Rózsa, Jékely Zoltán, Mátyás Iván, Sinka Pista, Kodolányi, Ottlik Géza, Pilinszky János, Németh Laci, Kormos Pista, Kálnoky Laci. Elég! – De nem lehet lezárni. Nincs vége. Most olvasom, meghalt Orbán Ottó, egy hét múlva Lakatos István.

Rég mondogattuk Miklóssal, mi vagyunk a sorosak. Már csak a fiatalok jönnek utánunk – de azok közül is sokan elmentek már.

Kit siratok én, kiket siratok? És hogy siratok? Hogyan gyászolok?

Olvasom ennek a kötetnek az írásait. Gyászol Réka; a férjét, szüleit, nagyanyját – és aztán legnagyobb fájdalma, a kutyája. Magdának a macskája. Kit gyászolunk? Miért gyászolunk, mi a veszteség? A fiatal lány szerelmi vesztesége. Mintha ő küszködne a legjobban, de azt el kell különíteni, mivel vallomása akkor született frissiben. Az emlékezés lekerekít, megformál – és felejt.

Máriának, a kertszomszédunknak az anyja elvesztésekor kicsúszott a talaj a lába alól – nem tudott főzni, enni, gondolkozni, ingerült és kétségbeesett volt, – aztán mikor a lánya rákban megbetegedett, azt mondta: „Mikor anyám meghalt, ő arra nem is emlékszem már. Olyan nehéz volt? Elfelejtettem.”

Hogy is állunk a veszteségekkel?

Kit, mit és hogyan gyászolok? Meddig gyászolok?

Mit veszítek azzal, akit elveszítek? Hogy viselem a veszteségeket?

Az egész háború iszonyatában egyetlen egyszer sírtam, pedig bőven lett volna alkalmam, mert hiszen a frontban sodródtam, a hullámozó frontban, aminél szörnyűbb – a katonák is azt mondják – nincsen. Hol oroszok, hol németek. Miután már mindenki eltűnt mellőlem, mindenkit elveszítettem, magamra maradtam, a kis kutyát, amelyik velem volt a pincében, utolsó társam maradt, azt is el kellett hagynom. Tudtam, hogy nem engedek tovább a pincében maradni, noha titokban tartottam, s nem vették észre, mert úgy tudott viselkedni: érezte, hogy szusszanni, mozdulni sem szabad. A kabátom alá rejtettem. De végül el kellett vinnem. Akkor sírtam, amikor elmentem hozzá, és nem akart megismerni. Félt a fájdalomtól. Tagadás az embernél is van. Az állatok is gyászolnak? Ismerem a híres történeteket: a kutya, amelyik a gazdája sírja fölött áll, és sír, és sír; vagy a buszmegállóban várja hetekig. De hogy megtagad a fájdalom miatt? Elfordította a fejét: letérdeltem eléje, kitért előlem. Térdeltem a hóban egyedül, és csorogtam a könnyeim.

Leszoktam a sírásról. (Még egyszer sírtam a háború után.) Leszoktam a sírásról, valami megdermedt bennem. A háborút követő napokban valami... nem tudom. Talán ha túlságosan fáj valami, akkor az ember már nem sír. Vagy talán nincs alkalma, nincs lehetősége? Valami belső gát alakul ki? A sírás szokás kérdése is? A férfiak például nem nagyon sírnak, ha gyászolnak, mert az a társadalmi szerep, az az elvárás, hogy a férfiak nem sírnak. S hiába mondjuk, hogy Jézus is sírt Lázár sírjánál, ez a társadalom arra szocializálja őket, hogy ne sírjanak.

A munkám során többnyire nekem kellett közölnöm a szülőkkel, ha meghalt a gyermekük – és mindig zavarban voltam, ha egy apa sírni kezdett. Sokat tűnődtem ezen: talán azért, mert ha egy nő sírni kezd, átölelem, vagy a vállamra borul. De mi a szociális szerepe a férfinak és nekem, amikor ő kezd sírni? (És miért nem ölelhetem át?)

Miklóst kétszer láttam sírni. Hang nélkül csorogtak a könnyei. Erről jut eszembe, hogy gimnazista koromban (mi korán lettünk gimnazisták: tíz évesen kerültünk be a négy elemi után) kikéredzkedtem a latin óráról. Szőke hajú lány állt a folyosón, egy idegen férfi míg felsegítette a kabátját, valamit mondott neki – ennek a lánynak is hangtalanul csorogtak a könnyei. Meglepett, hogy így is lehet sírni. Az ember nem szipog, nem fintorog, nem ad különböző hangokat – csak csorognak a könnyei. Aztán egy darabig így sírtam, vagy már csak így sírtam.

Mintha egyszer – nem tudom, mikor – sírtam volna hanggal is, de akkor eltakartam a fejemet, felhúztam a takarót, ne lássanak. (Ágnes bebújt a kórházi ágy alá, úgy sírt.)

Ha túlságosan fáj, nem sírunk, és nem beszélünk róla. Arany János sohasem írt Juliska lánya haláláról; Áprily sem írt az unokája haláláról.

De közben az ember olyat érezhet, mint amikor Jánost – az elsőt, akit szerettem, az első, aki megcsókolt, a házasságunk kezdetén elhurcolták a frontra – kalap nélkül, papucsban, kiskabátban, mínusz tizenkét-tizenhat fokos hidegben, éjszaka. Elhajtották az oroszok. Az ember azt érzi, ami meg van írva a népballadában:

*Szíve megszakada, a föld is alatta,
S az ő kicsi fia oda belehulla.*

Szó szerint azt érzi, kettőbe szakad a szíve, mélység nyílik meg alatta, s zuhan bele a feneketlen sötétbe.

Még egyszer sírtam a háború után. Miklóssal Erdélyben voltunk. Akkor nagy hideg telek jártak, mínusz tizenhét-húsz fokos hideg, kimentünk a piacra. Egy fiatal fiú, olyan tizenkét-tizenhárom éves lehetett, dobkályhát árult, ült mellette egy kicsi széken, félig megfagyva árulta a kályhát. Mindig vágytunk egy ilyen kis kályhára. (Kellott is – aztán '56-ban azzal fűtöttünk.) Dobkályha, vagy Jancsikályha. Mondta, hogy az apja készítette. Kérdeztük, mennyi az ára. És sóhajtottunk, megvinnénk, de nagyon messze kéne vinni. „Elviszem én” – mondta – „nagyon messze, akármilyen messzire.” S látszott, hogy milyen boldog lenne, hogyha haza tudná vinni a pénzt, boldogan hurcolná a kis vaskályhát, pedig elég súlya volt. „Budapestre.” – mondta Miklós. „Oda vinnénk.” Erre felcsillant a szeme, az egész arca fölragyogott, majd hirtelen ráült a szomorúság. „Oda nem vihetem.” Én pedig éreztem, hogy sírni kezdek, feltartóztathatatlanul, visszatarthatatlanul tört ki belőlem a sírás. Csorogtak a könnyeim, hiába próbáltam visszafojtani. Rázkódtam egész testemben, Miklós továbbvitt, és én a jeges utcán csak sírtam. Átfogta a vállamat: „Miért sírsz?” Nem tudtam megmondani, nem tudtam beszélni. Az emberek néztek. Bevitt egy kapu alá, elfordultam tőle, a piszkos falnak támasztottam a fejemet, és sírtam tovább megállíthatatlanul. Valaki átment a kapu alatt, sötét piszkos, hűgyszagú kapualj volt. Kérdezte: „Segíthetek, mi történt?” „Miért sír?” „Nem tudom.” – válaszolt Miklós.

Azóta is sokszor kérdezem magamtól, mit sirattam? Földsírató, hazasírató, fiatalságsírató? A múlt, a jelen siratása?

Próbálom sorba venni.

Szülőházamat sirattam? Nem volt ilyen. Gizi a szülőházát siratja. Én a szülőházat úgy éltem meg, hogy elvittek egy kicsi utcába, a Hegedűs Sándor utcába, ami a két belvárosi főutcat köti össze Kolozsváron. Csöndes, kedves hely. Azt mondták: „Nézd, ott születted, ott, a levegőben, a második emeleten – már nincs meg a ház. Ez csak a helye.” Ez az, ahol születtem? Néztam a levegőt.

Aztán megdöbbenett, hogy hány helyen laktunk Kolozsváron, egyszer összeszámoltam. Akármilyen hihetetlennek tűnik, tizenhét helyen, húszéves koromig. Mintha örökösen költözködtünk volna. Akkor születtem, amikor Erdélyt elválasztották Magyarországtól – leszakították. Mindig kisebb és kisebb lakásokba költöztünk, próbálta anyám valahogy tovább vinni az életet. Végül egy szoba-konyha, a klozet a házön kívül, a vizet úgy hordtuk vödörben. Ezek természetesek voltak számomra. (De amikor nem működött a közös vécé az udvaron, mert a budi az természetes, az használható, de a közös angol vécé, ha sok lakó jár oda: eldugul. Aztán lassan a környékére sem lehet menni. Mert a környéke is tele lesz – itt ki szokták mondani – „szarral.” Amikor fiatal voltam, ilyen szavakat nem volt szokás használni.)

Így házat, lakást nem sirathattam, nem siratok.

Egyszer, úgy tíz évvel ezelőtt, Kolozsvárt voltam egyedül, minden volt lakásunkat, vagy majdnem mindegyiket körbejártam. Elmentem, megnéztem. Ahova lehetett, be is mentem.

Hároméves koromban az óvodában kezdtem barátkozni Loncival, s tartott a barátság házasságkötésünkig, aztán határ került közénk – országhatár. Az ő lakásukba is elmentem. Megható volt mai szemmel látni. A református templom oldalában alacsony, kicsi ház, gerendás szobák, kicsi ablakok, egy szoba-konyhában laktak hatan. Négy gyermek és a szülők. Szólt a zongora, a hegedű, mind muzsikáltak, énekeltek, az egyik nagylány otthon tanított zongorát, a másik ott varrt. Elfértek. Mindig süteményillat volt náluk. Erre az otthonra jól emlékszem, gondolok rá.

Él bennem egy város, ami már nincs. Otthonok, életmódok, amik már eltűntek. Lonciék több szobás, parkettás házba költöztek, aztán meghaltak. Az egész család meghalt. Lonci, a legfiatalabb talán még él. De hol? – Egyetlen barát, egyetlen rokon sem él már Kolozsvárt.

Mi lett az utcákból? A házak egy része is átalakult. Új negyedek születtek. Új emberek, más nyelv. A város lakóinak száma megkétszereződött. A hangulat, az íze más. Elveszett a régi.

Mindig úgy éreztem, három dologról nem tudok beszélni: a háborúról, az első házasságomról és Erdélyről. A könyvem után, amit a frontról írtam, már tudok a háborúról beszélni. Szinte nem is érdekes. Fel kell eleveníteni, hogy valamit érezzek is. Mikor erre rájöttem, fel is kiáltottam: „Hát ilyen könnyű, ilyen jó az írónak?”

Szoktuk biztatni a veszteségben szenvedőket, a gyászolókat is, írják meg, mit éreznek. Ezek az írások is így születtek. Most csatlakozom én, utolsónak.

Ülök, és tűnődöm.

Rékát is biztattam annak idején, hogy írja meg, mit érez. Említi, hogy megkönnyebbedett bizonyos fokig, de csak egy bizonyos fokig. (Ismertem a következő házasságát, amit fehér hajjal kötött; a második férje halála után.)

Láttam a szerelmét sírató lányt kiegyensúlyozott, mosolygó, többgyermekes viruló asszonyként. És Gizit fehér hajával, mosolyogva nézi az életet, és néz szembe a halállal. Kit gyászol még ő? Azt mondja, hogy a szülőházát és vele a hazát is. Mert Kassa már régóta nem tartozik Magyarországhoz.

Milyen furcsa, hogy ez a „régóta” nekem az emlékeimben élő jelen. Az idő milyen hosszú vagy rövid? Ötvenkét évet éltem Miklóssal, és olyan, mint egy villanás. Hogy röpi el? Szinte hihetetlen. Nem értem.

Ugyanakkor a múltból beugrik a háború és '56: világosan, közelien, átélhetően, részleteivel, itt van. Egész közel.

Közel, de fájdalom nélkül. Mintha hosszú lett volna a forradalom ideje, pedig '56 október 23-tól november 4-e; csak tizenegy nap. Ezen kívül semmi volt ez a hét is. A forradalom tizenegy napja, mint egy évszak ivódott belém felejthetetlenül. Élő maradt. Hosszú idő. Miközben ez csak része az ötvenkét évnek. De mégis fontos és erős.

Miért röpi el az ötvenkét év, pedig mennyi minden volt: rossz és nehéz, kemény, és fájó is.

Mintha számomra a személyes gyásznál erősebbek lennének azok a történetek, amelyek mindnyájunkat, akik összetartozunk, érintenek? Persze a forradalom után jött a megtorlás időszaka. Az életfogytiglani börtönök, agyonverések, kínzások, kivégzések. Akkor öszült meg a hajam a halántékomon két hét alatt. Annyira féltettem Miklóst.

De mit siratok? '56-ot nem siratom, nem gyászolom – csodálatos volt, és eredménye lett. Ha nem is akkor – később. Egyrészt jött a lágyuló diktatúra; másrészt egy kicsi ország egy világbirodalommal – az egyik legnagyobb, legkeményebb és legkegyetlenebb hatalommal – szembe mert szállni egyedül. Ha rossz is a harc, és a bosszú jött utána, azért történt, mert valami ellen lázadtunk.

Mit siratok?

Olyan sokszor tűnődöm. A fiatalom? Az előbb is arra gondoltam, hogy a háború alatt Miklós egy másik fronton élte át a szörnyűségeket, és úgy fejezi be az erről szóló írását: „Mégis, az volt a fiatalom.”

Mégis az volt nekem is a fiatalom? Kolozsvár a háború ideje alatt? Nem volt érettségi bankett, bálban nem voltam, csak egyszer éjfélig egy álarcosbálban, akkor is haza kellett mennem az álarc levetése előtt, mert gimnazista nem mehetett bálba. (A fiúk megkérdezték az ott táncoló tanárnőmet, hogy mi volna, ha találkozna itt az egyik növendékével? Azt válaszolta: „A jövő héten már nem lenne a gimnázium növendéke.”) Ilyen szigorú világ volt, de ez mind nem baj, sőt, kedvesebbé és szebbé tette az életet.

Az első szerelem, minden ígézetével? Milyen az a szerelem, amikor a fronton van az, akit szeretünk? Nem jön levél, és él... Hosszasan jönnek a levelek, és már nem él. Ilyen a tábori posta. Soha egy biztonságos óra, kivéve, ha szabadságra jött. És akkor az a tíz-tizenkét nap elröpi.

Tánciskolába mentünk, szombaton szabad tánc volt. Nem illett egyedül menni, ott ült anyánk, vagy ha nem, akkor szolgálólányunk, Erzsi. (Mert akkor nekünk megint jó világ volt, magyar világ volt, kertes, többszobás családi házban laktunk. Persze kenyér- és húsjegy, légiriadók, bombázás.) Mégis az volt a fiatalom és a „magyar világ”.

Azt mondta később egyszer egy paraszttasszony, mikor megálltunk az egyik kalotaszegi faluban: „Az a négy év volt szép az életünkben, az a négy év magyar világ. Pedig háború is volt. Úgy elmúlt rólunk, mint a harmat.”

De mégis gyönyörű. Magyar bíróság, magyar rendőrök, magyar utcanevek, magyarul lehetett mindenütt beszélni, mintha eltűntek volna a románok egy éjszaka alatt. Azon az utolsó éjszakán. Nem hitték az utolsó percig, hogy Észak-Erdélyt Magyarországhoz kapcsolják. Az utolsó éjszakán menekültek a város fölött a tordai tetőig – ott húzták meg a határt. Vitték a holmijukat, és a mezőkön rakták le a bútorokat, ládákat, edényeket. Ott várták meg a hajnalt, úgy mentek tovább.

Mindenkinek fáj Erdély. Én tudom, hogy nekik is fáj. Hogy lehetne ezt megoldani? Talán most a szabadabb határokkal, a szabadabb szellemmel? Mert ez is az, ami fáj. Miklós idézi: „És vadba harap a rokon léptű vad.”

Ez az, ami fáj? Ez a sirató? Kik siratok tulajdonképpen? Mit siratok? Az a Kolozsvár, az a múlt, a fiatalom, a szerelem? A szerelem, ha távolság van, és életveszély, még erősebb, és még nagyobb. Ott voltak a fiúk, a jópajtások is: a testvéreim, Irénke, Egon, apa, anya, a kertes

ház a Bercsényi utcában; táncoltunk otthon délutánonként, szombaton a tánciskolában; bicikliztünk nagyokat, nevtünk. Nevtünk. Mert ha az ember fiatal, egyszerre tud nagyon szenvedni és nevetni. Nem illett visszavonulnom, mert a szerelmem a fronton van.

Az a Kolozsvár, az a pár év. Egybeesett a fiatalságom és a magyar világ. Azt a csodát megérni, amikor szabadon örül egy nép. Sokszor láttam még felvonulásokat, ünnepeket, éljenezéseket – léggömbökkel, lobogókkal, díszbeszédekkel, virágcsokrokkal. De az, amikor szívből örül egy nép. Ezt siratom? Mámorosan szép volt.

Múlt héten néztem egy képet: Horthy Miklós bevonul Kolozsvárra. Mögötte a horogkeresztes zászló. Akkor nem láttam. A boldogság vakká tesz. És utóbb: pokoli csapda. Négy év Erdélyért adni kellett a magyar hadsereget, a háborút vállalni. Pozsony, Kassa, Felvidék, Délvidék, Erdély. (Kettőbe vágva. Hogy lehet kettőbe vágni?) Akkor – csak az öröm. Aztán a Don-kanyar. Haláltáborok.

A Szamos-parti kicsi hétvégi faház, a gyümölcsfák, a bokrok, a kert – hova lett? A panelházak szimmetrikus utcái között még betájolni sem tudom, hogy hol lehetett.

A Házsongárdi temetőben a sírkertünk kátrányozott fekete léckerítéssel körbezárva; két öreg tölgyfával, oldalt paddal. A kert végében vadul burjánzottak a tűzliliomok. Hova lettek?

A sírköveket elhordták, még a fákat is kivágták (jól van, megöregedtek). De mégis. A hasonlat jó: a gyökereim – a fák gyökerei. Most vág belém a gondolat, vajon kiirtották-e a gyökereket? Már nem találom még a helyét sem az új, idegen sírok között. (Akkor látom, ha lecsukom a szemem – és másutt vagyok.)

Él bennem egy város, ami nincs. Az élő város piszkos, elhanyagolt lett. Télen alig volt fűtés, csökkentett világítás az utcákon. Vedlő vakolat, szomorú házak.

Ez fáj. Biztos.

Most újból szépül a város, tiszta megint. (Tisztább.) Virágok, csillogó kirakatok. Örömmel nézem. Így könnyebb? Jöjjön az új élet...?

Rendet tenni belül! Ez kellene. Ez nemzeti gyász is, történelem. (Ami még nincs feldolgozva.) Egy város, ahol születtem, éltem, és már nincs ott rokon, nincs barát – az a város nincs.

Román világ, magyar világ, megint román világ...

Kinek mi fáj?

A tordai országgyűlésen – a világon először -, Erdélyben mondták ki a vallásszabadságot. Elismerve a katolikus, lutheránus, református és az unitárius – az egyetlen magyar – vallást is. De szó nem esik ortodox kereszténységről. Pedig ott éltek a románok, görög katolikusok és ortodoxok. Távolság tízmilliók tömegei. Mikor – kinek – mi fáj? Törődünk akkor mi az ő fájalmukkal?

Mikor Egon útközben kapta anyám halálhírét, még bevezette a kocsiját Kolozsvárra, aztán meghalt az egyik kórházban szívrohamban. Mentem utána hazahozni a holttestét. Szállodában kellett megszállnom. Tilos volt idegen állampolgárt magánházban fogadni. Éjjel érkeztem. A szállóban fűtetlen, sötét folyosók és lépcsők. Valaki elvezetett a szobáig a homályban, és figyelmeztetett, hogy nappal is zárjam magamra az ajtót. (Ez a New York palotában történt, ahol hajdan a nővérem fehér ruhás „első bálós” volt, tükrös, csilláros bálteremben.)

Két napig nem találtuk a holttestét. Nem helyezték kórházi halottasházba, mert „idegen állampolgár” volt. Egy arab nő mellett tárolták, elhagyatott fás szufniban.

Ez is fáj. Biztos. De annyira meghökkentő, olyan hihetetlen, hogy kívülről látom magunkat szülővárosunkban. A bonctermi szolgát, aki targoncán elém tolt a holttestet – a lábai kilógnak – és magamat, a szállodai vendéget: állok a késő őszi napfényben a kövecses udvaron. Megáll a szolga: „Ez az? Ez a magáé?” – kérdezi románul.

Anyámék utolsó otthona a Malomárok partján, szőlővel befuttatott verandával. A víz partján a „duzzogó” – lombok között elbújó, kicsi „születli”. Most román család lakja.

Nagyon szívesen fogadtak. A „duzzogóban” ládák felhalmozva, a gyors folyású, sebes Malomárok kiszáradt, szemetes a meder, a kertben a virágok helyén nyúl– ketrecek.

Mi az, ami ott van a mélyben?

Mi az az utolsó fel nem dolgozott veszteség? No aztán persze még jön az öregség, itt van az élet vége, de minthogyha azt nem siratnám. Mintha természetesnek tartanám, hogy jön a halál.

Számolom az éveket, a tennivalókat. Beosztom... közeledik. Felkészülni, álmodni. Igen, fontosak az álmaink.

Tegnap álmomban Miklós egy ösvényre vitt, hogy kedvemre a zöld ligetbe érjünk, ahol sokan voltak, valami történt ott. De az út sáros volt, tiltakoztam: „Sáros lesz a cipőm!” Erre ő azt mondta: „Ne törődj vele! A friss sarat könnyebb letörölni, mint a rászáradt régit!”

Mit siratok több mint egy félévszázada – amit már nehéz letörölni?

„Adj szót a fájdalomnak” – mondja Shakespeare. Erre kértem a vallomásírókat. így állt össze ez a könyv.

Leírjuk, nem írjuk. Siratunk, feldolgozunk?

„A bánat egészen kis törés. A gyász pedig olyan formája a bánatnak, amely tulajdonképpen szerető kötés. Eltarthat a túlélő haláláig.”

Egyre többet tűnődöm ezen. Úgy érzem, jó hasonlat, amire rájöttem: A seb begyógyul, de heg marad. Már nem fáj, de amíg élek, megmarad.

2003. február

A szerkesztő utószava

Drasztikus – amputáció utáni! – fantomfájdalmakra emlékeztető szenvedésekkel küzd-hadakozik Polcz Elaine valamennyi beszélgetőtársa, hiszen ennek a könyvnek ő közvetve szerzője, jóllehet maga is vall saját gyászáról, de ezúttal látszólag visszahúzódik, mert „csak” kérdez, segíti a gyászmunkát, vagy „mindössze” ösztönzi a megszólalókat, hogy „írják ki magukból”, próbálják „megbeszélni” magukkal és persze vele a veszteség fájdalmát. Tudván-tudva, hogy a legnehezebbet kéri tőlük! Mindezt persze az ő érdekükben teszi – elősegítendő a gyászmunka hatékonyságát. Mert a thanatológus-pszichológus, mint mindig, most is elkötelezetten életpárti – érződik ki a kötet minden egyes sorából a most csak rejtőzködve kérdező szerző credója. Azaz a továbbélni kötelező! -imperativusa. Mert ez az ő hivatása-hitvallása. Tudomásul venni és vétetni – az élet-halál, az itt-és-ott, a veled-és/vagy-nélküled dichotómia megkerülhetetlen fátumát, és segíteni abban – az olvasót is! hogy a túlélő, az „árván” magára maradó előbb-utóbb rádöbbenjen arra, hogy két ember vagy két élőlény „alfától ómegáig” vezető életútja soha nincs, nem lehet szinkronban. Valamennyien előbb-utóbb megérjük a másik halálát, ilyenolyan távozását. Az időzítésért viszont mit sem tehetünk. De azért igen, hogy ember-módra próbáljuk túlélni a túl– élhetetlent.

Szilárd Gabriella

Prológus

A temetőben

Ismerkedés
Apám halála
Férfjem halála
Szemben a halállal
Közvetlen életveszély
A nagymamák meghalnak
Anyám meghalt – de nem ment el
Megéreztek halála percét
A nagynénik is elmennek
Ez volt a legnehezebb

Gyermek voltam, így gyászoltam

Találkozásaim a halállal

Istvánka
Erzsiké
A titokzatos pesti fiatalember halála
A nagymamám halála
Egy osztálytársam halála
Ica halála
Édesapám halála
Édesanyám halála
A csengő volt a biztonság (A Nők Lapjában megjelent riport)
Lakáscserével kezdődött
Kórház és otthon
Az utolsó hetek
A férjem halála

Egymás után mentek el

Apa
Kórház
Anyá
Barátok Ottó bácsi, Ruth néni, Csilla

Síratom a macskám

Gyászolnak az állatok

Amikor a macskával együtt gyászoltam

Van-e a szerelemnél nagyobb veszteség?

Szakadások

Az apaság elvesztése

A házasság elvesztése

Requiem a szülőházaért

Epilógus Kít siratok, mit siratok én?

A szerkesztő utószava